

DEMOGRÁFIA

54. ÉVF. 2-3. SZÁM

BUDAPEST
2011

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA,
PONGRÁCZ TIBORNÉ, SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ŐRI PÉTER felelős szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ŐRI responsible editor
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

S. MOLNÁR EDIT

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Gödrí Irén: A Magyarországon élő külföldiek jellemzőinek területi sajátosságai és ezek összefüggése a munkaerő-piaci helyzetükkel	81
Branislav Šprocha: A szlovákiai roma nők termékenységének longitudinális és keresztmetszeti vizsgálata	121
Reizer Balázs: A gyermekvállalás hatása a család jövedelmére Magyarországon	160

KÖZLEMÉNYEK

Makay Zsuzsanna: A magyarországi bölcsődék működésének néhány jellemzője	176
--	-----

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Mazzucato, V. – Schans, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. (Transznacionális családok és a gyermekek jóléte: fogalmi és módszertani kihívások.) <i>Journal of Marriage and Family</i> 73 (August 2011), 704–712. (Tóth Erzsébet Fanni)	198
Rodin, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. (Gyermekvállalási szándékok és kockázat-management: a kelet-európai termékenység csökkenése az átalakulás folyamán.) <i>AMBIO</i> , 2011. Vol. 40. 221–230. (Spéder Zsolt)	200
Toothman, E. L. – Barrett, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. (A középkorúság feltérképezése: A középkor időzítésére ható társadalmi tényezők elemzése.) <i>Advances in Life Course Research</i> , 2011. Vol. 16, 99–111. (Murinkó Livia)	201

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	203
Journal of Marriage and Family	203
Population and Development Review	204
Population Research and Policy Review	205
Population Studies	205
Population Trends	205

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Irén Gödri: Spatial characteristics of the foreign population living in Hungary and the correlations with their position on the labour-market	81
Branislav Šprocha: Longitudinal and transversal analysis of the fertility of Roma women in Slovakia	121
Balázs Reizer: Impact of childbearing on the income of families in Hungary	160

ARTICLES

Zsuzsanna Makay: Some characteristics of the working mechanisms of crèches in Hungary	176
---	-----

REVIEW

ARTICLES

Mazzucato, V. – Schans, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. <i>Journal of Marriage and Family</i> 73 (August 2011): 704–712. (Erzsébet Fanni Tóth)	198
Rodin, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. <i>AMBIO</i> , 2011. Vol. 40. 221–230. (Zsolt Spéder)	200
Toothman, E. L. – Barrett, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. <i>Advances in Life Course Research</i> , 2011. Vol. 16, 99–111. (Lívía Murinkó)	201

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	203
Journal of Marriage and Family	203
Population and Development Review	204
Population Research and Policy Review	205
Population Studies	205
Population Trends	205

Reproduction permitted only with indication of source.

Manuscripts are not kept or sent back.

A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ KÜLFÖLDIEK JELLEMZŐINEK TERÜLETI SAJÁTOSSÁGAI ÉS EZEK ÖSSZEFÜGGÉSE A MUNKAERŐ-PIACI HELYZETŰKKEL

GÖDRI IRÉN

Bevezetés¹

A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma az elmúlt évtizedben folyamatosan emelkedett. A bevándorlási statisztikában a 2000 és 2001 között végrehajtott adatrevíziót² követően 2001. január 1-re mintegy 110 ezer itt tartózkodó külföldit tartottak nyilván, majd számuk folyamatos növekedés mellett 2011. január 1-re megközelítette a 207 ezer főt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az említett időszakban arányuk a teljes népességen belül majdnem duplájára, azaz 1,1%-ról 2,1%-ra emelkedett. E növekedés annak ellenére történt, hogy a magyar állampolgárság megszerzése révén évente több ezren kikerültek az itt tartózkodó „külföldiek” köréből: 2001 és 2009 között ugyanis összességében mintegy 61 ezer főt honosítottak Magyarországon.³

A külföldi állampolgárok számának emelkedése mellett a területi megoszlásukban, valamint az ezer lakosra jutó arányuk területi egységenkénti sorrendjében viszonylag állandóság figyelhető meg. Ugyanakkor sajátos képet mutat a külföldiek különböző jellemzők szerinti területi megoszlása. A bevándorlási statisztika azonban a külföldi állampolgárok jellemzőinek meglehetősen szűk körét tartalmazza, és semmit nem árul el a munkaerő-piaci helyzetükről. Ezért érdemes a népszámlálási adatokhoz fordulni, ugyanis a 2001. évi népszámlálás a magyar állampolgárok mellett az ország területén három hónapnál hosszabb ideig tartózkodó külföldi állampolgárokra, hontalan személyekre, valamint a menekültekre is kiterjedt. Azáltal, hogy a születéskori lakóhely mellett – 1960 óta először – az állampolgárságot is regisztrálták, a 2001. évi népszámlálás a Magyarországon élő *külföldi állampolgárságú* népesség teljes körű keresztmet-

¹ A tanulmány a K 73237 számú, *Állandó változás vagy változóféiben levő állandóság a demográfiai viselkedésben. Demográfiai folyamatok és a demográfiai viselkedés térbeli differenciái a 18–20. századi Magyarországon* c. OTKA-kutatás keretében készült.

² Az itt tartózkodó külföldi állampolgárok nyilvántartásából törölték az érvénytelen (lejáró) tartózkodási engedéllyel rendelkezőket, aminek következtében az állomány létszáma mintegy 40 ezer fővel csökkent.

³ Arról nincs ismeretünk, hogy a honosítottak milyen arányban tartották meg a korábbi állampolgárságukat is.

szeti adatbázisát jelenti. Ugyanakkor fontos előnye, hogy lehetővé teszi a külföldi állampolgárságú népesség területi elhelyezkedésének és különböző jellemzőinek összehasonlítását egyfelől a *külföldi születésű* népesség, másfelől a *fogadó népesség* azonos módon feltárt jellemzőivel.

A népszámlálási adatok az alapvető demográfiai jellemzők (nem, életkor, családi állapot, gyermekszám) mellett az iskolázottság, az idegennyelv-ismeret, a nemzetiség, az anyanyelv, a nyelvi és kulturális kötődés, valamint a gazdasági aktivitás és foglalkozás részletes vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak. Ennek alapján nem csupán a külföldi népesség társadalmi-demográfiai összetétele, hanem integrációjának különböző aspektusai is vizsgálhatók. Ez azért különösen fontos, mert a bevándorlók ezen jellemzőiről teljes körű adatok egyébként nem állnak rendelkezésünkre, csak néhány szűkebb körű – bizonyos célcsoportokra fókuszáló – adatfelvétel tartalmaz erre vonatkozó információkat.

Mindezt figyelembe véve a népszámlálási adatok egyedülálló jelentőséggel bírnak a külföldi népesség vizsgálata szempontjából, azonban a felsorolt előnyök mellett meg kell említeni az adatforrás egyik – a migrációs elemzések szempontjából különösen fontos – hátrányát is: mivel a népszámlálási adatok csak tízévente frissülnek, nem alkalmasak a külföldi népesség összetételében, helyzetében végbemenő rövid távú változások feltárására, csupán a nagyobb léptékű változások megragadását teszik lehetővé. Ezzel együtt egy adott időben az országban élő külföldi állampolgárságú népesség létszámáról, valamint fontosabb jellemzőiről a népszámlálás a bevándorlási statisztika adatainál jóval részletesebb képet nyújt.

Tanulmányunkban a bevándorlási statisztika napjainkig vezetett területi idősorai mellett a 2001. évi népszámlálás adatai alapján bemutatjuk a külföldi népesség fontosabb jellemzőinek területi sajátosságait, és az aktív korúak esetében megvizsgáljuk e jellemzők összefüggését a munkaerő-piaci helyzetükkel. Bár a népszámlálási adatok a tíz évvel ezelőtti helyzetet tükrözik, feldolgozásuk azért is fontos, mert ezen adatforrás migrációs vonatkozású adatainak kiaknázása az elmúlt évtizedben nem történt meg. Ahhoz viszont, hogy a 2011. évi népszámlálás alapján feltárhassuk majd a változásokat, amelyek az elmúlt tíz évben a Magyarországon élő külföldi népesség összetételében, munkaerő-piaci, társadalmi stb. helyzetében bekövetkeztek mindenképpen szükséges a korábbi helyzet ismerete.

A külföldiek területi megoszlása a bevándorlási statisztika alapján

A KSH migrációs statisztikája, amely a bevándorlók vonatkozásában a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) által szolgáltatott adatokra épül, az *országban tartózkodó külföldi állampolgárok* közé sorolja azokat a külföldieket, akik tartózkodásra, illetve letelepedésre jogosító engedéllyel rendelke-

nek, és az adott év január 1-jén Magyarországon tartózkodnak. Az itt tartózkodó külföldiek állampolgárság szerinti származási országát tekintve napjainkban is megfigyelhető a magyarországi bevándorlás két évtizede tartó sajátossága: legnagyobb arányt az ezredforduló után is a szomszédos országok állampolgárai (együttesen 60–69%), továbbá a német (5–9%) és a kínai (5–6%) állampolgárok képviseltek.

A külföldi állampolgárok területi elhelyezkedését tekintve a szakirodalomból már ismert (Dövényi 2005, Kincses 2009) tendenciák rajzolódnak ki. Látható, hogy jelentős arányban a közép-magyarországi régióban, és ezen belül elsősorban a fővárosban tömörülnek (1. táblázat). 2001 óta mind a Budapesten, mind a Pest megyében élők arányában növekedés figyelhető meg, aminek következtében a 2000-es évek közepétől már valamennyi évben a külföldi állampolgárok több mint fele (52–57%-a) a közép-magyarországi régióban található. Emellett nagyobb arányban élnek még külföldiek a dél-alföldi, valamint az észak-alföldi régióban, bár arányuk mindkét esetben valamelyest csökkent 2001-hez képest. A két régióon belül leginkább azokban a megyékben (Szabolcs-Szatmár-Bereg és Csongrád) esett vissza a külföldiek aránya, ahol 2001-ben Pest megye után a legnagyobb volt. Ugyancsak enyhe csökkenés figyelhető meg a külföldiek arányában az általuk legkevésbé preferált észak-magyarországi régióban is, ami feltehetően azzal függ össze, hogy ez a terület egyre inkább az ingázó migránsok (határmenti munkavállalók) célterülete, és kevésbé a tartózkodási vagy letelepedési engedéllyel rendelkezőké. A főváros és környéke mellett egyedül a nyugat-dunántúli régióban, és ezen belül Győr-Moson-Sopron, illetve Zala megyékben nőtt a külföldiek aránya az elmúlt évtizedben. A felsorolt változások ellenére azonban összességében a külföldi állampolgárok területi megoszlásában viszonylagos állandóság figyelhető meg, a régiók megoszlási arány szerinti sorrendje alig módosult.

A regionális, valamint a megyei szintű áttekintése a külföldiek területi megoszlásának ugyanakkor elfedi azokat a jelentős eltéréseket, amelyek a régiókon, sőt az egyes megyéken belül is előfordulnak. Település szintű bontásban ugyanis megfigyelhető, hogy az Alföld, valamint az észak-magyarországi régió jelentős nagyságú területein nem, vagy alig élnek külföldiek (Dövényi 2006).

1. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok megoszlása területi egység szerint (%), 2001–2010. január 1.
Distribution of foreign citizens in Hungary by regions and counties (%) 1st of January 2001–2010

Területi egység	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Budapest	35,6	37,7	37,3	37,4	38,2	42,8	42,1	42,6	43,4	41,5
Pest	9,6	11,2	11,7	12,0	14,1	13,6	13,3	13,5	13,3	14,3
Közép-Magyarország	45,2	48,9	49,0	49,4	52,3	56,4	55,4	56,1	56,7	55,9
Fejér	2,8	2,9	3,1	3,2	3,1	2,7	2,7	2,7	2,6	2,5
Komárom-Esztergom	2,8	2,7	2,0	2,7	2,5	2,1	2,1	2,2	2,1	1,7
Veszprém	2,1	2,1	2,2	2,2	2,0	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9
Közép-Dunántúl	7,7	7,8	7,3	8,2	7,6	6,6	6,6	6,7	6,6	6,0
Győr-Moson-Sopron	2,5	3,0	2,4	3,3	2,6	3,1	3,1	3,2	3,3	3,3
Vas	1,3	1,3	1,4	1,3	1,2	1,4	1,3	1,3	1,4	1,3
Zala	1,9	1,7	1,9	1,8	1,6	1,8	2,2	2,2	2,2	2,6
Nyugat-Dunántúl	5,7	6,0	5,7	6,4	5,4	6,4	6,6	6,7	6,9	7,2
Baranya	3,5	3,2	3,2	2,9	2,5	2,1	2,5	2,5	2,5	2,9
Somogy	2,7	2,4	2,5	2,3	2,0	1,8	2,5	2,3	2,3	2,6
Tolna	1,5	1,4	1,5	1,4	1,3	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0
Dél-Dunántúl	7,7	7,0	7,1	6,6	5,8	4,8	6,2	5,9	5,8	6,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,9	2,7	2,9	2,8	2,6	2,4	2,3	2,1	2,2	1,9
Heves	1,7	1,7	1,8	1,8	1,8	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Nógrád	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7
Észak-Magyarország	5,5	5,2	5,6	5,5	5,4	4,8	4,6	4,3	4,4	4,0
Hajdú-Bihar	4,4	4,1	4,2	4,1	3,9	3,5	3,3	3,2	3,4	3,8
Jász-Nagykun-Szolnok	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	7,0	6,0	6,3	5,8	5,6	4,9	4,6	4,2	4,1	3,8
Észak-Alföld	13,2	11,9	12,3	11,7	11,3	9,8	9,3	8,8	8,7	8,8
Bács-Kiskun	4,2	3,8	3,6	3,5	3,8	3,4	3,5	3,7	3,5	4,0
Békés	2,8	2,4	2,5	2,3	2,3	1,9	1,9	1,6	1,5	1,5
Csongrád	8,0	7,0	6,9	6,4	6,2	6,0	5,8	6,2	6,0	6,1
Dél-Alföld	15,0	13,2	13,0	12,2	12,3	11,2	11,2	11,5	11,0	11,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	110 028	116 429	115 888	130 109	142 153	154 430	166 030	174 697	184 358	197 819

Forrás: Demográfiai évkönyv, 2009.

A lakóhely településtípusa szerint vizsgálva a külföldi állampolgárok megoszlását látható, hogy a főváros növekvő vonzereje a városokban élők arányának csökkenésével járt együtt, miközben a községekben élők arányában az elmúlt évtizedben nem történt lényeges változás (2. táblázat).

2. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok megoszlása településtípus szerint (%), 2001–2010. január 1.

*Distribution of foreign citizens in Hungary by type of settlement (%)
1st of January 2001–2010*

Településtípus	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Főváros	35,6	37,7	37,3	37,4	38,2	42,8	42,1	42,6	43,4	41,5
Városok	42,0	40,8	40,4	39,9	38,9	36,4	36,8	36,4	37,1	37,3
Községek	22,4	21,6	22,3	22,7	23,0	20,9	21,1	21,1	19,5	21,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Demográfiai évkönyv, 2009.

A külföldi népesség létszáma és összetétele a népszámlálás alapján

Mielőtt a népszámlálási adatok alapján is megvizsgálánk a külföldiek területi elhelyezkedését, tekintsük át röviden, milyen létszámúak és összetételűek voltak a külföldiek különböző szempontok alapján elkülöníthető csoportjai.

A 2001. évi népszámlálás szerint az ország 10 millió 198 ezer fős lakónépességének 1,1%-a, azaz 110 ezer 598 fő volt valamely más ország állampolgára, ebből 17 593 fő magyar állampolgársággal is rendelkező kettős állampolgár. A külföldi állampolgárságú népesség létszáma tehát közel azonos volt a bevándorlási statisztika által ugyanerre az évre rögzített létszámmal. Ennek közel háromszorosát tette ki azonban a külföldi születésű népesség száma: mintegy 293 ezer fő, ami a lakónépesség 2,9%-át jelentette. A külföldi születésű és a külföldi állampolgársággal (is) rendelkező népesség közötti különbség (mintegy 182 ezer fő) nagyobb része azokból a bevándorlókból állt, akik időközben megszerezték a magyar állampolgárságot.⁴ Ugyanakkor ide sorolhatók azok az idősebb személyek is, akik nem tényleges bevándorlók, hanem a régi Magyarország azon területein születtek, amelyek később a határmódosítások következtében a szomszédos országokhoz kerültek (így a jelenlegi határokat figyelembe véve „külföldön” születtek).

A külföldi állampolgársággal (is) rendelkező népesség 62%-a a szomszédos országok állampolgára volt (3. táblázat): 36%-uk román, közel egy-egytedük ukrán, illetve jugoszláv (szerbiai és montenegrói) és 4%-uk szlovák állampolgár. (Az osztrák, horvát és szlovén állampolgárok aránya együtt sem érte el a 3%-ot). A jelenlegi Európai Unió tagját figyelembe véve összességében

⁴ Csak 1993 és 2000 között mintegy 68 ezer fő kapott magyar állampolgárságot (majd 2001-től 2009-ig – mint korábban említettük – további 61 ezer fő).

42%-uk volt ún. harmadik ország állampolgára.⁵ E csoportot azért érdemes külön kiemelni, mert a bevándorlók integrációjának vizsgálata kapcsán napjainkban leginkább ők kerülnek a figyelem középpontjában, rájuk irányulnak a különböző integrációs programok.

3. A szomszédos országbeliek és a harmadik országbeliek száma és aránya a külföldi állampolgárságú és a külföldi születésű népesség körében, 2001
Number and proportion of citizens of neighboring countries and of third country nationals among foreign citizens and in foreign-born population, 2001

A népszámlálásban megjelenő külföldi népesség	Fő	%	Arányuk a teljes népességben (%)
Külföldi állampolgár	110 598	100,0	1,1
ebből:			
szomszédos országbeli	68 582	62,0	0,7
harmadik országbeli	45 126	40,8	0,4
Külföldön született	292 740	100,0	2,9
ebből:			
szomszédos országban	240 520	82,2	2,4
harmadik országban	82 190	28,1	0,8

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

Megjegyzés: A szomszédos országok, illetve az ún. harmadik országok között átfedés van, mivel Ukrajna, valamint Szerbia és Montenegró mindkét besorolásban szerepel.

A külföldi születésű népességben belül a szomszédos országokban születettek aránya jelentősebb volt (82%), és főleg a Romániában és a Szlovákiában születettek aránya volt magasabb (49%, illetve 13%), mint a külföldi állampolgárok körében. Ez a korábbi migrációs folyamatok, illetve a szlovák-magyar lakosságcsere következménye. A harmadik országban születettek aránya a külföldi születésű népesség körében viszont alacsonyabb volt, mindössze 28%-ot tett ki (3. táblázat).

Összességében a népszámlálás által elért külföldi állampolgárok zöme (83%-a) európai ország állampolgára volt, és még jelentősebb a külföldi születésű népesség körében az Európán belül születettek aránya (92%). Magyarország tehát a rendszerváltás után sem igazán jelentett az Európán kívüliek számára célországot, és ez a tendencia azóta is alig változott.

⁵ Bár a népszámlálási adatok a 2001-es állapotot tükrözik (amikor még Magyarország sem volt EU-tag), a „harmadik országbeli” címkét a jelenlegi szabályozás szerint alkalmaztuk, tehát azokra a külföldiekre, akik nem az EGT tagállamok (az Európai Unió tagállamai, Izland, Norvégia, Liechtenstein) és nem Svájc állampolgárai.

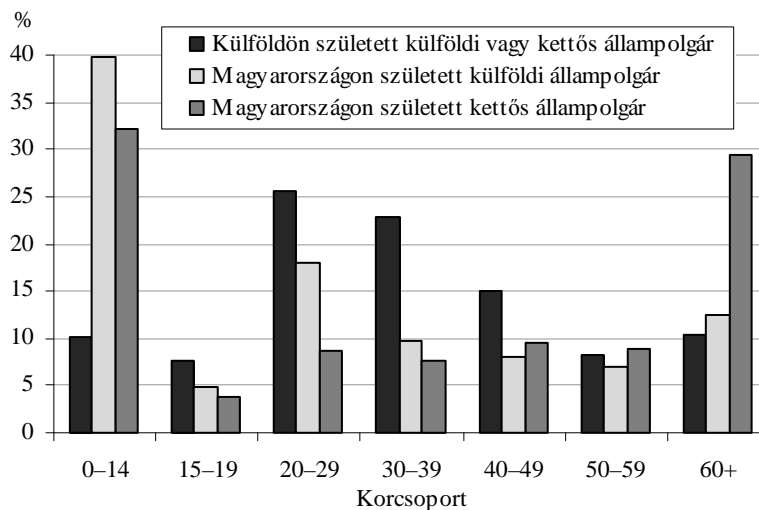
A külföldi kötődésű népesség e két csoportja – a külföldi állampolgárok és a külföldi születésűek – között nyilván átfedés van, azonban nem minden „külföldi állampolgár” tartozik a „külföldön születettek” csoportjába, 14,4%-uk ugyanis Magyarországon született. Valamivel kisebb ez az arány (9%) a csak külföldi állampolgársággal rendelkezők, és jóval jelentősebb (42%) a kettős állampolgárok körében. A Magyarországon született külföldi, illetve kettős állampolgárok csoportjába tartoznak egyrészt azok az ún. második generációs bevándorlók, akik külföldi állampolgárságú szülők gyermekeként már itt születtek, másrészt – mint látni fogjuk – azok a korábbi emigránsok is, akik megszerelve egy másik ország állampolgárságát, visszatértek Magyarországra.

A külföldi állampolgárok 16%-a rendelkezett magyar állampolgársággal is, bizonyos csoportok esetében azonban jóval jelentősebb volt a kettős állampolgárok aránya, így az Ausztráliából (76%), a Kanadából (69%), az Egyesült Államokból (51%), a Svájcban (56%), az Izraelből (32%), a Németországból (27%), valamint a többi EU-s tagországból (29%) érkezettek körében. Emögött az áll (amit a születési hely szerinti megoszlásuk is alátámaszt), hogy a felsorolt országok állampolgárságával (is) rendelkező külföldiek jelentős része a korábban kivándorolt, majd hazatérő magyarok közül került ki. Tehát ők azok a *viszszatelepült migránsok*, akik az időközben szerzett külföldi (amerikai, svájci, német stb.) állampolgárságukat is megőrizték.

Erre utalnak a külföldi állampolgárok nemzetiség szerinti megoszlásának eredményei is. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a Magyarországon élő külföldi állampolgárok közel 60%-a nyilatkozott úgy, hogy magyar nemzetiségű, ugyanakkor a nemzetiségre vonatkozó kérdést a megkérdezettek egy része nem kívánta (14%), vagy nem tudta (2,5%) megválaszolni. Az érvényes válaszokat tekintve összességében 71% volt a magyar nemzetiségűek aránya, és az átlagosnál nagyobb volt a román (92%), a jugoszláv (szerb és montenegrói) (86%), a szlovák (82%), az ukrán (80%), továbbá az ausztrál (93%), a kanadai (86%), a svájci (76%), valamint az amerikai (74%) állampolgárok körében. Látható tehát, hogy nem csupán a szomszédos országokból, de a távoli földrészekről érkezettek körében is magas arányban voltak a magyar nemzetiségű bevándorlók – feltehetően visszatelepülők. Ezt azért fontos kiemelni, mert a magyarországi bevándorlás kapcsán mindig elhangzik, hogy a bevándorlók kétharmada a szomszédos országokból érkezik és zömében (mintegy 90%-ban) magyar nemzetiségű, tehát csak fenntartásokkal tekinthető „nemzetközi migránsnak”, a másik egyharmadra viszont úgy tekintünk, mint „igazi bevándorlók”-ra, akik idegen országokból, idegen kultúrából érkeznek. Látható azonban, hogy körükben sem elhanyagolható (sőt, bizonyos csoportjaikban jelentős) a magyarok aránya, és ezt fontos szem előtt tartani, ha az integrációjukat akarjuk vizsgálni. A külföldi születésű népesség körében még hangsúlyosabb volt a magyar nemzetiségűek aránya: kevesebb mint egytizedük tagadta meg a nem-

zetiségre vonatkozó kérdésre a választ, az érvényes választ adók körében pedig 89% volt a magyarok aránya.

Azt a megállapítást, hogy a Magyarországon született külföldi állampolgárok nagyrészt a második generációt jelentik, míg az itt született kettős állampolgárok közt a második generáció tagjai és visszatelepülők egyaránt vannak, jól tükrözi a *korcsoportos összetételük* is (I. ábra). Míg a külföldön született külföldi vagy kettős állampolgárok korcsoportos megoszlása tipikus migráns populációra utal (ugyanis közel 50%-uk 20 és 40 év közötti, kétharmaduk 20 és 50 év közötti), a Magyarországon született külföldi állampolgárok 40%-a 15 év alatti, a Magyarországon született kettős állampolgárok közt pedig a 15 év alattiak és a 60 év felettiak aránya egyaránt kiemelkedő.

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

I. A külföldön, illetve a Magyarországon született külföldi és kettős állampolgárok korcsoportos megoszlása, 2001
Age distribution of foreign citizens born abroad and individuals with foreign or double citizenship born in Hungary, 2001

Az eddigiek alapján is látható, hogy a népszámlálási adatokban megjelenő külföldi népesség nemcsak származási ország, valamint állampolgárság szerint, de a „migrációs háttérét”, illetve a fogadó országbeli státusát (első vagy második generációs bevándorló, visszatelepülő) tekintve is nagyon heterogén csoportot alkot. Mindezek a kategóriák könnyebben beazonosíthatók lennének, amennyiben a népszámlálási kérdőív kérdései a migráció időbeliségének megragadására is alkalmasak lettek volna. Az ebből a szempontból kulcsfontosságú adatok (mint

például mióta él Magyarországon, aki nem itt született; mikor honosították azt, aki külföldön született, de magyar állampolgár; milyen jogi státussal/mióta rendelkezik az, aki nem magyar állampolgár stb.) azonban nem kerültek rögzítésre.

A külföldiek területi megoszlása a népszámlálás alapján

A *külföldi állampolgárok* országban belüli területi elhelyezkedése a 2001. évi népszámlálási adatok alapján meglehetősen nagy hasonlóságot mutat a bevándorlási statisztika 2001. évi adatai alapján kirajzolódó képpel, ami egyúttal azt is jelzi, hogy a külföldiek tényleges tartózkodási helye nem tér el lényegesen (legalábbis megyék és régiók szintjén) a „hivatalosan rögzített” lakóhelytől. A népszámlálás szerint ugyan valamelyest erőteljesebb a koncentrálódásuk a közép-magyarországi régióban (mind Budapestet, mind Pest megyét tekintve), valamint kisebb mértékben a közép- és nyugat-dunántúli régiókban is (ezen belül Fejér megye, valamint Győr-Moson-Sopron megye mutat nagyobb arányokat), ugyanakkor a két alföldi régióban viszont kisebb (4. táblázat). Mindezek az eltérések azonban nem módosítják az alapvető tendenciákat, sem a régiók közötti sorrendet. A külföldi állampolgárok közel fele tehát a népszámlálás szerint is a közép-magyarországi régióban élt, és ezen belül elsősorban a fővárosban. Emellett nagyobb arányban voltak jelen az észak-, illetve a dél-alföldi régiókon belül néhány határmenti megyében is (4. táblázat), ami az ukrán és a jugoszláv állampolgárok jelenlétének köszönhető, ugyanis e csoportok nagyobb mértékben választják a kibocsátó országukkal határos megyéket (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Csongrád) letelepedési helyként.

A külföldi népességen belül a harmadik országbeliek – bár számukra is a közép-magyarországi régió az elsődleges, és vonzereje 2001 óta erősödött – még jelentősebb arányban koncentrálódnak az alföldi régiókban, mint a teljes külföldi népesség (Hárs 2010b).

A népszámlálási adatokból a külföldi állampolgárok jogi státusa sajnos nem derül ki, holott korábbi vizsgálatból⁶ tudjuk, hogy a külföldiek ebből a szempontból elkülönülő csoportjainak (menekültek, bevándorlási engedéllyel rendelkezők, vendégmunkások stb.) területi elhelyezkedésében meglehetősen nagyok a különbségek (Dövényi 1997).

Ami a *külföldi születésű népesség* területi megoszlását illeti, kisebb eltérések figyelhetők meg. A fővárosban tömörülés ugyan rájuk is jellemző volt, bár kissé elmaradt a külföldi állampolgárokétól, de még így is jóval meghaladta a teljes népesség itt élő hányadát (4. táblázat). A külföldi állampolgárokhoz képest nagyobb arányban voltak jelen a dél-dunántúli régióban (a teljes népesség ottani arányát is meghaladva), és valamelyest a közép-dunántúli régióban is.

⁶ 1995-ben (valamint 1992-ben is) készült kérdőíves felmérés, amelynek során a polgármesterek szolgáltatottak adatokat a településükön élő külföldiekről.

Nyugat-Dunántúl és Észak-Magyarország viszont az ő esetükben is a két legkevesbé preferált régió. Bár ez utóbbiban arányuk meghaladta a külföldi állampolgárokét, messze elmaradt a teljes népességétől.

4. A külföldi állampolgárságú, a külföldi születésű és a teljes népesség megoszlása területi egység szerint (%), 2001
Distribution of foreign citizens, foreign born individuals and total population by regions and counties (%), 2001

Területi egység	Külföldi állampolgárságú népesség	Külföldi születésű népesség	Teljes népesség
Budapest	37,4	31,2	17,4
Pest	11,2	12,2	10,6
Közép-Magyarország	48,5	43,4	28,1
Fejér	3,8	3,8	4,3
Komárom-Esztergom	2,6	3,7	3,1
Veszprém	2,2	2,5	3,7
Közép-Dunántúl	8,5	10,0	11,0
Győr-Moson-Sopron	3,1	3,4	4,3
Vas	1,4	1,3	2,6
Zala	1,6	1,3	2,9
Nyugat-Dunántúl	6,1	6,1	9,8
Baranya	3,2	4,9	4,0
Somogy	2,3	2,4	3,3
Tolna	1,4	3,5	2,4
Dél-Dunántúl	6,9	10,8	9,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,8	3,7	7,3
Heves	1,8	1,8	3,2
Nógrád	0,9	1,2	2,2
Észak-Magyarország	5,4	6,7	12,7
Hajdú-Bihar	4,4	4,2	5,4
Jász-Nagykun-Szolnok	1,6	1,7	4,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,2	4,3	5,7
Észak-Alföld	11,2	10,2	15,2
Bács-Kiskun	3,9	4,3	5,4
Békés	3,0	3,3	3,9
Csongrád	6,4	5,1	4,2
Dél-Alföld	13,3	12,8	13,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	110 598	292 740	10 198 315

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A lakóhelyük településtípusát tekintve megfigyelhető, hogy mind a külföldi állampolgárságú, mind a külföldi születésű népesség – a fővárosi koncentráció-

dása következtében – kisebb arányban fordult elő a városokban és különösen a községekben, mint a teljes népesség (5. táblázat). Míg községekben például az össznépesség mintegy 36%-a élt, a külföldi születésűeknek alig több, a külföldi állampolgároknak pedig kevesebb mint egynegyede. A megyeszékhelyek tekintetében viszont nem mutatkozott eltérés egyik csoport esetében sem.

5. A külföldi állampolgárságú, a külföldi születésű és a teljes népesség megoszlása településtípus szerint (%), 2001

Distribution of foreign citizens, foreign born individuals and total population by type of settlement (%), 2001

Településtípus	Külföldi állampolgárságú népesség	Külföldi születésű népesség	Teljes népesség
Főváros	37,4	31,2	17,4
Megyeszékhely	17,8	18,3	17,9
Többi város	21,9	24,7	29,2
Község	22,9	25,7	35,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A külföldiek ezer lakosra jutó aránya

A külföldi népesség területi elhelyezkedésének másik mutatója az *ezer lakosra jutó arányuk* a különböző területi egységeken (régiókon, megyéken) belül. A külföldiek fogadó népességen belüli aránya azért is fontos mutató, mivel számos más tényezővel, így például a fogadó népesség külföldiekkel szembeni attitűdjével, vagy a külföldi népesség különböző beilleszkedési mutatóival is összefüggésben lehet.

A *külföldi állampolgárok* ezer lakosra jutó aránya 2001-ben országosan 10,8 volt (mind a népszámlálás, mind a bevándorlási statisztika szerint), és régiós összehasonlításban – a már bemutatott területi megoszlásukkal összefüggésben – Közép-Magyarországon volt a legnagyobb, ezen belül elsősorban a fővárosban, ahol az országos érték több mint kétszerese figyelhető meg (6. táblázat). Továbbá a dél-alföldi régióban érte még el a mutató az országos értéket, ezen belül Csongrád megyében volt kiemelkedően magas (16,4), és néhány megyében (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Fejér és Komárom-Esztergom) megközelítette azt.

6. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség 1000 lakosra jutó aránya területi egység szerint, 2001, 2005, 2010
Number of foreign citizens or foreign born population living in Hungary per 1000 inhabitants by regions and counties, 2001, 2005, 2010

Területi egység	Külföldi állampolgárságú népesség	Külföldi születésű népesség	Külföldi állampolgárságú népesség		
	Népszámlálás, 2001		Bevándorlási statisztika		
	2001	2005	2010		
Budapest	23,2	51,3	22,3	32,0	47,7
Pest	11,4	33,0	9,9	17,5	23,1
Közép-Magyarország	18,8	44,4	17,6	26,2	37,4
Fejér	9,6	25,8	7,3	10,1	11,5
Komárom-Esztergom	9,1	33,8	9,7	11,3	10,5
Veszprém	6,4	19,6	6,0	7,8	10,4
Közép-Dunántúl	8,4	26,0	7,6	9,7	10,9
Győr-Moson-Sopron	8,0	23,0	6,2	8,5	14,7
Vas	5,8	14,6	5,2	6,6	10,1
Zala	5,8	13,2	7,1	7,5	17,5
Nyugat-Dunántúl	6,8	17,8	6,2	7,7	14,3
Baranya	8,7	34,9	9,3	8,8	14,6
Somogy	7,6	21,1	8,7	8,5	15,9
Tolna	6,3	40,9	6,7	7,8	8,8
Dél-Dunántúl	7,7	31,7	8,5	8,4	13,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	4,1	14,7	4,2	5,1	5,5
Heves	6,0	16,3	5,8	8,0	8,7
Nógrád	4,3	16,0	4,4	6,1	6,8
Észak-Magyarország	4,6	15,3	4,7	6,0	6,6
Hajdú-Bihar	8,8	22,4	8,8	10,2	13,9
Jász-Nagykun-Szolnok	4,2	11,6	4,5	5,9	6,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	9,9	21,9	13,1	13,7	13,3
Észak-Alföld	8,0	19,3	9,3	10,4	11,7
Bács-Kiskun	7,8	23,2	8,5	10,0	14,8
Békés	8,4	24,4	7,7	8,5	8,0
Csongrád	16,4	34,6	20,5	20,8	28,6
Dél-Alföld	10,7	27,1	12,0	12,9	17,3
Együtt	10,8	28,7	10,8	14,1	19,8
N	110 598	292 740	110 028	142 153	197 819

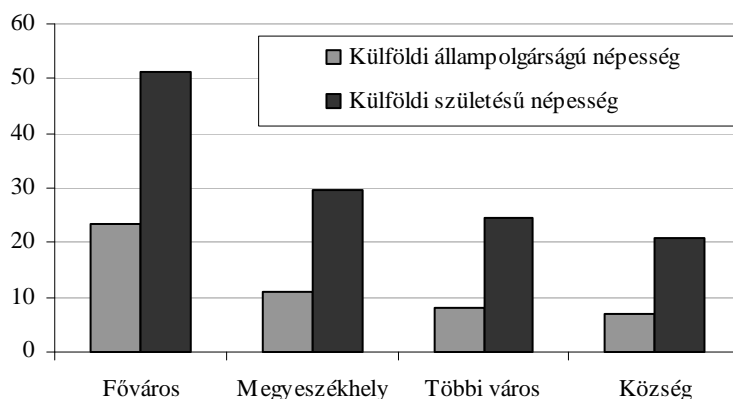
Forrás: Népszámlálás, 2001; Demográfiai évkönyvek.

A külföldi születésű népesség ezer lakosra számított aránya – ami országosan a külföldi állampolgárok arányának közel háromszorosa volt (28,7) – csak részben követi ez utóbbi területi mintázatát. Bár legmagasabb szintén a közép-magyarországi régióban (44,4), és különösen a fővárosban (51,3) volt, ugyanakkor a dél-dunántúli régióban is (31,7) – és ezen belül főleg Tolna és Baranya megyékben – meghaladta az országos értéket, holott a külföldi állampolgárok

aránya ezeken a területeken elmaradt az országostól (6. táblázat). Még további két megyében volt átlag feletti a külföldön születettek népességen belüli aránya: Csongrád és Komárom-Esztergom, az összes többi megyében elmaradt attól.

Ha a külföldi állampolgárok ezer lakosra jutó arányának időbeli változását vizsgáljuk (amire csak a bevándorlási statisztika nyújt lehetőséget), látható, hogy miközben a 2001. évi országos érték 2010-re már közel duplájára (19,8-re) nőtt, ez a növekedés nem volt egyforma az egyes régiók, illetve megyék szintjén (6. táblázat). Budapesten és Pest megyében, ahol egyébként már 2001-ben is a legnagyobb arányban voltak jelen a népességen belül a külföldiek, a növekedés hangsúlyosabb volt, és jelentősebb volt a Nyugat-Dunántúl két megyéjében: Zala és Győr-Moson-Sopron megyékben is. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Komárom-Esztergom megyékben alig növekedett a külföldiek ezer lakosra jutó aránya az elmúlt évtized alatt. Mindezek ellenére a külföldiek népességen belüli arányának területi különbségeiben mégsem történt igazán nagy átrendeződés. Bár a nyugat- és dél-dunántúli régiók ebből a szempontból megelőzték az észak-alföldi régiót, Közép-Magyarország után továbbra is a Dél-Alföldön vannak jelen legnagyobb arányban a külföldi állampolgárok.

A különböző településtípusokon belül vizsgálva a külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség ezer lakosra jutó arányát (II. ábra), jól látható, hogy a mutató értékei – mindkét esetben – már a megyeszékhelyeken is jóval elmaradnak a fővároshoz képest, majd tovább csökkenve, a községekben a legalacsonyabbak, tehát a külföldiek fogadó népességen belüli aránya itt a legkisebb (alig egyharmada, illetve kétötöde a budapesti értékeknek).

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

II. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú, illetve külföldi születésű népesség 1000 lakosra jutó aránya településtípus szerint, 2001
Number of foreign citizens or foreign born population living in Hungary per 1000 inhabitants by type of settlement, 2001

A külföldiek területi megoszlása származási ország szerint

A főbb származási országok, illetve földrészek szerint vizsgálva a külföldi népesség regionális megoszlását, meglehetősen nagy különbségek figyelhetők meg (7. táblázat). A közép-magyarországi régió, és ezen belül főként a főváros a távolabbról érkezett bevándorlók számára jelent elsődleges célterületet. Különösen nagy arányban éltek a fővárosban a 2001. évi népszámlálás szerint az ázsiai – főként kínai, vietnámi, izraeli és szíriai – állampolgárok, valamint a más földrészekről érkezett (amerikai, afrikai és ausztráliai) külföldiek is. Ezzel szemben a szomszédos országokból érkezettek, mint korábban utaltunk rá, elsősorban a kibocsátó országukhoz közeli országrészekben telepedtek le: az ukrán állampolgárok az észak-alföldi, a jugoszláv (szerb és montenegrói) állampolgárok a dél-alföldi, a horvát állampolgárok pedig a dél-dunántúli régióban. A szlovák állampolgárok aránya Közép-Magyarország mellett a közép-dunántúli, valamint az észak-magyarországi régiókban is kiemelkedő volt. Eltér e tendenciától a román állampolgárok területi elhelyezkedése, ők ugyanis legnagyobb arányban nem a keleti megyéket, hanem a jobb munkaerő-piaci kilátásokkal kecsegtető fővárost és környékét preferálták.

Megfigyelhető továbbá, hogy a német, valamint a más nyugat-európai (EU-15, illetve svájci) állampolgárok számára a közép-magyarországi régió elsődlegessége mellett az egyes dunántúli régiók jelentettek még vonzó célterületeket. Jól mutatja e csoportok sajátos, a bevándorlók többségtől eltérő migrációs céljait az is, hogy nagyobb hányaduk telepedett le községekben (például a német és a svájci állampolgárok közel egyharmada, miközben a teljes külföldi állampolgárságú népesség 23%-a), ami idősebb korösszetételükkel is összhangban arra utal, hogy migrációjuk kevésbé volt gazdasági motivációjú, illetve munkavállalási célú.

A származási ország mellett – azonban azzal összefüggésben – a külföldiek anyanyelv szerinti területi megoszlása is érdekes képet mutat. Miközben minden megyében és Budapesten is a magyar anyanyelvűek voltak többségben a külföldi állampolgárok között, a területi különbségek meglehetősen nagyok: míg a fővárosban részesedésük alig haladta meg az 50%-ot, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 80%-ot is túllépte. Megfigyelhető továbbá, hogy a Budapesten élő külföldiek anyanyelvi struktúrája jóval differenciáltabb, több anyanyelvi csoport szinte csak itt fordult elő (pl. afrikai, arab, görög, modern héber, örmény) (Dövényi 2005).

7. A főbb származási országokból (földrészekről) érkezett külföldi állampolgárok megoszlása régiók szerint, kiemelve a fővárost (%), 2001
Distribution of foreign citizens arriving from main source countries (continents) by region, with emphasis on the capital city (%), 2001

Állampolgárság szerinti származási ország / földrész	Buda-pest	Régiók								N	
		Közép-Magyar-ország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyar-ország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Ösz-szesen		
Európa											
Románia	32,2	48,5	9,6	5,7	5,7	5,4	11,6	13,5	100,0	40 184	
Ukrajna	23,2	31,2	6,0	2,6	3,3	9,1	41,5	6,5	100,0	10 536	
Szerbia-Montenegro	22,1	26,4	6,2	3,9	8,9	1,1	2,4	51,0	100,0	10 248	
Szlovákia	25,9	35,4	22,6	10,2	4,7	19,4	4,1	3,6	100,0	4 493	
Horvátország	16,5	18,9	2,7	7,0	58,1	0,3	1,4	11,7	100,0	1 450	
Németország	27,1	38,6	12,4	12,3	14,7	6,8	5,9	9,3	100,0	7 802	
többi EU-15	50,1	60,6	7,0	13,5	5,8	3,9	3,2	6,0	100,0	7 826	
Oroszország	56,7	68,9	6,4	3,1	4,7	4,1	8,0	4,8	100,0	2 846	
Lengyelország	40,7	52,8	12,3	6,8	8,2	7,2	5,1	7,6	100,0	2 240	
Svájc	30,5	38,8	14,2	20,3	10,9	2,3	5,1	8,4	100,0	930	
Törökország	64,1	70,7	5,5	2,7	4,3	2,1	1,8	12,9	100,0	560	
Ázsia											
Kína	81,5	83,8	2,6	2,9	2,7	0,9	3,0	4,2	100,0	4 191	
Vietnám	91,8	93,5	1,0	0,2	1,3	0,6	1,1	2,4	100,0	1 989	
Izrael	77,3	81,8	1,7	1,8	1,7	1,3	5,8	5,8	100,0	759	
Mongólia	54,0	66,9	6,1	0,9	11,2	5,3	7,2	2,4	100,0	694	
SzírIA	71,0	76,0	3,3	1,3	4,6	3,8	2,7	8,3	100,0	603	
Afganisztán	30,8	35,2	9,2	0,4	1,7	1,3	44,3	7,9	100,0	522	
Amerika											
AEÁ	49,7	65,2	5,4	5,7	5,3	3,7	7,8	6,8	100,0	3 235	
Kanada	45,2	59,8	7,5	7,4	4,1	7,1	8,2	5,9	100,0	1 092	
Afrika	49,7	55,2	12,7	4,1	4,4	4,4	9,0	10,1	100,0	1 670	
Ausztrália	46,0	58,0	6,9	8,7	7,8	3,8	5,2	9,5	100,0	576	
Összes külföldi állampolgár	37,4	48,6	8,5	6,1	6,9	5,4	11,2	13,3	100,0	110 598	

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

Megjegyzés: Szürkével az átlagosnál (a teljes külföldi népességre jellemzőnél) magasabb értékeket emeltük ki (és ez a további táblázatokra is vonatkozik).

A bevándorlási statisztika idősorai alapján az előzőekben láthattuk, hogy Budapest és Pest megye preferenciája a bevándorlók körében 2001 óta tovább nőtt. A főbb kibocsátó országok állampolgárai esetében a területi elhelyezkedésük kapcsán megfigyelt tendenciák egyes csoportoknál tovább erősödtek, másoknál változtak. 2010-ben a Magyarországon tartózkodó román állampolgároknak már 64%-át regisztrálták Közép-Magyarországon (40%-át a fővárosban), a kínaiaknak 86%-át ugyanebben a régióban (83%-át fővárosban). Az ukrán állampolgárok közép-magyarországi aránya szintén növekedett (52%-ra, amiből 37% Budapestre esett), észak-alföldi jelenlétük viszont mérséklődött (27%-ra). A szerb állampolgároknak több mint a fele (54%) azonban továbbra is a

dél-alföldi régióban található, a fővárosban és környékén nem változott az arányuk. A szlovák állampolgárok esetében viszont megnőtt a nyugat-dunántúli régió preferenciája (10%-ról 26%-ra változott itteni arányuk), és tovább fokozódott a német állampolgárok dunántúli régiókban való koncentrációja is (a 2001. évi 39%-ról 52%-ra nőtt e három régió belüli együttes arányuk).

A külföldiek főbb demográfiai jellemzőinek területi sajátosságai

A származási ország mellett a külföldi népesség különböző demográfiai jellemzők szerinti területi megoszlása is sajátos képet mutat. Az alábbiakban a nem, a korcsoport, valamint az iskolai végzettség szerinti összetételük területi különbségeit tekintjük át.

A magyarországi népesség körében mutatkozó enyhe nőtöbbséggel (52,4%) szemben a külföldi állampolgárok körében összességében *kiegyenlített volt a nemek aránya* (49,2% férfi, 50,8% nő), származási országonként azonban jelentős eltérések figyelhetők (M1. táblázat). Néhány ázsiai országból (például Szíriából, Afganisztánból), valamint Törökországból és Afrikából kifejezetten férfi migráció zajlott, az innen származók közt ugyanis 70% feletti volt a férfiak aránya. Szintén férfítöbbséget figyelhető meg az EU15-ök állampolgárai körében (a németek kivételével), továbbá a horvát, a szerb és montenegrói, a svájci, a kínai, a vietnámi, valamint az amerikai és az ausztrál állampolgárok körében is. Ezzel szemben a mongol, az orosz, a szlovák, a lengyel és az ukrán állampolgárok közt a nők voltak jelentős többségben, a 60%-ot is elérte, illetve meghaladta az arányuk.

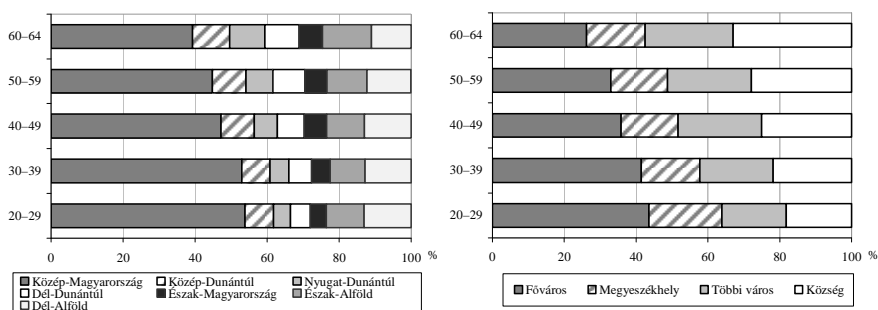
Az egyes régiókon, valamint településtípusokon belül vizsgálva a külföldi állampolgárok nemek szerinti összetételét, enyhe nőtöbbséget figyelhető meg az észak-magyarországi (56%) és az észak-alföldi régióban (54%), valamint a községekben (54%).

A külföldi állampolgárok *korösszetétele összességében fiatalabb*, mint a magyarországi népességé, ugyanakkor származási ország szerinti különbségek ez esetben is megfigyelhetők (M2. táblázat). 2001-ben 52%-uk tartozott a 15–39 éves korcsoportba (hasonló arányban mindkét nemnél), míg a teljes népességnek mindössze 35%-a. Még jelentősebb (60% körüli) volt e korcsoport aránya a román, a szlovák, a török állampolgárok körében, valamint az ázsiai származásúak többségénél. Bár a 15 év alattiak aránya a külföldiek közt összességében nem érte el a magyarországi népességben belüli arányukat, néhány csoport (EU-15-ök, néhány ázsiai ország, Egyesült Államok és Kanada állampolgárai) esetében meghaladta azt. Ugyanakkor néhány kibocsátó ország (mint például Svájc, Németország, Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália) esetében az idősebb – 55–64 éves, illetve a 65 év feletti – korosztályok voltak a fogadó népességhez képest jóval nagyobb arányban képviselve. A *legmagasabb átlag-*

életkor a svájci, az amerikai, az ausztráliai, továbbá a német, az orosz és a lengyel állampolgárok esetében figyelhető meg, míg a legalacsonyabb az ázsiai országokból érkezettekénél.

Mivel a munkaerő-piaci integráció vizsgálata szempontjából az *aktív korúak*, azaz a *15–64 év közöttiek* jelentik a releváns népességet, erre a korcsoportra szűkítjük az elemzést. A külföldi állampolgársággal (is) rendelkező népesség 78%-a – mintegy 86 ezer fő – tartozott a 15–64 év közötti korcsoportba (míg a fogadó népesség 68%-a). A férfiak és nők között nem volt különbség az aktív korúak arányában, viszont származási ország szerint – mint az előzőekben láthatuk – jelentős eltérések figyelhetők meg. Jóval átlag feletti arányban volt képviselve ez a korcsoport a szlovák (87%), a lengyel (85%) és a kínai (84%) állampolgárok körében – akiknél jellemzően munkavállalási célú migráció zajlott –, viszont az Egyesült Államokbeli, a kanadai és az ausztrál állampolgárok mindössze 53–55%-a, a svájciak 58%-a és az EU15-ből származóknak is csak kétharmada volt aktív korú.

Regionális, illetve településtípus szerinti összehasonlításban megfigyelhető, hogy a fiatalok (a 20–29, valamint a 30–39 éves korcsoportok) nagyobb arányban választják Közép-Magyarországot, és ezen belül Budapestet, míg az idősebbek (különösen az 50, illetve a 60 év feletti) ezzel szemben az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő Észak-Alföldön, valamint a dunántúli régiókban, és a községekben (III. ábra).

III. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú népesség megoszlása régiók, illetve településtípus szerint, korcsoportos bontásban, 2001
Distribution of foreign citizens living in Hungary by region, type of settlement, and age group, 2001

A külföldi állampolgárságú népesség nem csupán fiatalabb, de *iskolai végzettség* tekintetében átlagosan képzettebb is, mint a hazai népesség. A megfelelő korú magyarországi népességgel összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy mind az érettségizettek, mind a felsőfokú végzettségűek jóval nagyobb arányban vannak jelen a külföldiek körében. Míg 2001-ben a 18 éves és idősebb magyarországi népesség

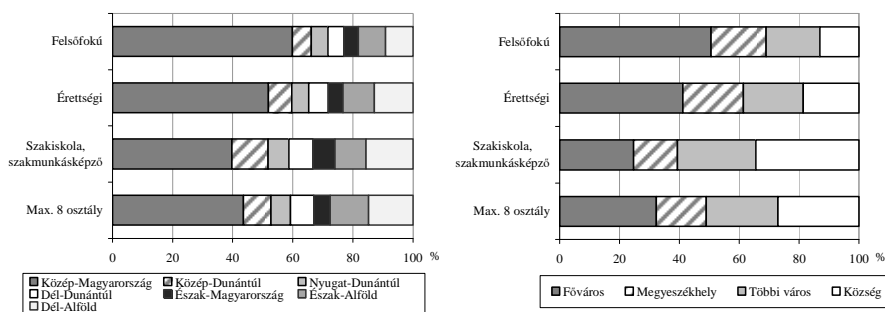
38%-a rendelkezett legalább középiskolai érettségivel, valamint a 25 éves és idősebb népesség 13%-a felsőfokú végzettséggel, a külföldi állampolgárok esetében mindkét arány jóval nagyobb volt: 57%, illetve 25%. Különösen a külföldi férfiak közt volt magas a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (28%).

A különböző származási országok szerint, valamint egyes országok esetében a nemek között is jelentős eltérések figyelhetők meg az iskolai végzettség tekintetében (M3. táblázat). A legalább érettségivel rendelkezők aránya különösen magas volt (70% feletti) az orosz, az izraeli, valamint az amerikai állampolgárok esetében, de a legtöbb csoportnál meghaladta a hazai arányt. Mindössze az afgán állampolgárok, valamint a mongol és a szíriai nők esetében volt kissé alacsonyabb az érettségizettek aránya a 18 év felettiak körében, mint a magyarországi népesség esetében. A felsőfokú végzettségűek aránya kiemelkedő volt az orosz, a lengyel és az EU15 állampolgárok körében (kivéve a németeket), továbbá több ázsiai csoport (szíriaiak, vietnámiak, izraeliek), valamint az amerikai és az afrikai állampolgárok körében is. Jóval átlag alatti volt viszont – bár így is meghaladta a magyarországi népességét – a román és a török állampolgárok körében.⁷

A legtöbb kibocsátó ország esetében a férfiak nagyobb arányban rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, mint a nők. Főként az afgán nők maradtak el e tekintetben a férfiak mögött (és egyedüli csoportként a magyarországi nőkhöz képest is), de ugyanakkor a svájci, a szíriai, a vietnámi, az amerikai és az ausztrál nők közt is kisebb volt a diplomások aránya, mint a férfiak közt. Ugyanakkor bizonyos csoportoknál éppen fordítva, a nők körében volt nagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya. Különösen szembeötlő ez utóbbi különbség a lengyel állampolgároknál, de a szerb és montenegrói, az izraeli és a török nők is „megelőzték” kissé a férfiakat ebből a szempontból.

Régiók, illetve településtípus szerint vizsgálva a külföldi állampolgárok iskolai végzettségét megfigyelhető, hogy a magasabb iskolai végzettségűek – különösen az egyetemi, vagy főiskolai diplomával rendelkezők, de az érettségizettek is – nagyobb arányban választják Közép-Magyarországot, és ezen belül Budapestet. Ezzel szemben az alacsony iskolai végzettségűek (legfeljebb nyolc osztályt végeztek) az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő az alföldi régiókban és a községekben, a szakmunkás végzettségűek pedig a közép-dunántúli, az észak-magyarországi és az észak-alföldi régiókban, valamint ugyancsak a községekben (IV. ábra).

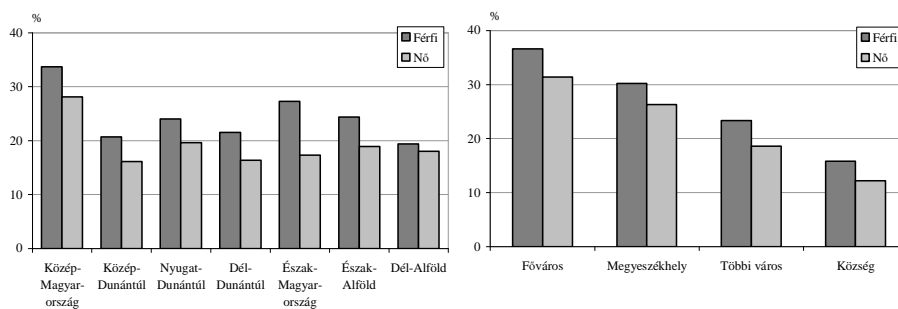
⁷ Bár a bevándorló román állampolgárok közt viszonylag magas a felsőfokú végzettségűek aránya (a Bevándorlók 2002 c. vizsgálat szerint 27% volt), ők azok, akik meglehetősen nagy arányban szerzik meg a magyar állampolgárságot, ami viszont iskolai végzettség szempontjából pozitív szelekciót jelent, így a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban kerülnek ki a „külföldi állampolgár” státusból.

IV. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú népesség megoszlása régiók, illetve településtípus szerint, iskolai végzettség szerinti bontásban, 2001

Distribution of foreign citizens living in Hungary by region, type of settlement, and by educational attainment, 2001

Jól látható, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya a nők körében valameny-nyi régióban és településtípuson belül elmarad a férfiakhoz képest (V. ábra). Ugyanakkor mindkét nem esetében kiugróan magas diplomások aránya a közép-magyarországi régióban (34%, illetve 28%), és különösen a fővárosban (37%, illetve 31%) az országoshoz képest (28, illetve 23%). A kisebb városokban, valamint a községekben jóval kisebb arányban vannak jelen a diplomás külföldiek.

V. A felsőfokú végzettségűek aránya a 25 éves és idősebb külföldi állampolgárok körében régiók, illetve településtípus szerint, 2001
Proportion of persons with tertiary education among the 25-year-old and older foreign citizens by region and type of settlement, 2001

A külföldiek munkaerő-piaci helyzete – meghatározó tényezők, vizsgált mutatók

A bevándorlók, külföldi állampolgárok fogadó országbeli munkaerő-piaci helyzete – akár egyéni, akár csoportszinten vizsgáljuk – a strukturális integrációjuk egyik mutatója. A sikeres munkaerő-piaci integráció, bár nem feltétlenül jelent egyben társadalmi vagy kulturális integrációt is, a legfontosabb lépés ahhoz, hogy a bevándorlók a fogadó társadalom teljes jogú tagjává váljanak, és a fogadó népesség részéről is elfogadásban legyen részük. A munkaerő-piacról való kiszorulás viszont nem csak szegénységet, rossz lakáskörülményeket eredményezhet, hanem társadalmi kizárást is. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja a fogadó ország szempontjából is fontos, hiszen egyfelől az európai országok többségében a népesség előregedése miatt szükség van a munkaerő pótlására, másfelől sikeres integráció esetén a bevándorlók nem terhelik az adott ország szociális ellátórendszerét. Ennek ellenére a bevándorlók gyakran nehézségekkel – olykor korlátozásokkal, valamint diszkriminációval – szembesülnek ezen a területen, még akkor is, ha már évek óta a befogadó országban élnek.

A különböző országokra fókuszáló korábbi vizsgálatok arra mutattak rá (Werner 1997; Duvander 2001; Liebig 2007) – és ezt a közelmúltban megjelent európai áttekintés is megerősítette (Münz 2008) –, hogy a legtöbb európai országban a bevándorlók munkaerő-piaci mutatói rosszabbak, mint a fogadó (helyi születésű) népességé. Alacsonyabb foglalkoztatottság, magasabb munkanélküliségi ráta jellemző rájuk, és a foglalkoztatott bevándorlók is gyakran alacsony képzettséget igénylő, rosszul fizetett foglalkozásokba tömörülnek, amely nincs összhangban a saját végzettségükkel. Ez utóbbi szelekció – az alulfizettség és alulfoglalkoztatottság – főleg a szegényebb országokból érkező bevándorlókra jellemző. A munkaerő-piaci hátrányok ugyanakkor az ún. második generációnál, azaz a bevándorlóknak már a fogadó országban született gyerekeinél is kimutathatók (Liebig 2007).

A bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának sikeressége több tényezőtől is függ. Egyrészt az *intézményi feltételek*, az adott fogadó országra, adott időben jellemző migrációs rendszer és szabályozás (ideértve a külföldi állampolgárok munkavállalásának feltételeit is), valamint a *makro-gazdasági kontextus*, a fogadó ország gazdasági helyzete, munkaerő-piaci és társadalmi körülményei is meghatározzák a bevándorlók számára elérhető integrációs lehetőségeket. Ugyanakkor a *migráció körülményei* is rányomják bélyegüket az integrációs folyamatra: a gazdasági migránsként (munkavállalási céllal), a családtagként, a menekültként érkezők számára eltérő munkaerő-piaci életút bontakozhat ki. Másrészt a *bevándorlók jellemzői* is fontos szerepet játszanak beilleszkedésük sikerességében. A külföldi állampolgárságú (vagy születésű) népesség, és ezen belül a különböző kibocsátó országokból érkezettek összetétele – nem, életkor, iskolai végzettség, szakképzettség tekintetében – meghatározó a

munkaerő-piaci helyzetük szempontjából. Az iskolai végzettség/szakképzettség olykor nehezen konvertálható (részben a végzettséget igazoló papírok elfogadtatásának nehézségei, részben az egyes országok eltérő képzési rendszere és munkaerő-piaci követelményei miatt), ugyanakkor fontos mellette az ún. *nyelvi kompetencia*, azaz a fogadó ország nyelvének ismerete, valamint a bevándorlóknak a fogadó népességtől való *etnikai, kulturális távolsága* is. A nyelvi hiányosságok megfelelő végzettség esetén is megnehezíthetik az elhelyezkedést, valamint az etnikai, kulturális távolság meglétével együtt növelhetik az etnikai diszkrimináció esélyét is. Fontos differenciáló tényező a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetében a *nemi hovatarozás* is. A bevándorló nők fogadó országbeli munkaerő-piaci integrációja az európai országok többségében általában elmarad a férfi bevándorlókhoz képest. Gyakrabban kerülnek alacsony státusú, rosszul fizetett és bizonytalan pozíciókba, illetve dolgoznak olyan nem szabályozott területeken (pl. háztartási alkalmazottként, beteggondozóként), ahol nagyobb az esély a kizsákmányolásukra. Bizonyos csoportok esetében a migráns nőknek a migráns férfiakhoz viszonyított rosszabb munkaerő-piaci helyzete a kedvezőtlenebb strukturális jellemzőikből (idősebb korösszetétel, alacsonyabb iskolai végzettség) is adódhat, azonban gyakran egyéb okok is állnak a háttérben, mint például *gender-specifikus hátrányok* (Dumont – Liebig 2005), illetve *nemi diszkrimináció*. Ezek az etnikai diszkriminációhoz adódva azt eredményezik, hogy a bevándorló nőknek gyakran kettős megkülönböztetésben van részük: egyfelől bevándorlóként hátrányban vannak a fogadó országbeli nőkhöz képest, másfelől nőként hátrányban vannak az azonos országból érkezett és azonos jellemzőkkel rendelkező férfiakkal képest is (Kraal – Roosblad 2008).

Végül, ám nem utolsó sorban a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetét azok a *kontextuális tényezők* is meghatározzák, amelyek a fogadó országon belüli területi elhelyezkedésükből, és a területileg (regionálisan) eltérő gazdasági helyzetből fakadnak. Magyarország esetében bizonyos makrogazdasági, illetve munkaerő-piaci mutatók – mint például az egy főre jutó GDP, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség – meglehetősen nagy eltérései figyelhetők meg a régiók közötti összehasonlításban, valamint a munkaerő-piaci lehetőségeket tekintve is mind a regionális, mind a településtípus szerinti különbségek jelentősek.

Az alábbiakban a Magyarországon élő külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetét vizsgáljuk, különös tekintettel azokra az eltérésekre, amelyek az egyes csoportok eltérő összetételéből, valamint sajátos területi elhelyezkedéséből adódnak. A munkaerő-piaci helyzetük bemutatásához a 2001. évi népszámlálási adatok alapján a *gazdasági aktivitásukat*, illetve annak különböző indikátorait – *foglalkoztatási ráta*, *aktivitási arány*, *munkanélküliségi ráta*⁸ – tekintjük

⁸ *Foglalkoztatási ráta*: a foglalkoztatottak aránya a teljes népességben belül. *Aktivitási arány*: a gazdaságilag aktívak (azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes) aránya a teljes népességben belül. *Munkanélküliségi ráta*: a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességben belül.

át. Ezeket együtt figyelembe véve rajzolódik ki a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzete, ugyanis bizonyos csoportokban a foglalkoztatottság viszonylag magas szintje ellenére is magas lehet a munkanélküliségi ráta, amennyiben a gazdaságilag aktívak aránya is magas. Mivel a bevándorlók többnyire nem regisztrált munkanélküliek, előfordulhat, hogy nem is tekintik magukat munkanélkülinek, hanem eltartottnak, még akkor is, ha egyébként tervezik a munkavállalást. Másfelől az eltartotti státus gyakran a *passzív munkanélkülieket* is magában rejti, akiknek nem sikerült munkát találni és (átmenetileg legalábbis) feladták a keresést. Ez főként a családtagként érkező bevándorló nőkre lehet jellemző.

A felsorolt indikátorokat egyrészt a fogadó társadalommal való összehasonlításban, másrészt a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci szempontból releváns jellemzőit (nem, korcsoport, iskolai végzettség), valamint származási országát figyelembe véve vizsgáljuk, feltárva ugyanakkor a régiók, valamint a településtípusok szerint mutakozó eltéréseket is.

Végül többváltozós elemzéssel a foglalkoztatottság esélyét meghatározó tényezőket is megvizsgáljuk, rávilágítva azokra a regionális és településtípus szerinti különbségekre, amelyek a külföldi népesség összetételének hatását kiszűrve is fennállnak. A többváltozós elemzésben a *nem, korcsoport, iskolai végzettség és származási ország*, valamint a magyarországi lakóhely jellemzői: *régió és településtípus* mellett a következő változókat is figyelembe vesszük: *nemzetiség* (magyar nemzetiségű-e vagy sem), *kettős állampolgárság* (a külföldi állampolgárság mellett rendelkezik-e magyar állampolgársággal is), *az érkezés óta eltelt idő*. Ezekről a változókról ugyanis feltételezhető, hogy hatással vannak a külföldiek munkaerő-piaci helyzetére: a magyar nemzetiség, valamint a magyar állampolgárság növeli a foglalkoztatottság esélyét, akárcsak a – nyelvismeret, helyismeret, kapcsolatháló bővülését eredményező – fogadó országban eltöltött idő. Ez utóbbi csupán a vizsgált népesség egy részénél ismert – azoknál, akiknek a kérdés előtti utolsó lakóhelye külföldön volt –, ezért figyelembevétele az elemszám csökkenésével jár.

Gazdasági aktivitás

A munkaerő-piaci helyzet vizsgálata során – mint korábban említettük – az aktív korú, azaz a 15–64 év közötti korcsoportra szűkítjük az elemzést. E korcsoporton belül a gazdasági aktivitás szerinti megoszlásokból látható, hogy 2001-ben a külföldiek körében a foglalkoztatottak aránya kissé magasabb, a munkanélküliek aránya pedig kissé alacsonyabb volt, mint a teljes népességben, minek következtében ugyanakkora aktivitási arány, viszont alacsonyabb munkanélküliségi ráta volt jellemző rájuk (8. táblázat). Ugyanakkor az inaktív keresők aránya sokkal kisebb, az eltartottaké pedig nagyobb volt, mint a fogadó népességben belül.

Ellentétben tehát az európai országok többségével, Magyarországon a külföldi népesség foglalkoztatottsága nem maradt el a hazai átlagtól, sőt valamelyest magasabb volt annál. A népszámlálási adatokból kirajzolódó képet némiképp árnyalják a más adatforrásokból, így a munkavállalási engedélyek alapján, a KSH munkaerő-felméréséből, valamint a különböző adminisztratív adatforrásokból (OEP, illetve APEH adatbázisa) nyerhető információk a külföldiek munkaerő-piaci jelenlétéről, illetve gazdasági aktivitásáról (lásd ezekről: Hárs 2010a).

8. A 15–64 éves külföldi állampolgárságú népesség és a 15–64 éves teljes népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%), 2001
Distribution of 15–64-year-old foreign citizens and of 15–64-year-old total population by economic activity (%), 2001

Gazdasági aktivitás	Külföldi állampolgárságú népesség	Teljes népesség
Foglalkoztatott	53,9	52,7
Munkanélküli	4,7	6,0
Inaktív kereső	16,1	26,2
Eltartott	25,3	15,1
Összesen	100,0	100,0
Aktivitási arány	58,6	58,7
Munkanélküliségi ráta	8,0	10,2

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A népszámlálási adatok alapján a külföldiek általánosan kedvezőnek mondható munkaerő-piaci pozíciója mellett, a különböző demográfiai jellemzők – nem, korcsoport, iskolai végzettség – szerint azonban eltérések figyelhetők meg a gazdasági aktivitás különböző mutatóiban (9. táblázat).

Nemek szerint vizsgálva az aktív korú külföldiek gazdasági aktivitását látható, hogy csak a férfiak esetében volt magasabb a foglalkoztatottság, valamint az aktivitási arány, és kisebb a munkanélküliségi ráta, a nők esetében sem a foglalkoztatottság, sem az aktivitási arány nem érte el a fogadó népességen belüli megfelelő arányokat (bár nem sokkal maradt el azoktól), a munkanélküliségi ráta viszont kissé magasabb volt. Érdekes módon, míg a teljes népességben a férfiak munkanélküliségi rátája volt magasabb 2001-ben, a külföldi állampolgárok közt a nőké. Ugyanakkor a nők körében mind az inaktív keresők, mind az eltartottak aránya jóval magasabb volt, mint a férfiak körében.

9. A 15–64 éves külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása a különböző demográfiai jellemzők szerint (%), 2001
Economic activity of 15–64-year-old foreign citizens by various demographic characteristics (%), 2001

Demográfiai jellemzők	Gazdasági aktivitás				Összesen	Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott			
<i>Nem</i>							
férfi	62,0	4,6	11,7	21,7	100,0	66,6	6,9
nő	46,2	4,8	20,4	28,6	100,0	51,0	9,4
<i>Korcsoport</i>							
15–19	7,1	2,3	1,6	89,0	100,0	9,4	24,0
20–24	38,2	5,2	8,7	47,9	100,0	43,4	12,1
25–29	61,2	5,0	13,8	20,1	100,0	66,2	7,5
30–39	70,8	5,3	11,1	12,7	100,0	76,1	7,0
40–49	72,2	5,7	10,9	11,1	100,0	78,0	7,4
50–54	61,6	4,9	21,8	11,7	100,0	66,5	7,4
55–59	34,7	2,6	53,0	9,8	100,0	37,3	6,9
60–64	11,1	0,6	83,0	5,3	100,0	11,7	5,3
<i>Iskolai végzettség</i>							
max. alapközü szakiskola, szakmunkás-képző	37,6	4,7	19,8	37,9	100,0	42,3	11,1
érettségi	67,5	7,3	13,5	11,7	100,0	74,9	9,8
felsőfokú	51,3	4,7	15,6	28,4	100,0	56,0	8,5
Együtt	73,6	2,9	13,5	10,1	100,0	76,5	3,7
Teljes magyarországi népesség	53,9	4,7	16,1	25,2	100,0	58,6	8,0
	52,7	6,0	26,2	15,1	100,0	58,7	10,2

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

Ami a korcsoportok szerinti bontást illeti, a foglalkoztatási ráta, valamint az aktivitási arány a 30–49 évesek körében volt a legmagasabb, de átlag feletti volt a 25–29, valamint az 50–54 éves korcsoportokban is (9. táblázat). Ezzel szemben a munkanélküliség a 25 év alattiakat érintette leginkább, és különösen magas volt a munkanélküliségi ráta a 15–19 évesek körében. Ezek a tendenciák mindkét nemre érvényesek, ha viszont összehasonlítjuk a férfiak és a nők mutatóit az egyes korcsoportokban, megfigyelhető, hogy a munkanélküliség – bár általában a nőket érintette inkább – a 25 év alatti férfiaknál valamivel magasabb volt, mint a nőknél, ugyanakkor a nők foglalkoztatottsága az 50 éves – és még inkább az 55 éves – életkor felett sokkal inkább csökkent, mint a férfiaké, míg munkanélküliségi rátájuk az 50–54 éves korcsoportban nőtt.

Az, hogy az idősebb korcsoportokra átlag alatti munkanélküliségi ráta volt jellemző, miközben foglalkoztatási rátájuk is nagyon alacsony volt, az inaktív keresők magas arányának köszönhető. Már az 55–59 éveseknek is több mint a fele

tartozott ebbe a kategóriába, a 60–64 éveseknek pedig már több mint négyötöde (és még magasabbak ezek az arányok a megfelelő női korcsoportokban: 65%, illetve 87%).

A külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetét a fogadó országban az iskolai végzettségük is meghatározza, ezért a különböző végzettségi szinteken eltérőek a gazdasági aktivitás mutatói (9. táblázat). A legnagyobb arányban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, majd a szakiskolát, illetve szakmunkásképzőt végzetek voltak foglalkoztatottak 2001-ben a külföldi népességen belül, a legkisebb foglalkoztatási ráta pedig – mint várható volt – a nyolc általánost vagy kevesebbet végzetek körében figyelhető meg. Hasonlóképpen alakult az aktivitási arány is az egyes végzettségi szinteken, a munkanélküliségi ráta pedig az iskolai végzettség növekedésével jelentős csökkenést mutat. Ezek a tendenciák mind a férfiak, mind a nők körében érvényesek. A legnagyobb különbség a foglalkoztatási ráta, illetve az aktivitási arány tekintetében a nemek közt – a férfiak javára – a szakmunkás és felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében figyelhető meg. A munkanélküliségi ráta bár mindkét nem esetében csökkent az iskolai végzettség növekedésével, azonban valamennyi végzettségi szinten magasabb volt az értéke a nőknél, mint a férfiaknál. Ez szintén a nők munkaerő-piaci elhelyezkedésének nehézségeit jelzi, hiszen nem csupán az alacsony iskolai végzettségűek, hanem a szakmával vagy főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkező nők is nagyobb mértékben szorultak ki a munkaerő-piacról, mint a férfiak.

A külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása tekintetében származási ország szerint is jelentős eltérések mutatkoznak. Míg a teljes 15–64 év közötti külföldi népesség körében 54%-os volt a foglalkoztatási ráta, az egyes országok esetében ez 14% (Afganisztán) és 67% (Kína) között változott (M4. táblázat). Nemcsak a foglalkoztatottság, hanem az aktivitási arány is hasonlóan széles határok közt mozgott, ami arra utal, hogy a különböző országokból származó külföldi népesség körében a munkaerő-piacra való belépés hajlandósága is nagyon eltérő volt. Míg a kínaiak 77%-a, a vietnámi és mongol állampolgárok 73%-a volt jelen a munkaerő-piacon, továbbá a lengyel, a román, a szíriai és a török állampolgároknak is több mint 60%-a, addig az izraelieknek 37%-a, a svájciaknak 29%-a és az afgánoknak mindössze 17%-a. Az afgánok szélsőségesen alacsony aktivitási aránya – amely mindkét nemre jellemző volt – nyilván azzal is összefügg, hogy menekültként érkezve Magyarországra jóval behatároltabb volt a munkaerő-piacra való belépési lehetőségeik.

Más csoportok (svájciak, szíriaiak, törökök, izraeliek és afrikaiak) esetében azonban az alacsony foglalkoztatási ráta, illetve aktivitási arány csak – vagy elsősorban – a nőkre volt jellemző, sőt némely csoportnál (mint a szíriai és a török állampolgárok) a férfiakat kifejezetten magas foglalkoztatottság jellemezte. Ezeknek a nemek közötti különbségeknek feltehetően kulturális gyökereik van: a tradicionális női szerepek és a hagyományok a muszlim országokból érkezettek körében eleve arra „ítélik” a nőket, hogy a munkaerő-piacon kívül

rekedjenek és eltartotként éljenek. A férfiak és a nők gazdasági aktivitásának a származási ország szerint mutatkozó eltéréseiben azonban a kulturális különbségek mellett más tényezők is szerepet játszhatnak: egyfelől a különböző csoportok vélhetően eltérő migrációs motivációi és migrációs körülményei, másfelől a különböző országokból érkezettek eltérő demográfiai összetétele, valamint nemzetiség és kettős állampolgárság szerinti megoszlása.

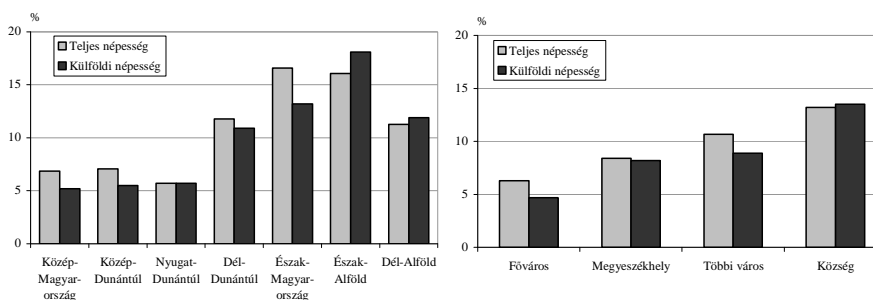
A külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetének területi sajátosságait jól tükrözik mind a régiók közötti, mind a településtípus szerinti eltérések (10. táblázat). A foglalkoztatási ráta 2001-ben a közép-magyarországi régióban, illetve a fővárosban volt a legnagyobb, valamint kissé átlag feletti volt a közép- és nyugat-dunántúli régiókban is. Hasonlóképpen alakult az aktivitási arány is. A munkanélküliek aránya és a munkanélküliségi ráta viszont az észak-alföldi, valamint az észak-magyarországi régiókban, illetve a községekben volt a legnagyobb, és szintén magas volt a dél-alföldi, valamint a dél-dunántúli régiókban. Ugyanakkor a nyugat- és dél-dunántúli, valamint az észak-magyarországi és észak-alföldi régiókban, továbbá a községekben magas volt az inaktív keresők aránya is külföldi állampolgárok körében, összefüggésben az idősebb korosztályok – köztük feltehetően a nyugdíjasok – itteni magasabb arányával. Az eltartottak aránya pedig az észak- és dél-alföldi régióban volt a legnagyobb, ahol a 15–19 éves korosztály aránya is jóval átlag feletti volt.

10. A 15–64 éves külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása régiók és településtípus szerint (%), 2001
Economic activity of 15–64-year-old foreign citizens by region and type of settlement (%), 2001

Területi jellemzők	Gazdasági aktivitás				Összesen	Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott			
<i>Régió</i>							
Közép-Magyarország	60,4	3,3	12,8	23,5	100,0	63,7	5,2
Közép-Dunántúl	56,6	3,3	17,1	22,9	100,0	60,0	5,5
Nyugat-Dunántúl	56,4	3,4	20,5	19,6	100,0	59,9	5,7
Dél-Dunántúl	47,9	5,9	22,5	23,7	100,0	53,8	10,9
Észak-Magyarország	47,9	7,3	21,4	23,4	100,0	55,2	13,2
Észak-Alföld	37,8	8,3	20,7	33,2	100,0	46,1	18,1
Dél-Alföld	46,3	6,3	17,0	30,5	100,0	52,6	11,9
<i>Településtípus</i>							
Főváros	60,8	3,0	11,6	24,6	100,0	63,8	4,7
Megyeszékhely	48,0	4,3	14,1	33,5	100,0	52,3	8,2
Többi város	52,5	5,1	17,5	24,9	100,0	57,6	8,9
Község	48,2	7,5	24,4	19,9	100,0	55,7	13,5
<i>Együtt</i>	53,9	4,7	16,1	25,2	100,0	58,6	8,0

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

A külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának, valamint munkanélküliségi rátájának területi különbségeit érdemes összevetni a teljes népesség körében mért hasonló mutatókkal (VI. ábra). Megfigyelhető, hogy miközben a külföldi állampolgárok körében összességében a munkanélküliség alacsonyabb és a foglalkoztatottság magasabb volt, mint a magyarországi népesség körében, némely régió, illetve településtípus esetében ez az összefüggés megfordult. A legjobb munkaerő-piaci helyzetük a fővárosban, valamint a közép- és nyugat-dunántúli régiókban élő külföldieknek volt, ahol a teljes népesség munkaerő-piaci mutatói is a legjobbak voltak. Viszont az átlagosnál magasabb munkanélküliségi rátával rendelkező területeken – a községekben és az alföldi régiókban – a külföldiek munkanélküliségi rátája elkerülte a fogadó népességét. Ugyanakkor ez az összefüggés az észak-magyarországi régióban – ahol szintén rosszabb a fogadó népesség munkaerő-piaci mutatói – nem állt fenn.

Forrás: Népszámlálás, 2001; saját számítás.

VI. A munkanélküliségi ráta a 15–64 éves külföldi állampolgárok és a 15–64 éves teljes népesség körében régiók, illetve településtípus szerint, 2001
Unemployment rate among the 15–64-year-old foreign citizens and in the 15–64-year-old total population by region and type of settlement, 2001

Arra a kérdésre, hogy a külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának területi különbségeit mennyire határozzák meg a különböző jellemzők szerinti megoszlásuk előzőekben bemutatott területi sajátosságai és mennyiben azok a kontextuális tényezők, amelyek a különböző régiók, illetve településtípusok eltérő gazdasági helyzetéből, munkaerő-piaci körülményeiből adódnak, többváltozós elemzéssel próbálunk választ adni.

A foglalkoztatottság esélyét meghatározó tényezők

A foglalkoztatottság esélyének vizsgálatára a *többszörös logisztikus regresszió* módszerét alkalmaztuk. A függő változó 1-es értéket kapott, amennyiben a megkérdezett foglalkoztatott volt, és 0-t amennyiben munkanélküli vagy eltartott. A függő változó ily módon való meghatározásával a már említett passzív munkanélküliséget is szeretnénk volna megragadni, amelyet a bevándorlók esetében, mint láthattuk, gyakran az eltartott státus rejt magában. Az elemzést a 25 éves és idősebb aktív korú külföldiekre szűkítettük, akiknél az eltartott státus már kevésbé tartozik a tanulókhoz. A magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó esélyhányadosok és szignifikancia-szintek alapján értelmezzük (11. táblázat).

Az eredmények alapján látható, hogy a férfiak és a nők eltérő korcsoportos és iskolai végzettség szerinti megoszlását figyelembe véve is a nőknek fele akkora esélyük volt a foglalkoztatottságra, mint a férfiaknak (*1. modell*). Ugyanakkor a 25–29 éves korcsoportban képest a 30 és 54 év közötti korcsoportokban a foglalkoztatottság esélye nőtt, a 60 év felettiéknél viszont csökkent. Mint az eddigiekben is láthattuk, jelentős az *iskolai végzettség* szerepe, különösen a diplomás külföldieknek jobbak az elhelyezkedési esélyeik. Az alapfokú végzettségűekhez képest a szakmunkások, illetve az érettségizettek is közel kétszeres eséllyel voltak foglalkoztatottak, a felsőfokú végzettség viszont háromszorosára növelte ezt az esélyt.

A *magyar nemzetiség*, illetve a *magyar állampolgárság* meglétét is figyelembe véve (*2. modell*) látható, hogy mindkét tényező hatása szignifikáns, de kevésbé jelentős, mint az életkor, illetve az iskolai végzettség. A magyar nemzetiség mintegy 50%-kal, a magyar állampolgárság pedig mindössze 20%-kal növelte a foglalkoztatottság esélyét a vizsgált csoportban. Bár általában a fogadó ország állampolgárságát megszerző bevándorlóknak több mutató tekintetében is jobb a munkaerő-piaci helyzete: magasabb foglalkoztatási ráta, jobb foglalkozási pozíciók és magasabb bérek jellemzik őket (OECD, 2010), ez a hatás a vizsgált csoport foglalkoztatottsága tekintetében eléggé szerénynek mondható. Nyilván a magyar állampolgárság megszerzése gyakoribb a magyar nemzetiségűek körében, tehát e két tényező együttes figyelembevétele egymás hatását gyengíti. Ha azonban csak az állampolgárság hatását vizsgáljuk (a nem, a korcsoport és az iskolai végzettség mellett), az akkor is csak mindössze 30%-kal növelte a foglalkoztatottság esélyét.⁹

⁹ Figyelembe kell venni viszont, hogy azok a bevándorlók, akik már megszerezték a magyar állampolgárságot, és nem szerepeltek kettős állampolgárként, nem kerültek be az elemzett sokaságba. Továbbá az állampolgárság megszerzésének nagyobb a valószínűsége a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében, tehát feltehetően az iskolai végzettséget is figyelembe véve az állampolgárság hatása kevésbé érvényesült.

11. A 25–64 éves külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (Exp (B))
Odds ratios of logistic regression models analyzing the employment chances of the 25–64-year-old foreign citizens' (Exp (B))

Magyarázó változók és kategóriák	A foglalkoztatottság esélye					
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell
<i>Nem</i> (ref.: férfi)						
Nő	0,429***	0,395***	0,399***	0,397***	0,390***	0,397***
<i>Korcsoport</i> (ref.: 25–29 évesek)						
30–39 évesek	1,551***	1,554***	1,602***	1,618***	1,617***	1,661***
40–49 évesek	1,828***	1,853***	1,959***	1,969***	2,047***	1,896***
50–54 évesek	1,557***	1,559***	1,630***	1,634***	1,752***	1,530***
55–59 évesek	1,078	1,009	1,050	1,040	1,114	0,861
60–64 évesek	0,751**	0,729**	0,765**	0,757**	0,829	0,718**
<i>Iskolai végzettség</i> (ref.: max. 8 általános)						
Szakiskola, szakmunkásképző	1,809***	1,546***	1,587***	1,562***	1,613***	1,594***
Érettségi	1,705***	1,545***	1,475***	1,471***	1,595***	1,367***
Egyetem, főiskola	2,977***	2,834***	2,592***	2,626***	3,086***	2,464***
<i>Nemzetiség</i> (ref.: nem magyar)						
Magyar		1,463***	1,562***	1,619***	1,489***	1,738***
<i>Állampolgárság</i> (ref.: csak külföldi)						
Kettős (magyar is)		1,219***	1,208***	1,158***	1,232***	1,031
<i>Településtípus</i> (ref.: község)						
Város			1,375***	1,462***	1,480***	1,432***
Budapest			1,704***	1,290***	1,268***	1,194**
<i>Régió</i> (ref.: Közép-Magyarország)						
Közép-Dunántúl				1,055	1,068	1,059
Nyugat-Dunántúl				1,053	1,067	1,021
Dél-Dunántúl				0,695***	0,767***	0,625***
Észak-Magyarország				0,741***	0,750***	0,727***
Észak-Alföld				0,428***	0,435***	0,414***
Dél-Alföld				0,607***	0,659***	0,550***
<i>Származási ország (földrész)</i> (ref.: Románia)						
Ukrajna					0,808***	
Szerbia és Montenegro					0,690***	
Szlovákia					0,935	
EU15					0,838***	
Oroszország					0,483***	
Törökország					0,787	
Kína					1,864***	
Vietnam					2,413***	
Izrael					0,234***	
SzírIA					0,605**	
Egyéb					0,583***	
<i>Mióta él Magyarországon?</i> (ref.: legfeljebb 2 éve)						
3–5 éve						1,252***
6–10 éve						1,457***
11–20 éve						1,708***
Több mint 20 éve						1,788***
<i>Nagelkerke-féle R²</i>	0,097	0,104	0,113	0,127	0,144	0,140
N	53 062	43 803	43 803	43 803	43 803	22 312

Szignifikancia-szintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,05.

A nem magyar nemzetiségű külföldiek esetében a *magyar nyelv ismerete* is szerepelt a népszámlálási adatokban. Ez a változó azonban meglepő módon nem hatott a foglalkoztatottság esélyére, holott a fogadó ország nyelvének ismerete elvileg csökkenti a munkavállalás korlátait, és növeli a munkavállalási lehetőségeket. A hatás elmaradásának az lehet az oka, hogy a nyelvismeret – miután önbevalláson alapult – nem mindig jelentett olyan szintű nyelvtudást, ami a munkaerő-piaci elhelyezkedés szempontjából ne jelentene hátrányt, illetve nem adna okot diszkriminációra a munkaadók részéről.

A következő modellekben az eddigi változók mellé építettük be a vizsgálatunk szempontjából kulcsfontosságú változókat: a magyarországi lakóhely településtípusát és a régiót. A *településtípust* figyelembe véve (*3. modell*) látható, hogy a városokban, és különösen a fővárosban élők foglalkoztatottsági esélye nagyobb volt, mint a községekben élőké. A *régiókat* is bevonva az elemzésbe (*4. modell*) a közép-magyarországi régió általánosan előnyös helyzete valamelyest csökkentette a budapestiek előnyét, azonban teljesen nem tűnt el. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy Közép-Magyarországhoz képest csak a közép- és nyugat-dunántúli régiókban élő külföldiek foglalkoztatottsági esélye nem volt rosszabb, a többi régióban – és különösen Észak-Alföldön¹⁰ – ez az esély az egyéni jellemzők, köztük az iskolai végzettség kontrollálása ellenére is kisebb.

A *származási ország* szerinti különbségek a többváltozós elemzésben is megmutatkoznak (*5. modell*).¹¹ A román állampolgárokhoz képest csak a kínai és a vietnámi állampolgárok foglalkoztatottsági esélye volt szignifikánsan nagyobb (az egyes csoportok összetételbeli különbségeit is figyelembe véve). Ugyanakkor némely csoport – mint az orosz, a szíriai és az izraeli állampolgárok – esetében különösen alacsony volt a foglalkoztatottság esélye, kevesebb mint fele, illetve az utóbbiaknál negyede a román állampolgárokénak. A foglalkoztatottság esélyét tekintve tehát még jobban kirajzolódnak az egyes országok közötti különbségek, mint a foglalkoztatottsági ráta alapján. Ugyanis bizonyos csoportoknak az iskolai végzettség szempontjából jóval előnyösebb összetételük ellenére volt átlagos vagy átlag alatti a foglalkoztatottságuk.

A Magyarországra *érkezés idejének* figyelembevétele a minta elemszámának csökkenésével járt (a korábban már említett ok miatt), ezért a származási ország sok-kategóriás változóját ebből a modellből kihagytuk (*6. modell*). Jól látható, hogy a fogadó országban töltött idő növekedésével a foglalkoztatottság esélye is folyamatosan növekszik, a modellbe bevont egyéb tényezők kontrollá-

¹⁰ Itt fontos megjegyezni, hogy ez a régió (Észak-Alföld), mind a foglalkoztatási arányt, mind a munkanélküliségi rátát tekintve a leghátrányosabb régiók közt volt, és az egy főre jutó GDP az országos átlag 64%-át érte el 2000-ben.

¹¹ A származási ország változójában csak a főbb, illetve a függő változó szempontjából sajátos országokat különítettük el, ezért az „egyéb” kategória nagyon vegyes tartalmú, önmagában nem értelmezhető.

lása mellett is. Azok, akik 2001-ben 5–10 éve éltek Magyarországon, mintegy 50%-kal nagyobb eséllyel voltak foglalkoztatottak, mint azok, akik legfeljebb két éve éltek az országban. Ez annak köszönhető, hogy a fogadó országban töltött idő növeli a helyi munkaerő-piaci lehetőségek megismerését, valamint az ún. ország-specifikus készségek elsajátítását is, mint pl. a nyelvismeret, valamint a kulturális és interakciós készségek. Ugyanakkor valamennyi korábbi változó hatása is megmaradt (néhány – mint a magyar nemzetiségé – még hangsúlyosabb is lett).

Megfigyelhető, hogy a nők hátránya – azaz a férfiakéhoz képest kisebb foglalkoztatottsági esélye – valamennyi figyelembe vett magyarázó változó bevonásával is érvényes maradt. Ez azt jelenti, hogy a nők munkaerő-piaci hátránya nem csupán alacsonyabb iskolai végzettségüknek köszönhető, hanem e tekintetben egyéb társadalmi, kulturális normák, illetve feltehetően diszkriminációs hatások is érvényesülnek.¹²

Külön vizsgálva a nők és a férfiak foglalkoztatottsági esélyét meghatározó tényezőket (lásd erről: Gödri 2011), megállapítható, hogy a szakmunkás végzettség és az érettségi hatása a nőknél kissé erősebb volt, a felsőfokú végzettség viszont sokkal jobban növelte a férfiak foglalkoztatottsági esélyét (közel négyszeresére), mint a nőkéét. A településtípus szerinti különbségek a férfiaknál kevésbé érthetőek, az ő esélyeik – azonos egyéb jellemzők esetén – vidéken sem voltak szignifikánsan rosszabbak, mint a fővárosban. A régió azonban meghatározó, és az általános tendenciának megfelelően Közép-Magyarországon, valamint Közép- és Nyugat-Dunántúlon voltak a legjobbak a külföldi férfiak kilátásai, míg Észak-Alföldön a legrosszabbak. A nők esélyei leginkább a két alföldi, valamint részben a dél-dunántúli régióban tűnnek rosszabbnak.

Fontos eredménye a többváltozós elemzésünknek, hogy a külföldi állampolgárok foglalkoztatottságának területi különbségei – mind regionálisan, mind településtípus szerint – a demográfiai jellemzőik, a származási országuk, valamint a Magyarországon töltött idő hosszának a figyelembevételével is megmaradtak. Ez arra utal, hogy a külföldiek munkaerő-piaci integrációját nem csak emberi, etnikai tőkékük, illetve az országban töltött idő, hanem a letelepedési helyük is meghatározza, így ez a gazdasági, munkaerő-piaci szempontból hátrányosabb térségekben jóval nehezebb.

¹² Ugyanakkor bizonyos korcsoportokban a nők a gyermekvállalás miatt is nagyobb arányban lépnek ki a munkaerőpiacról. Amennyiben a munkától való távolmaradás a családtámogatási rendszer valamely támogatásának (gyes, gyed stb.) igénybevételével járt, akkor a megkérdezett inaktív keresőknek minősült, és a fenti elemzésben nem szerepel. A bevándorló (külföldi állampolgárságú) nők körében azonban nagyobb a családtámogatási rendszerből való kiszorulás esélye, így elképzelhető, hogy a gyermekvállalás miatt nem dolgozók egy része is eltartottként jelent meg. Adataink azonban, sajnos, nem teszik lehetővé ezeknek az eseteknek a megragadását (azaz a kisgyermekes anyák kiszűrését az eltartottakon belül).

Összegzés

A tanulmány a Magyarországon élő külföldiek területi (regionális, illetve megyék és településtípus szerinti) elhelyezkedését, valamint a különböző demográfiai jellemzőik és a munkaerő-piaci helyzetük területi sajátosságait vizsgálja, rávilágítva az ezek közötti összefüggésekre.

A külföldi állampolgárok koncentrációja a közép-magyarországi régióban, és ezen belül a fővárosban régóta ismert. Ez a koncentráció az elmúlt évtizedben tovább erősödött. A központi régióban, illetve a fővárosban való tömörülés a külföldi születésű népességre is jellemző – bár kisebb mértékben –, azonban a többi régió közötti megoszlásukban eltérések vannak a külföldi állampolgárságú népességhez képest. A különböző régiók és településtípusok preferenciája a külföldi népesség ezer lakosra számított arányában is tükröződik.

A külföldiek regionális megoszlásában a származási ország szerinti különbségek jelentősek. A közép-magyarországi régió, és főleg a főváros az ázsiai származású bevándorlók számára jelent különösen vonzó célterületet. A környező országokból érkezettek több csoportjánál is megfigyelhető a kibocsátó országukkal szomszédos területeken való koncentráció, míg a nyugat-európai állampolgárok a dunántúli régiókban vannak felülreprezentálva.

Sajátos képet mutat a külföldiek különböző jellemzők szerinti területi megoszlása is. Regionális, illetve településtípus szerinti összehasonlításban megfigyelhető, hogy a fiatalok (20–39 évesek) és a magas iskolai végzettségűek választják legnagyobb arányban Közép-Magyarországot, és ezen belül Budapestet. Az idősebbek és az alacsony iskolai végzettségűek ezzel szemben az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő a kisebb településeken (különösen a községekben), valamint az alföldi régiókban.

Ami a külföldiek munkaerő-piaci helyzetét illeti, a népszámlálási adatok is alátámasztják a különböző survey vizsgálatokból is ismert tendenciát, miszerint Magyarországon a bevándorlók körében a munkanélküliség általában alacsonyabb, és a foglalkoztatottság magasabb, mint a hazai népesség körében. Azonban mind származási ország szerint, mind területi elhelyezkedésüket tekintve jelentős eltérések tapasztalhatók. A legjobb munkaerő-piaci helyzetük a fővárosban élő külföldieknek van, körükben a legnagyobb a foglalkoztatottság és legkisebb a munkanélküliségi ráta. Viszont az átlagosnál rosszabb munkaerő-piaci, gazdasági mutatókkal rendelkező területeken – az észak-magyarországi és a két alföldi régióban, illetve a községekben – a külföldiek munkanélküliségi rátája jóval magasabb, adott esetben elkerüli a fogadó népességét. A többváltozós elemzésünk azt igazolta, hogy ez nem csupán az itt letelepedett külföldiek kedvezőtlenebb korösszetételének és alacsonyabb iskolai végzettségének köszönhető, hanem feltehetően a kontextuális hatás is érvényesül. A gazdasági mutatók (az egy főre jutó GDP, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség) regionális eltérései a külföldi állampolgárok foglalkoztatási esélyeire is rányomják

bélyegüket. A foglalkoztatottságban tapasztalt területi (regionális és település-típus szerinti) esélykülönbségek ugyanis a külföldiek demográfiai jellemzőinek, származási országának, valamint a Magyarországon általuk töltött idő hosszának a figyelembevételével is megmaradnak.

HIVATKOZÁSOK

- Dövényi Z. (1997): Adalékok a Magyarországon élő "idegenek" területi megoszlásához. In Sik E. – Tóth J (szerk.): *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest: 97–105.
- Dövényi Z. (2005): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa. *Kisebbségkutatás* 14/3. 338–344.
- Dövényi Z. (2006): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás területi jellemzői. In Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*. Lucidus Kiadó, Budapest: 121–147.
- Dumont, J. C. – T. Liebig (2005): *Labour market integration of immigrant women: overview and recent trends*. Report for the joint OECD and European Commission Seminar: Migrant women and the labour market: diversity and challenge, Brussels, 26–27. September 2005.
- Duvander, A.-Z. (2001): Do country-specific skills lead to improved labor market positions? An analysis of unemployment and labor market returns to education among immigrants in Sweden. *Work and Occupations*, 28/2. 210–233.
- Gödri I. (2011): Nemek közötti eltérések a külföldi állampolgárok munkaerő-piaci helyzetében Magyarországon. In Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és a nők helyzetéről 2011*, TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 88–112.
- Hárs Á. (2010a): Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek. In Hárs Á. – Tóth J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 15–53.
- Hárs Á. (2010b): Migráció harmadik országokból a statisztikai adatok tükrében. In Örkény A. – Székelyi M. (szerk.): *Az idegen Magyarország. Bevándorlók társadalmi integrációja*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 15–48.
- Kincses Á. (2009): A Magyarországon élő külföldiek területei elhelyezkedése. *Tér és Társadalom* 23/1. 119–131.
- Kraal, K. – J. Roosblad (2008): *Equal opportunities on the labour market for immigrant people and ethnic minorities*. IMISCOE Working Paper No. 22, IMISCOE Network Office, Amsterdam.
- Liebig, T. (2007): *The labour market integration of immigrants in Germany*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 47, OECD Publishing, Paris.
- Münz, R. (2008): *Migration, labor markets, and integration of migrants: an overview for Europe*. Social Protection Discussion Paper Series, No. 0807, Social Protection & Labor, The World Bank, April 2008.

OECD (2010): International Migration Outlook: SOPEMI – 2010 Edition, OECD, Paris.

Werner, H. (1997): Integration of foreign workers into the labour market – France, Germany, The Netherlands and Sweden. In *Measurement and indicators of integration*. Council of Europe, Germany, 141–166.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Területi elhelyezkedés
Fogalalkoztatottság esélye

**SPATIAL CHARACTERISTICS OF THE FOREIGN POPULATION
LIVING IN HUNGARY AND THE CORRELATIONS WITH THEIR
POSITION ON THE LABOUR-MARKET**

Abstract

The study analyses the spatial distribution of foreign citizens in Hungary (by region, county and by type of settlement), together with their various demographic features, labour market position, and their mutual relationship.

High prevalence of foreign citizens in the central Hungarian regions and within it in the capital city is well known. It has shown an increasing tendency in the last decade. This concentration in the central region and in the capital city is characteristic of the foreign-born population as well – though in lesser degree -, however if compared to foreign citizens they show differences in their prevalence in other regions. Furthermore, preference of different regions and types of settlements is reflected in the proportion of foreign population per thousand inhabitants.

There are significant differences in the regional distribution of foreigners by country of origin. The central Hungarian region, but particularly the capital city constitutes a highly attractive destination for Asian immigrants. Migrants arriving from neighbouring countries tend to settle down in regions bordering their source country, while Western-European immigrants are overrepresented in the western part of Hungary.

Regional distribution of foreigners according to various features also provides an interesting ground for analysis. If we compare immigration trends by regions and by types of settlements, we can observe that the young generations (20-39 year-olds) and people with high level of education opt for central Hungary, and within in Budapest the most frequently. Older people and immigrants with lower educational attainment, in contrast, tend to be overrepresented in smaller settlements (particularly in villages) and in the Alföld region.

Considering the labour market situation of foreigners, both census data and various surveys confirm the well-known tendency that unemployment is usually lower and employment is higher among immigrants than in the Hungarian population. Nevertheless, both by country of origin and by regional distribution there are considerable differences. Immigrants in the capital city have the best situation in the labour market: employment is the highest and unemployment is the lowest among them. However, in areas with lower than average labour market situation and economic indicators – like in northern Hungary or in two regions of the Alföld, and in villages – unemployment rate of the foreigners is much higher, in certain cases it exceeds that of the host population. Our multivariate analysis indicates that it is not only caused by less-favourable age composition and lower educational attainment of foreigners inhabiting these regions, but probably contextual factors also play role in the emergence of this phenomenon. Regional differences of economic indicators (GDP per capita, employment, unemployment) have significant effect on employment chances of foreigners as well, as regional (by region and type of settlement) differences in the chances of employment remain unchanged even if we control for demographic features of foreigners, country of origin and their time spent in Hungary.

MELLÉKLETEK

M1. A külföldi állampolgárok megoszlása nemek szerint származási országoként (%), 2001
Distribution of foreign citizens by sex and country of origin (%), 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Nem		Összesen
	Férfi	Nő	
Európa			
Románia	46,6	53,4	100,0
Ukrajna	40,3	59,7	100,0
Szerbia-Montenegró	54,5	45,5	100,0
Szlovákia	35,3	64,7	100,0
Horvátország	57,2	42,8	100,0
Németország	46,8	53,2	100,0
többi EU-15	58,6	41,4	100,0
Oroszország	35,3	64,7	100,0
Lengyelország	36,4	63,6	100,0
Svájc	53,4	46,6	100,0
Törökország	73,9	26,1	100,0
Ázsia			
Kína	55,1	44,9	100,0
Vietnám	53,0	47,0	100,0
Izrael	59,7	40,3	100,0
Mongólia	33,4	66,6	100,0
Szíria	79,9	20,1	100,0
Afganisztán	73,6	26,4	100,0
Amerika			
AEÁ	56,5	43,5	100,0
Kanada	55,3	44,7	100,0
Afrika	77,5	22,5	100,0
Ausztrália	58,2	41,8	100,0
Összes külföldi állampolgár	49,2	50,8	100,0
Teljes magyarországi népesség	47,6	52,4	100,0

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

M2. A külföldi állampolgárok megoszlása korcsoportok szerint származási országuként (%), 2001
 Distribution of foreign citizens by age group and country of origin (%), 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Korcsoport										Összesen	Átlag- életkor	
	0-14	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-54	55-59	60-64	65+			
Európa													
Románia	12,0	6,3	12,2	17,8	23,4	11,2	3,4	3,3	3,1	7,3	100,0	33,2	
Ukrajna	13,2	11,9	12,0	12,4	16,6	13,1	4,7	3,5	4,1	8,5	100,0	33,8	
Szerbia-Montenegró	15,8	11,3	12,2	12,8	20,3	12,8	3,9	3,2	2,4	5,4	100,0	31,1	
Szlovákia	5,2	14,4	20,4	11,0	14,5	16,8	5,1	3,1	1,7	7,8	100,0	34,1	
Horvátország	14,7	9,5	7,7	8,6	20,0	15,1	7,4	4,7	3,8	8,5	100,0	35,5	
Németország	13,7	5,7	9,4	6,2	11,9	22,0	6,8	6,9	6,7	10,9	100,0	39,0	
többi EU-15	21,5	2,4	6,2	6,9	18,5	14,1	5,7	6,1	6,2	12,3	100,0	36,7	
Oroszország	10,6	7,1	8,3	7,9	20,5	20,3	6,4	3,7	4,5	10,7	100,0	38,2	
Lengyelország	9,6	5,5	7,9	6,2	13,6	33,8	10,8	4,8	2,7	5,0	100,0	38,8	
Svájc	13,1	2,8	1,8	3,0	8,6	11,1	6,5	10,6	14,0	28,5	100,0	49,0	
Törökország	16,6	3,9	12,0	16,3	32,0	11,6	1,8	2,1	1,1	2,7	100,0	29,4	
Ázsia													
Kína	14,6	6,1	7,6	12,5	32,1	21,2	3,1	0,9	0,8	1,0	100,0	30,8	
Vietnám	21,4	5,8	9,2	10,9	32,5	16,4	2,3	0,9	0,3	0,4	100,0	27,5	
Izrael	13,7	3,8	20,0	23,8	15,7	8,7	4,7	1,8	1,2	6,5	100,0	30,5	
Mongólia	21,0	6,5	15,4	16,7	26,9	10,1	2,0	1,0	0,3	0,0	100,0	25,9	
Szfília	17,4	3,5	8,6	13,4	38,0	14,1	1,8	1,7	0,3	1,2	100,0	29,0	
Afganisztán	27,0	22,8	9,0	8,6	15,5	10,7	2,7	1,7	1,1	0,8	100,0	23,7	

folytatás

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Korcsoport										Összesen	Átlag- életkor	
	0-14	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-54	55-59	60-64	65+			
Amerika													
AEA	22,8	4,0	7,5	5,1	11,6	11,7	4,1	5,0	5,7	22,5	100,0	39,6	
Kanada	18,7	4,4	3,8	5,4	14,2	11,2	4,9	4,6	6,5	26,5	100,0	42,4	
Afrika													
Afrika	17,4	8,8	9,3	12,8	31,7	14,0	2,5	1,4	0,5	1,8	100,0	28,7	
Ausztrália													
Ausztrália	16,1	4,3	3,1	4,0	12,2	16,0	3,6	3,6	6,8	30,2	100,0	45,3	
Összes külföldi állampolgár	13,9	7,3	11,1	12,9	20,8	14,1	4,4	3,7	3,5	8,3	100,0	34,1	
Teljes magyarországi népesség	16,6	6,6	7,9	7,7	12,8	15,0	6,9	6,0	5,2	15,2	100,0	38,7	

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

M3. A külföldi állampolgárok iskolai végzettsége a megfelelő korúak százalékában, származási országok és nemek szerint, 2001

Educational attainment of foreign citizens (percentages in the given age-groups) by country of origin and sex, 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	18- éves			25- éves		
	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
	legalább középszintű iskolai végzettségi			egyetem, főiskola		
Európa						
Románia	49,0	45,7	51,8	14,6	15,9	13,5
Ukrajna	58,9	61,2	57,5	28,1	32,1	25,8
Szerbia-Montenegró	60,0	59,4	60,8	25,2	23,9	26,9
Szlovákia	60,3	61,0	60,0	25,0	32,7	22,0
Horvátország	55,5	54,8	56,5	22,2	22,2	22,1
Németország	54,2	57,8	51,2	26,8	33,5	21,4
többi EU-15	68,4	69,0	67,3	38,3	41,1	33,7
Oroszország	76,7	74,3	77,9	54,8	57,8	53,6
Lengyelország	67,1	55,8	73,0	31,9	26,4	43,4
Svájc	53,3	59,2	46,8	23,8	27,9	19,0
Törökország	51,6	49,7	58,3	16,9	16,4	19,2
Ázsia						
Kína	41,7	42,5	40,7	21,2	22,4	19,7
Vietnám	62,3	64,8	59,6	34,4	41,4	26,6
Izrael	78,6	79,6	77,1	31,0	30,1	32,9
Mongólia	39,4	42,9	38,0	20,2	22,9	19,2
Szíria	64,1	69,0	34,8	41,6	43,0	30,4
Afganisztán	34,6	34,9	33,3	23,3	28,5	8,8
Amerika						
AEÁ	71,2	73,9	67,5	43,7	50,0	34,9
Kanada	69,2	68,0	70,6	37,3	41,0	32,1
Afrika	65,7	67,3	57,6	42,1	43,7	32,2
Ausztrália	56,8	58,6	54,1	30,0	34,1	24,0
Összes külföldi állampolgár	56,5	56,1	56,9	25,3	28,0	22,8
Teljes magyarországi népesség	38,2	35,9	40,2	12,6	13,8	11,6

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

*M4. A 15–64 éves külföldi állampolgárok gazdasági aktivitása
származási országoként, 2001*
Economic activity of 15–64-year-old foreign citizens by country of origin, 2001

Állampolgárság szerinti származási ország/földrész	Gazdasági aktivitás				Összesen	Aktivitási arány	Munka- nélküli- ségi ráta
	Foglalkoztatott	Munka- nélküli	Inaktív kereső	Eltartott			
Európa							
Románia	58,2	5,9	16,0	19,9		64,1	9,2
Ukrajna	44,2	7,0	18,8	29,9	100,0	51,3	13,7
Szerbia- Montenegró	48,7	5,3	12,4	33,6	100,0	54,0	9,9
Szlovákia	48,5	4,8	13,1	33,7		53,4	9,0
Horvátország	49,7	3,5	19,1	27,6	100,0	53,2	6,6
Németország	50,9	3,6	23,2	22,4		54,5	6,6
többi EU-15	55,6	1,8	21,9	20,7		57,4	3,2
Oroszország	48,5	4,9	16,1	30,5	100,0	53,4	9,2
Lengyelország	60,2	5,2	14,4	20,2		65,4	7,9
Svájc	27,1	1,8	48,3	22,8	100,0	28,9	6,4
Törökország	62,2	0,9	6,9	30,1	100,0	63,1	1,4
Ázsia							
Kína	76,7	0,4	5,5	17,4	100,0	77,1	0,5
Vietnám	72,5	0,8	8,0	18,6	100,0	73,3	1,1
Izrael	35,3	1,8	18,6	44,2	100,0	37,1	4,9
Mongólia	71,7	1,8	6,6	19,9	100,0	73,5	2,5
SzírIA	62,3	3,5	8,6	25,7	100,0	65,8	5,3
Afganisztán	14,1	2,9	6,4	76,7	100,0	17,0	17,2
Amerika							
AEÁ	46,2	1,0	25,8	27,0	100,0	47,2	2,2
Kanada	51,3	3,2	25,2	20,4	100,0	54,4	5,8
Afrika	48,4	4,2	9,1	38,2	100,0	52,7	8,0
Ausztrália	49,2	3,6	26,9	20,4	100,0	52,8	6,7
Összes külföldi állampolgár	53,9	4,7	16,1	25,2	100,0	58,6	8,0
Teljes magyaror- szági népesség	52,7	6,0	26,2	15,1	100,0	58,7	10,2

Forrás: Népszámlálás 2001, saját számítás.

A SZLOVÁKIAI ROMA NŐK TERMÉKENYSÉGÉNEK LONGITUDINÁLIS ÉS KERESZTMETSZETI VIZSGÁLATA¹

BRANISLAV ŠPROCHA

1. Bevezetés

A szlovákiai roma népesség demográfiai jellegzetességeivel kapcsolatban mind laikus, mind szakmai körökben az egyik leggyakrabban vitatott téma a roma nők termékenysége, főképp termékenységi magatartásuknak az utóbbi két évtizedben tapasztalt alakulása és a szlovákiai össznépesség reprodukciós szintjéhez való viszonyítása. A roma népességet leggyakrabban a magas termékenységgel hozzák összefüggésbe, amit többnyire az egy nőre jutó gyermekek számával és a szülések időzítésével támasztanak alá. Ezek a diskurzusok azonban gyakran túlságosan általánosak, ami mindenekelőtt abból következik, hogy e népesség 1989 utáni reprodukciós magatartását elemző releváns kutatási eredmények hiányoznak, illetve nem hozzáférhetők. A reprodukciós magatartás egyes mutatói gyakran elavultak, és a mai jelenségekről csak keveset mondanak. Előfordul az is, hogy a kritika nélkül átvett indikátorok specifikus, (főképp szegregált) roma közösségekre vonatkoznak, mégis Szlovákia teljes roma lakosságára általánosítják azokat. Az információk ilyen szintű, az egész roma népességre történő kiterjesztése nemcsak félrevezető, de bizonyos mértékig veszélyes is. Kimutatható, hogy a többségi (nem roma) népesség érzékenyen reagál a romák termékenységi magatartását taglaló „bombasztikus” hírekre, amelyek meglehetősen negatív hozzáállást váltanak ki. A roma népesség nagymértékű növekedésével kapcsolatos spekulatív becslések terjesztése a veszélyeztetettség érzésének kialakulását eredményezheti, amikor domináns attitűddé válik az a meggyőződés, hogy a roma népesség a közeljövőben számszerű többségbe kerül Szlovákiában.

Tanulmányom célja, hogy a számomra hozzáférhető adatok alapján legalább részlegesen jellemezzem a roma nők jelenkori termékenységi magatartását, mindamelllett képet adjak a lehetséges generációs változásokról is. A hozzáférhető adatok eredetével és jellegével kapcsolatban már a bevezetőben felhívom az olvasó figyelmét arra, hogy a következőkben felhasznált mutatók közül lényegében

¹ A tanulmány előadásként hangzott el a 2010. október 21-én Budapesten megrendezett magyar-szlovák demográfiai szemináriumon.

egyik sem reprezentatív az egész szlovákiai roma populációra nézve, hanem csupán egyes csoportokat jellemez különböző kritériumok alapján.

2. A kutatás módszertana és az adatok forrása

Az összetett probléma, vagyis a roma termékenység alakulásának elemzése megfelelő adatbázis hiányában azt tette szükségessé, hogy különböző forrásból és időszaktól származó adatokra támaszkodjak.

Az adatokat, amelyeket a roma nők termékenységének jellemzésére használtam, forrásuk tekintetében általánosságban három csoportra oszthatjuk. Az elsőt az 1970., 1980., 1991. és a 2001. évi népszámlálások képezik. Itt azonban megjegyzendő, hogy a roma népességhez való tartozás kritériumai Szlovákiában jelentősen különböztek az említett időpontokban. Az első kettő esetében a roma (illetve akkor még cigány) népességhez tartozást egy kívülálló személy (legtöbb esetben a kérdezőbiztos) ítélte meg előre meghatározott jegyek alapján (főképp antropológiai típus, életmód és lakóhely, nyelvhasználat stb. alapján, a nemzeti bizottságok listái szerint). Az egyénnek, még ha romának (illetve cigánynak) érezte is magát, nem volt lehetősége arra, hogy deklarálja hovatarozását, hiszen az önálló roma (ill. cigány) nemzetiséget az állam nem ismerte el. Az 1991. és a 2001. évi népszámlálás már lehetővé tette a roma nemzetiség szabad választását.

A második csoportba különböző terepmunkák eredményei tartoznak, például Soročínová (1976), Finková (1977;1979), Garassy (2000), Haviarová (2001) és UNDP (2002, 2005), amelyek néhány helyi roma népességre fókuszáltak. A harmadik csoportba olyan roma helységek népességét soroltuk, amelyeket a „*Szlovákia roma közösségeinek atlasza*” (2004) című kiadvány alapján választottak ki. Az Atlasz minden ismert szlovákiai roma helység jegyzékét tartalmazza azok néhány fő jellemzőivel (mint pl. az infrastruktúra kialakítása, a lakhatás törvényes volta, a házak száma stb.). Ezen kívül olyan információk is rendelkezésre állnak, mint az adott közösségben élő személyek megközelítő száma, amely alapján hozzávetőlegesen becsülhető a településen élő roma népesség száma is. Ebben az elemzésben azokra a településekre fordítok figyelmet, amelyekben az Atlasz szerint a teljes népességen belül a roma népesség aránya a legnagyobb volt, tehát meghaladta a 95%-ot. Az ily módon kiválasztott települések csoportját ezért roma lokalitásoknak neveztem el (95+). E települések 1996–2009 közötti statisztikai nyilvántartási adatai alapján elemeztem a roma nők termékenységének alapvető jellemzőit. Azonban a terepmunkákból származókhöz hasonlóan ezen adatok is a Szlovákiában élő roma népesség csak egy részének termékenységi magatartását jellemzik, tehát nem általánosíthatók a teljes szlovákiai roma népességre. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy a roma lokalitásokról rendelkezésre álló adatok jellegüket tekintve bizonyos mértékig

reprezentatívak a roma népességnek legalább arra a részére, amely a többségi társadalomtól szegregáltan él.

A demográfiában kétfajta elemzési módszer alkalmazható. Az első a keresztmetszeti, amely a megfigyelt jelenséget évente, illetve bizonyos időszakonként vizsgálja. Ez a leggyakrabban használt módszer. A második a longitudinális (generációs) elemzés, amikor egyes generációk demográfiai magatartása a vizsgálat tárgya. Jelen tanulmány mindkét módszert felhasználja, ezért két fő részre tagolható. Az első rész keresztmetszeti módszerrel a roma lokalitásokban élő nők termékenységre fókuszál, míg a második rész longitudinális perspektívájával a roma nők termékenységének generációs változásait jellemzi.

3. A termékenység keresztmetszeti elemzése

A Szlovákiában élő roma nők termékenységének keresztmetszeti vizsgálatát jelentősen megnehezíti a szükséges adatok hozzáférhetősége. A második világháború után a roma nemzetiséget nem ismerték el önálló nemzetiségként, ezért a romáknak a népszámlálások és más népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések során más, elismert nemzetiségűeknek kellett feltüntetniük magukat. Ezért 1990-ig a roma nők termékenységével kapcsolatban keresztmetszeti vizsgálat nem alkalmazható. Annak ellenére, hogy 1991-től a gyermek születésekor szabadon választható a roma nemzetiség deklarálása, e lehetőséggel a feltételezett szlovákiai roma népességnek csak egy kis része él. Ennek a jelenségnek az az eredménye, hogy a szlovákiai roma népesség termékenységének intenzitásával és időzítésével kapcsolatban máig nem lehet releváns választ adni.

A helyi mikropopulációkra vonatkozó eredmények és a roma nők termékenységének alakulása alapján az 1970-es években néhányan megbecsülték a roma populáció teljes termékenységét. Kalibová (1991) prognózisa alapján a volt Csehszlovákia területén élő roma nők teljes termékenységének 1981 és 2000 között egy nőre számítva 4,3 gyermektől 3,1 gyermekre kellett csökkennie.² Szlovákia teljes roma népességére kiterjedő hasonló becslést készített a 21. század elején Mészáros és Vaňo (2004). Szlovákia egész roma népességére valamivel alacsonyabb szintű középtávú termékenységi prognózist dolgozott ki két évvel korábban Vaňo (2002), amely kiindulópontként azt feltételezte, hogy a roma nők teljes termékenysége egy nőre számítva 2,3 gyermek körül lehet.

Bár a teljes roma népesség demográfiai magatartását mutató adatok a Szlovákia teljes népességével való összehasonlításban nagy jelentőségűek, a reprodukció jellegének és alakulásának részletesebb megértése érdekében

² Vagyis ennyi gyermeket hoz egy nő átlagosan a világra termékeny életszakasza alatt. Itt és a továbbiakban a mutató ebben az értelemben fordul elő. (A Szerk. megjegyzése.)

feltétlenül szükséges az egyes roma közösségek közötti termékenységi magatartásbeli különbségek ismerete.

Már az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok is kimutatják, hogy Szlovákia roma népességének termékenysége nem egységes. Minden valószínűség szerint a termékenység a legjelentősebben azoknál a romáknál változott, akik viszonylag gyenge kapcsolatban álltak a roma népességgel, s akik gyakran hagyták el a vidéki településeket, és romák által kevésbé lakott területekre költöztek. Ide tartoznak azok is, akik aktív résztvevői voltak a munkaerőpiacnak, és magasabb iskolai végzettség megszerzésére törekedtek. Ezen változások hatására az érintett romák körében az életkörülmények mellett a teljes szociális, társadalmi és kulturális színvonal is változott. Becslések szerint ez az ún. integrált közösség Szlovákia teljes roma népességének közel 20%-át teszi ki. Tekintettel arra, hogy e személyek az esetek nagy részében nem élnek koncentráltan egy helyen a roma településeken belül, nagyon nehéz róluk adatot gyűjteni. Továbbá nehézséget jelent e személyek identifikációja, tekintettel arra, hogy környezetük nem mindig a roma etnikum tagjaiként azonosítja őket.

Az integráltan élő roma csoportok termékenysége Mészáros és Vaňo (2004) becslése alapján csaknem megegyezik Szlovákia teljes népességének termékenységével. Még az integráltan élő szlovákiai roma nők termékenységi intenzitásának csökkenéséről szóló becslés ellenére sem tételezhető fel azonban, hogy a 21. század elején termékenységük a szlovákiai átlaggal azonos szintet érte el. Tekintettel az integrált roma családokra jellemző gyermek-centrikus szemléletmód továbbélésére, az alacsonyabb iskolai végzettségre és a munkanélküliség nagyobb mértékére, feltételezhető, hogy a termékenység szintje egy nőre számítva 2,0–2,5 gyermek körül lehet.

Az ellentétes pólust azok a személyek képezik, akik a helyi többségi társadalomtól gyakran nemcsak szociálisan, de földrajzilag is elkülönülve élnek. A nem roma lakossággal való kölcsönös társadalmi kontaktusok mértékétől függően két fő csoportot különböztethetünk meg. Az elsőt azok az ún. szegregált romák alkotják, akik a nem roma közösséggel nagyon kevés kapcsolatban állnak, amit a térbeli elkülönültség is előidéz. Ezen kívül a társadalmi exklúzió mértéke is fontos szerepet játszik, ami éppen ezekben a lokalitásokban a legerősebb valamennyi közösség között. Általánosságban ezért feltételezhető, hogy éppen a szegregált roma lokalitások lakossága körében történt a legkisebb változás a termékenységet illetően. Hosszú távon ezt a csoportot tartják a leginkább különböző termékenységi magatartással rendelkezőnek, melyet bizonyos mértékig szokások és hagyományok is befolyásolnak. Mészáros és Vaňo (2004) e csoport termékenységét egy nőre számítva 4,6 gyermekre becsülte, amely hozzávetőlegesen megegyezik a szerző által Szlovákia romák által legsűrűbben lakott településeiben tapasztalt szinttel. Ezért feltételezhető, hogy a szegregáltan élő roma nők teljes termékenysége meghaladja az egy nőre jutó 4 gyermeket.

A szegregáltan és integráltan élő roma népesség közötti elképzelt mezsgyén található egy csoport, amelyet általánosságban mint szeparáltat jellemeznek (más helyütt félig integráltként, illetve részlegesen integráltként is jelölik őket). A társadalmi exklúzió mértéke esetükben kisebb. A demográfiai reprodukció szemszögéből feltételezhető, hogy a szeparált romák az integrált és a szegregált roma népesség között állnak. Ezzel összhangban feltehető, hogy e csoport nő tagjai körében fokozatos és tudatos termékenységgkorlátozás ment végbe, de ez a folyamat csak később és kisebb mértékben történt, mint az integrált romák esetében. Ezért e csoport termékenységét 3,0–3,5-re becslik.

Arra, hogy a roma népesség növekvő integrációjával változik a termékenység, főképp a helyi terepmunkákból származó adatok szolgáltatnak némi bizonyítékot. Például a Garassy (2009) által jegyzett kutatás alapján a Rimaszombat (szlovákul Rimavská Sobota) környéki szeparált roma közösségek teljes termékenysége az elmúlt évszázad 90-es éveiben átlagosan 3,1 gyermek/nő szinten mozgott. Hasonló eredményekről számoltak be a szepességi régió szeparált lokalitásaira vonatkozóan is a 2000–2004 közötti időszakban, ahol átlagosan egy reprodukzív korban lévő roma nőre nem egészen három gyermek jutott (lásd az 1. táblázatot). Havariová (2001) valamivel alacsonyabb szintről adott számot a Besztercebánya (Banská Bystrica) és Breznóbánya (Brezno) térségében végzett terepmunkája során, s Mészáros és Vaňo (2004) is hasonló eredményre jutott az olyan települések lakosságát tekintve, ahol alacsony az életszínvonal. Ezzel ellentétben az általam kiválasztott települések adatai, amelyekben a roma népesség aránya a legmagasabb, s amelyek túlnyomó többsége a szegregált roma lokalitások közé tartozik, arra utalnak, hogy a roma lakosság e típusánál a termékenység továbbra is nagyon magas szintet ér el. Az 1996–2009 közti években egy 15–49 éves kor közötti roma nőre átlagosan 4,2–4,8 gyermek jutott.

1. Roma lokalitásokban élő nők, Szlovákia különböző térségeiben élő roma nők és Szlovákia teljes népessége termékenységének összehasonlítása 1996 és 2009 között, ezer nőre jutó korszpecifikus termékenységi arányszámok és egy nőre jutó teljes termékenységi arányszám
Comparison of fertility of women living in Roma localities, Roma women in different regions of Slovakia and population of Slovakia in the years 1996–2009, age-specific fertility rates per 1000 women and TFR per one woman

Korcsoport (év)	Roma lokalitások 95+	Rimaszombat (Rimavská Sobota) környéki települések ¹	Besztercebánya és Breznóbánya térsége (Banská Bystrica, Brezno) ²	Szepességi térség (Spiš) ³	Szlovákia népessége
– 19	140,8	150,1	79,6	100,2	15,1
20 – 24	298,2	260,2	179,6	200,1	75,3
25 – 29	216,5	110,2	119,8	160,3	87,2
30 – 34	136,3	60,2	49,6	80,4	53,8
35 – 39	73,3	30,1	59,8	30,2	19,1
40 – 44	20,8	10,2	19,6	20,1	3,4
45+	2,0	0,1	0,0	0,2	0,1
Teljes termékenység	4,76	3,12	2,54	2,96	1,31

¹ 1990–1999 évek átlaga.

² 1999-es év.

³ 2000–2004 évek átlaga.

Forrás: Garassy (2000), Haviarová (2001), saját adatok, adatok csoportosítása és számítása a szerző által.

A Szlovákiában élő roma népesség (és annak egyes, az integráció mértékétől függő kirekesztettséggel küszködő csoportjai) termékenységi intenzitásának és időzítésének mélyebb keresztmetszeti elemzése a szükséges adatok hiánya miatt csak néhány, helyileg körülhatárolt népesség esetében lehetséges. E tanulmányhoz olyan településeket választottunk, amelyekben a „*Szlovákia roma közösségeinek atlasza*” (2004) szerint több, mint 95% azok aránya, akiket környezetük romának tekint.

Az elemzéshez kiválasztott roma lokalitások (95+) népességének termékenységi intenzitása Szlovákia össznépességének termékenységével összehasonlítva arányaiban véve lényegesen nagyobb volt. Mint a 2. táblázatban, s még inkább az I. ábrán látható, legnagyobb különbség a legfiatalabb (25 év alatti) korcsoportokban figyelhető meg. Szlovákia női lakosságának termékenysége 20 éves korig majdnem 90%-kal alacsonyabb volt, s a 20–24 éves korcsoportban is a roma termékenység több mint 70%-al volt magasabb. Ezek a különbsé-

gek a 90-es években még hangsúlyosabbá váltak a gyermekszülésnek a szlovákiai népesség körében jelentkező késleltetésével (leginkább az első szülés idejének kitolásával). A szegregált roma lokalitások nő tagjai azonban továbbra is megőrzik a korai és egyben magas intenzitású gyermekvállalás modelljét. A legkisebb aránytalanságot a 25–29 évesek csoportjában figyelhetjük meg, tehát abban a korcsoportban, amelyben a szlovákiai nőknek az 1996–2009 közötti években a legmagasabb volt a termékenysége.

2. A roma lokalitásokban élő nők és a szlovákiai össznépesség termékenységének alapvető jellemzői 1996–2009 között

Basic characteristics of fertility of women living in Roma localities and population of Slovakia between 1996 and 2009

Mutató	Roma helységek 95+	Szlovákia Népessége
Teljes termékenység	4,76	1,31
A termékenysége aránya korcsoportonként ³		
–19	1,05	0,11
20–24	1,49	0,38
25–29	1,08	0,44
30+	1,15	0,38
Teljes termékenység születési sorrend szerint		
1.	1,11	0,59
2.	0,77	0,42
3. és további	2,89	0,30
A nők családi állapot szerinti teljes termékenysége		
Házas	2,01	1,02
Hajadon	2,75	0,29
Házasságon kívül született gyermekek aránya (%-ban)	60,9	22,3
Az anyák átlagéletkora a gyermekek születésénél (születési sorrend)		
1.	20,88	24,96
2.	21,67	27,67
3.	23,83	29,82
Együtt	25,55	27,13

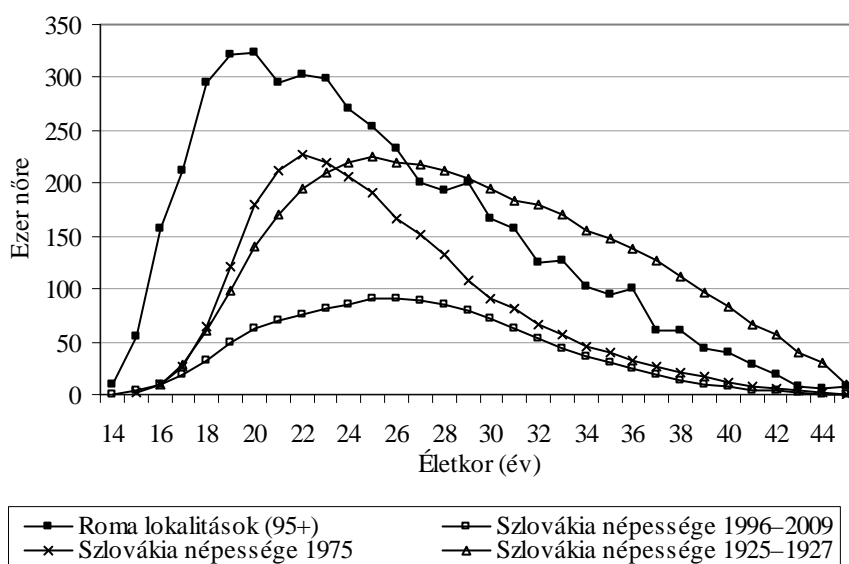
Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

³ Az 1. táblázat korszpecifikus arányszámait az mutatták, hogy egy megfelelő korcsoportbeli nő 1996 és 2009 között egy év alatt átlagosan hány gyermeket szült. Itt ellenben azt látjuk, hogy a fenti periódusban átlagosan a megfelelő korcsoportbeli nők összesen hány gyermeket szültek (az 1. tábla értékeinek ötszöröse). (A szerk. megjegyzése.)

A szülések eloszlása és a termékenységnek az anya életkora szerinti intenzitása jellemzi a teljes reprodukciós magatartást, és alapvető képet nyújt az egyes népelemek közti különbségekről. Mint az a roma lokalitások (95+) és a szlovákiai népesség összehasonlításából látható, az előbbieken élő nők csaknem minden megfigyelt évben sokkal hamarabb és magasabb intenzitással válnak anyákká. Bizonyos mértékig ehhez a modellhez közelítettek a 70-es évek második felében a szlovákiai nők. Ekkor még főképp az elmúlt politikai rendszerre jellemző specifikus körülményeket teremtő ún. kelet-európai reprodukciós modell volt érvényben, amelyet a korai gyermekvállalás és a termékenység viszonylag keskeny kor-intervallumba való koncentráltsága jellemzett. A roma lokalitásokban élő nők termékenysége azonban 20 éves korig még e változások ellenére is lényegesen magasabb volt, mint ugyanezen időszakban a szlovákiai nőké összességükben. Kimutatható, hogy hosszú távon éppen e korcsoportban koncentrálnak a termékenységi folyamat leglényegesebb különbségei a szlovákiai népesség és a roma lokalitások népessége között (és lényegében ez vonatkozik a teljes roma népességre is). Ebbe a képbe illik az is, hogy a szlovák nők termékenysége 20-as éveik második felében a legmagasabb, míg a roma helységekből származóké 20-25 éves koruk között. Tekintettel arra, hogy a teljes termékenység és a születési sorszám szerinti termékenység szintje az 1920-as évekből Szlovákia össznépessége és a roma lokalitások lakossága esetében szinte megegyezett, a differenciációs folyamatban legfőbb szerepe az időzítésnek volt. A roma lokalitások női tagjai korábban váltak szülővé és hamarabb fejezték be reprodukciós pályájukat a múltban és a jelenben is.

A roma lokalitásokban élő nők kor szerinti termékenységi intenzitása specifikus és valószínűleg egyedülálló képet mutat, amelynek fő jellegetessége a reprodukciós korszak első felében jelentkező extrém szülési gyakoriság. Ezzel ellentétben 30 éves kor fölött a termékenység intenzitása a roma lokalitásokban jelentősen alacsonyabb, mint a 20-as években volt Szlovákia össznépessége esetében.

Annak oka, hogy miért válnak a roma nők nagyon korán anyává, többértű. Az elmúlt évszázad 20-as éveiben a szlovákiai népességgel összehasonlítva a különbségek fő oka a termékenység struktúrája volt. A szlovákiai nők ebben az időszakban főképp házasságkötés után vállaltak gyermeket. A házasságon kívül született gyermekek aránya ebben az időszakban 6–8% volt (Šprocha – Tišliar 2008). A kor szerinti teljes termékenység ezért a házasságkötések intenzitásától és főképp időzítésétől függött. A roma lokalitások női tagjai esetében azonban megfigyelhető, hogy a teljes termékenységet, illetve az összes gyermekszám nagy részét házasságon kívüli szülések teszik ki (2. táblázat). Tekintettel arra, hogy e népesség gyermekeinek 50–60%-a házasságon kívül születik, a házasságkötés és a termékenység közti összefüggés meglehetősen gyenge.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

*I. A roma lokalitások (95+) és az 1925–1927 és 1996–2009 közötti
Szlovákia női népessége termékenységének összehasonlítása
Comparison of fertility of women in Roma localities and women of Slovakia
in the years 1925–1927 and 1996–2009*

Ha a roma lokalitásokban élő nők termékenységét Szlovákia teljes női népességével hasonlítjuk össze, a fiatalabb korcsoportokban előtérbe kerül néhány további különbség. Mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a roma nők részvétele az általános iskola utáni továbbtanulásban nagyon csekély. Márpedig az 1990-es években és a 21. század elején a szlovákiai nők körében a közép- és felsőfokú intézményekben való továbbtanulás a gyermekvállalás időzítésének egyik legerősebb meghatározó tényezője (Šprocha – Potančoková 2010).

A korai szülővé válás valószínűleg a nőknek a roma lokalitások társadalmán belüli helyzetével, továbbá az aktív szexuális élet kezdetével, a szülővé válás melletti alternatív lehetőségek összességével is összefügg, csakúgy, mint a fogamzásgátlás rendelkezésre álló hatékony lehetőségeivel. Azt a kérdést is fontolóra kell azonban vennünk, hogy a tizenéves lányok terhessége és szülővé válása az adott roma lokalitások társadalmában mennyire számít problematikus jelenségnek, illetve azt is mérlegelnünk kell, hogy a korai anyaság nem számít-e körükben széles körben elfogadott jelenségnek. Ezzel áll összhangban az ún.

„bizonytalanság redukciója” elmélet is, amely feltételezi, hogy minden egyén fő törekvése a bizonytalanság csökkentése. Eszerint az egyén döntési helyzetben olyan alternatívát választ, amelyről azt hiszi, hogy következtében képes lesz az események további alakulásának befolyásolására (Friedman – Hechter – Kanazawa 1994). A szerzők szerint a nagyon fiatal és gyakran egyedülálló nők anyává válása fontos stratégiai lépés, melynek célja a jövőjükkel kapcsolatos bizonytalanság leküzdése. A szülői mintán és a gyermekek korai szülővé válásának csöndes elfogadásán kívül jelentős hatása van a kortárs-csoportoknak is. Éppen az a helyzet, hogy az egyén napi kapcsolataiban igen kevés olyan ismerőssel találkozunk, akik alternatív életmódot választottak, eredményezi végezetül a másféle lehetőségekről való lemondást, illetve erősíti meg azt a meggyőződést, hogy „... ez így helyes, ennek így kell lennie.”

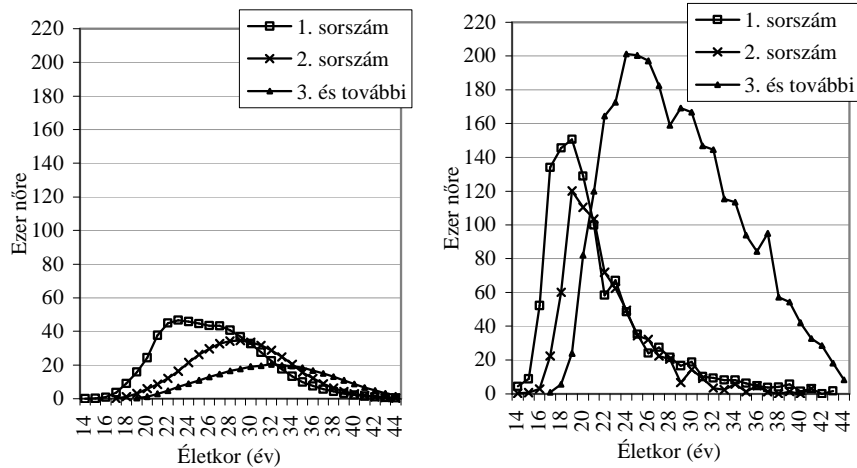
Ezzel ellentétben főképp a roma lokalitásokban élő 30 évesnél idősebb nők esetében figyelhetünk meg stabil termékenységsökkenést, amely továbbra is erősebb, mint Szlovákia jelenlegi össznépessége körében, jóllehet a 25–30 éves korcsoporttal összehasonlítva már alacsonyabb szintet ért el. A Szlovákia két világháború közötti népességével való összehasonlítás során tudatosítanunk kell, hogy a demográfiai átmenetnek megfelelően ekkor jelentős változás történt a termékenységben. A teljes termékenység intenzitását és a frekvenciagörbék alakulását figyelve a roma lokalitások népességén belül is felfedezhetjük a családnagyság tudatos korlátozására irányuló törekvést a magasabb korcsoportokban. Éppen az idősebb roma nők esetében néhány kutatás (lásd például Žultáková 2006 és 2007) bizonyítja a termékenység szabályozását, néhány megbízható fogamzásgátló módszer alkalmazását (főképp a méhen belül elhelyezett fogamzásgátló eszközöket). A terhességmegszakítások elemzéséből (Šprocha – Potančoková 2008) az is kiderül, hogy a gyermekszám korlátozásának fontos eszközévé válik a művi terhességmegszakítás. A teljes befejezett termékenységre jelentős hatással van a roma nők kedvezőtlen egészségi állapota és reprodukciós egészsége, s ezekkel összefüggésben a terhességek spontán vetéléssel, illetve halvaszületéssel történő megszakadása is (Šprocha – Potančoková 2008). Ezért valószínűleg a terhesség tudatos szabályozása és a biológiai tényezők hatásának kombinációja hat szignifikánsan a roma lokalitások 30 éven felüli női népességének termékenységi intenzitására.

3.1 Termékenység a gyermekek születési sorrendje alapján

Szlovákia és a roma lokalitások népességének demográfiai reprodukciója közötti fő különbség a fiatalabb korban szült gyermekek születési intenzitása, és ezzel összefüggésben a nők gyermekeik száma szerinti megoszlása. A roma lokalitásokban napjainkban legfeljebb a tudatos termékenységsökkenés kezdetéről beszélhetünk, míg Szlovákia teljes népességének körében a demográfiai

ai átmenet már az 50-es években befejeződött. Emellett az elmúlt politikai rendszer idején olyan specifikus termékenységi minta alakult ki, melynek egyik fő jellemvonása a kétgyermekes családmódel volt. 1989 után további dinamikus változások mentek végbe a termékenységben, melyek eredménye nagy valószínűség szerint a gyermektelen nők számának lassú növekedése és az egy gyermeket nevelő nők nagyobb részaránya a népességben (Potančoková 2009).

Mindezek következménye, hogy az 1996–2009 közötti években főképp elsőszülött gyermekek születtek Szlovákiában, akik az összes született gyermek 46%-át tették ki. Ebben az időszakban a megszületett gyermekek több mint 3/4-e gyermektelen vagy egygyermekes anyától származott. A roma lokalitásokban ugyanezen időszakban az elsőszülött gyermekek az összes élve született gyermek 26%-át jelentették csak, a másodszülöttek esetében pedig ez az arány nem egész 20%. A születek biológiai sorrend szerinti eltérő struktúrája mindenképp a roma nők eltérő összetételének az eredménye, melynek oka főképp a paritás szerinti termékenység intenzitásának különbsége. A termékenységi intenzitás születési sorszám szerinti alakulásának leggyakrabban használt mutatója a teljes termékenység, melyet a született gyermekek biológiai sorrendje szerint számítanak ki. Mint a II. és III. ábrán is látjuk, lényegében az összes születési sorrend esetében a roma lokalitásokban élő nők termékenysége lényegesen magasabb volt, mint Szlovákia népessége esetében. Életkor és sorrend szerinti összetétel alapján a roma lokalitások az 1920-as évek második felének szlovákiai mutatóihoz hasonlíthatók. Az egyedüli különbség a maximális értékek időzítésének kezdetében volt, amiről már fentebb szövegtünk. A legnagyobb különbséget a roma lokalitások és Szlovákia népessége között az 1996–2009 közötti években leginkább a harmadik és magasabb sorrendű születek esetében tapasztalunk, ahol általában egy roma nő változatlan termékenység esetén reprodukív korban átlagosan 2,4–2,9 gyermeket hoz világra. A szlovákiai nők esetében ez megközelítőleg csak 0,3 gyermek lenne. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy a roma lokalitásokban csak az 5. sorszámú gyermekeknél volt a teljes termékenység 0,5 vagy több, míg ez a szint Szlovákia népességénél csak az első születek esetében mondható el (0,59 gyermek).

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

*II. A szlovákiai és a roma lokalitásokban (95+) élő nők termékenysége
1996 és 2009 között a gyermek születési sorrendje alapján
Fertility rate of women in Slovakia and women in Roma localities (95+)
in the years 1996–2006 according to the birth order of the child*

3.2 Termékenység családi állapot szerint

Családi állapot szerint a hajadon nők termékenysége jelenti a legfontosabb különbséget a szlovákiai és a roma lokalitások népességének reprodukciós magatartásában. A nem házas termékenység magas intenzitása, s ezzel összefüggésben a házasságon kívül született gyermekek magas aránya a roma népesség gyakran emlegetett termékenységi jellegzetessége. A hozzáférhető adatok alapján azonban ezen állítások igazságtartamát nem tudjuk Szlovákia egész roma népességére nézve vizsgálni. Ezzel szemben részleges eredmények azt mutatják, hogy több lokális szubpopulációban, ahol magas a romák aránya, illetve magas azon népességé, mely magát roma nemzetiségűnek vallja, elterjedtebb a házasságon kívüli gyermekszülés. Mészáros és Vaňo (2004) becslése alapján a szlovákiai romák körében megközelítőleg 37% a házasságon kívül született gyermekek aránya, azonban ez az arány az integráció fokától függ. Az integrált romák esetében a szerzők a házasságon kívüli szülések arányát 19%-ra becsülik, miközben a nem integrált közösségekben ez az arány 39%.⁴ Ebből a szempontból érdekes a roma nemzetiségű anyák gyermekeiről szóló adat is: az

⁴ Érdekes, hogy a részlegesen integrált csoportokkal kapcsolatban a szerzők már azt feltételezték, hogy a gyermekek 44%-a házasságon kívül születik.

1996–2009 közötti években 53% volt azon gyermekek aránya, akiknek hajadon volt az édesanyja és a gyermek születésekor roma nemzetiségűnek vallotta magát. A roma lokalitások esetében szintén magas a házasságon kívüli gyermekszülések aránya: megközelíti a 61%-ot.

Érdekes megfigyelni a házasságon kívüli gyermekek arányát az anya legmagasabb iskolai végzettségének tükrében. Tekintettel az általánosságban alacsony iskolai végzettségre, a roma lokalitások női népessége körében csak két alapszintű iskolai végzettséget vizsgáltam: az általános (beleértve a nem befejezett) és magasabb iskolai végzettséget (utóbbi esetében a nem befejezett középiskolai, a befejezett középiskolai, főiskolai, illetve egyetemi végzettségűeket is). A 3. táblázatból láthatjuk, hogy minden vizsgált népesség körében alacsonyabb volt a házasságon kívül született gyermekek aránya azon nők esetében, akik a szüléskor azt vallották, hogy általános iskolánál magasabb végzettségük van. Úgy tűnik, hogy az iskolai végzettség nemcsak a termékenység teljes intenzitásában játszik szerepet (lásd alább), hanem megmutatkozik annak jellegében a legitimitás szemszögéből is. A műveltebb nők alacsonyabb termékenysége mellett szerepet játszott a párkapcsolati együttélés formája is. A házasságkötések elemzése és a lakosság családi állapot szerinti összetétele azt mutatja, hogy azok a roma lokalitásokban élő nők, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, valamivel gyakrabban éltek törvényes házasságban. Hasonló jelenség figyelhető meg összszlovákiai szinten is, hiszen a nem házas termékenység főképp az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező nőkre jellemző. Annak oka, hogy miért inkább az alacsony kulturális tőkével rendelkező nők szülnék házasságon kívül⁵, sokrétű. Potančoková (2007) szerint ösztönzést jelenthetnek a szociális juttatások, az anyasági juttatások, kedvezmények, továbbá az egyedülálló nők számára biztosított hosszabb szülési szabadság (37 hét). Ezen kívül Hamplová és Řeháková (2006) arra hívják fel a figyelmet, hogy a kevésbé művelt nőknek – összefüggésben a műveltségi homogámiával – kevésbé művelt partnerei vannak, akik munkaerő-piaci helyzete rendkívül bizonytalan, bevételük alacsony és rendszertelen, esetenként hosszútávon állandó lakhelyüktől távol dolgoznak. Az ilyen partner nem nyújt elég ösztönzést a nők számára a házasság megkötéséhez, még teherbeesés után sem.

A roma lokalitások női népessége esetében a házasságon kívül született gyermekek magas aránya az összességében magas intenzitású hajadon női termékenységgel és az elterjedt és elfogadott, főképp fiatalabb korcsoportokban megjelenő, különböző párkapcsolati formákkal magyarázható. A házasságkötés nélküli együttélést több aspektusban, főképp a szegregált és részlegesen szeparált roma lokalitásokban még mindig nagymértékben más értékek és normák igazgatják, amelyek helyi kulturális szokásokon, hagyományokon alapulnak. Termékenység szempontjából a fiatalok élettársi kapcsolatai nemcsak a partne-

⁵ Az általános iskolai végzettséggel rendelkező nők gyermekeinek több mint 60%-a házasságon kívül születik.

rek párkapcsolatának házasságkötés előtti tesztelésére szolgálnak (ún. házasságkötés előtti együttélés), hanem a termékenységi szándékok megvalósíthatóságának kipróbálására is, s így a hagyományosan értelmezett házassági köteleknek alternatíváját jelenthetik (lásd alább). Más oldalról vizsgálva a roma lokalitásokban a korai anyává válás azt jelenti, hogy a házasságon kívül született gyermekek bizonyos része olyan nőktől származik, akik fiatal életkoruk miatt még nem köthetnek házasságot, illetve ehhez bírósági határozatra van szükségük.⁶ Ezen a házasságkötést szabályozó rendeleten kívül létezik néhány adminisztratív eljárás, melyet a roma lokalitások népessége főleg bürokratikus akadállyal tekint. Feltételezhetjük, hogy a házasságkötés nélküli együttélés az esetek többségében meghonosodott kulturális mintákon és tradíciókon alapul, amelyek a helyi népesség szemében éppúgy legitimálják a párkapcsolat minden funkcióját (beleértve a reprodukciót is), mint a jogilag elfogadott házasságkötések esetében.

A roma lokalitások női népességét befolyásolhatja továbbá az a tényező is, hogy gyakran az ő szülei is hajadonként váltak szülővé, s hasonlóan viselkednek korcsoportjuk tagjai is. A korai gyermekvállalás iránt tanúsított magas szintű tolerancia, a kulturális tradíciók és értékrendek hatása és az alternatív stratégiai lehetőségek hiánya ebből a szempontból jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a roma lokalitások női népessége eltérő reprodukciós viselkedést mutat.

3. *A házasságon kívül született gyermekek aránya (%) a roma lokalitásokban, Szlovákia népességének körében és azon nők körében, akik szüléskor roma nemzetiségűnek vallották magukat, 1996–2009*

Proportion of children (%) born out of wedlock in Roma localities (95+), in the population of Slovakia and among women, who declared themselves Roma at childbirth, 1996–2009

Iskolai végzettség	Roma lokalitások (95+)	Roma nemzetiségű nők	Szlovákia népessége
Általános (vagy kevesebb)	62,5	54,0	56,3
Magasabb, mint általános	45,2	31,0	14,1
Együtt	61,0	52,5	22,3

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

A szlovákiai, illetve roma házas és nem házas (főképp hajadon) nők termékenysége közti jelentős eltéréseket a III. ábra szemlélteti, melyben az anya

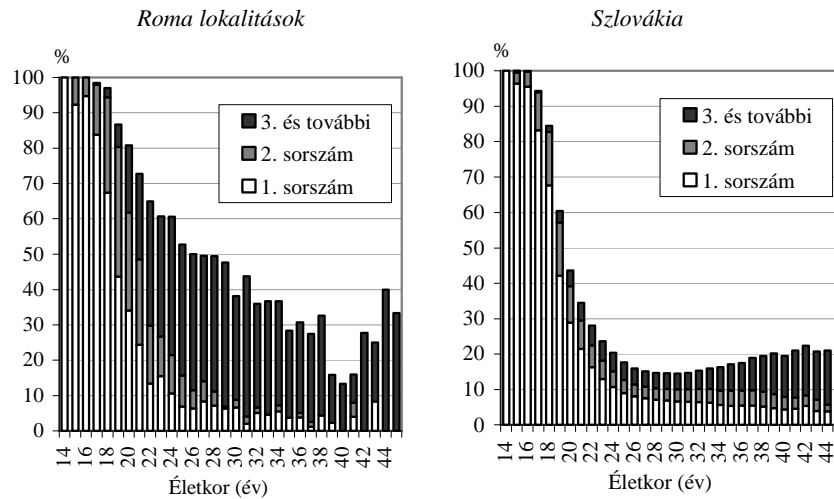
⁶ A 36/2005. évi családköről szóló törvény alapján kiskorú személy nem köthet házasságot. A 16 évesnél idősebb egyének esetében a bíróság kivételt tehet abban az esetben, ha ez a házasság céljával megegyezik.

életkora és a szülés sorrendje alapján számolva a házasságon kívül született gyermekek arányát találjuk.

Mindenekelőtt a roma lokalitások női népessége körében majdnem minden korcsoportban a házasságon kívül született gyermekek magasabb arányát igazolhatjuk. Bizonyos kivételt képez a 35 éves kor fölötti és a legfiatalabb, 15 évesnél fiatalabb korcsoport.⁷ Ezekről a korcsoportokról eltekintve egyértelműen tapasztalható a roma lokalitások egyértelműen magasabb házasságon kívüli termékenysége, amely nemcsak a házasságon kívüli elsőszülött gyermekek arányán látható, hanem főképp a másod-, de mindenekelőtt a harmadszülött és további gyermekek arányából következtethető. Amíg Szlovákia népessége körében a házasságon kívül született gyermekek csak a tizenéves anyák esetében voltak többségben (a 19. életév kivételével), a roma lokalitások női népességénél a házasságon kívül született gyermekek aránya az anya 26 éves koráig meghaladta az 50%-ot az összes született gyermek között. Ezen kívül a III. ábra azt is megmutatja, hogy ezen belül a harmadszülött és a további gyermekek voltak jelentős többségben, akik a 21–32 éves női korcsoport által szült összes gyermeknek megközelítőleg 30–41%-át képezték.

Feltételezhetjük, hogy minél szegregáltabb egy lokalitás, annál később történik házasságkötés szempontjából változás a termékenység jellegében. Ennek eredménye nemcsak az a jelenség, hogy a házasságon kívül született gyermekek aránya Szlovákia népességével összehasonlítva sokkal magasabb, hanem gyakrabban fordul elő ez a harmadszülött és további gyermekek esetében is. A házasságon kívüli gyermekszülés a roma lokalitások női népességének viszonylag jelentős csoportjában lényegében teljes életre szóló termékenységi stratégiává vált.

⁷ A 15 éves kor alatti hajadon nőkről szóló szlovákiai statisztikákat valószínűleg nagymértékben befolyásolja a szegregált roma településeken élő nők termékenysége, ezért a rájuk vonatkozó eredmények lényegében azonosak a roma lokalitások (95+) női népességében tapasztaltakkal. Ehhez hasonlóan a későbbi életkorokban is feltételezhetjük, hogy a házasságon kívül született gyermekek arányát nagymértékben befolyásolja azon nők termékenysége, akik alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, és szegregált roma lokalitásokban élnek, ami miatt a többségi és a roma népesség közti tényleges különbségek kissé torzulnak.

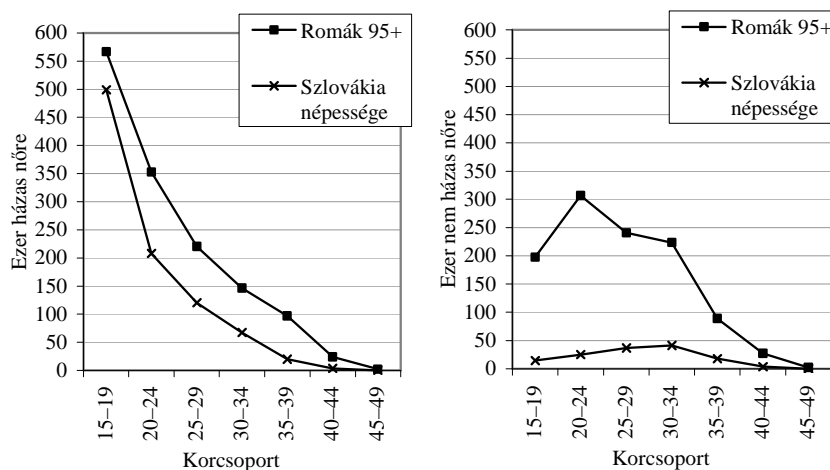

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

III. A házasságon kívül született gyermekek aránya az anya életkora és a szülés sorszáma szerint a roma lokalitásokban (95+) és Szlovákiában 1996 és 2009 között

Proportion of children born out of wedlock by the age of the mother and birth order in Roma localities (95+) and in Slovakia in the years 1996–2009

Szlovákia és a roma lokalitások népessége közötti termékenységi különbséget a legitimitás szempontjából a házas és hajadon nők termékenységének lefolyása, főképp annak teljes intenzitása mutatja. Amíg Szlovákiában az 1996–2009 közti években a hajadon nők termékenysége a teljes termékenységen belül 22% volt, addig a roma lokalitások esetében ez az arány megközelítette az 58%-ot. Mint a IV. ábra szemlélteti, a roma lokalitások házas és hajadon női népessége körében minden korcsoportban magasabb volt a termékenység szintje, főképp a házasságon kívüli termékenység esetében voltak a különbségek nagyon hangsúlyosak. Ennek eredményeképpen, amíg Szlovákiában a meglévő termékenységi viszonyok fennmaradása mellett egy hajadon nőnek megközelítőleg 0,3 gyermeke születne, addig a roma lokalitásokban ez majdnem 2,8 gyermek lenne.

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

IV. A házas és nem házas nők termékenységi intenzitása a roma lokalitásokban és Szlovákiában 1996 és 2009 között

Intensity of fertility of married and single women in Roma localities and in Slovakia in the years 1996–2009

3.3 A gyermekszülés időzítése

Az anyává és szülővé válás időzítésének különbsége a szegregált és szeparált roma lokalitások, illetve Szlovákia népessége között az egyik legjelentősebb és nagyon gyakran vitatott téma. A Szlovákia roma közösségeinek szexuális és reprodukciós magatartásáról szóló kutatás (Filadelfiová – Mesochořitisová 2005) eredményei is tanúskodnak arról, hogy a korai szülővé válás sok tekintetben olyan magatartást jelent, amelyet a helyi társadalmi normák és eszményképek támogatnak. A roma fiatalság (fiúk és lányok) és szülei szerint az első gyermek születésére legalkalmasabbnak tartott életkor átlagosan 22,2–22,5 év között van a nők, és 24,0–24,7 év között a férfiak számára. A szlovákiai teljes népesség körében ezek az értékek a nők esetében megközelítőleg három, a férfiaknál pedig négy évvel későbbre tolnak (Filadelfiová 2009). Az UNDP (2002) által végzett kutatás eredményei azonban azt mutatják, hogy a szülővé válás ideális életkora a roma nők esetében még korábbi életkorra tehető. Az első gyermek megszületésére a 19,5 éves életkort tartották ideálisnak a Szlováki-

ában megkérdezett roma válaszadók⁸. Hasonlóan alacsony életkort jelöltek meg a romák Bulgáriában (19,4 év), Romániában (19 év), Magyarországon és Csehországban (mindkét helyen 20,9 év). Az anya első szüléskori átlagos életkoráról szóló adatok a roma lokalitásokban és a nagyon alacsony életszínvonalú közösségekben valamilyen mértékben megfelelnek a korai szülővé válásról szóló elképzeléseknek (Mészáros és Vaňo 2004). 1996 és 2009 között az első gyermek születésekor mért átlagos életkor a roma lokalitásokban 20,9 év körül mozgott. A roma településeken élő, első gyermeküket szülő nők között az alsó életkori decilis 15,4 év volt, míg ez Szlovákiában átlagosan 18,1 éves korban volt. A roma lokalitásokban élő nők fele 18,5 éves koráig már megszülte első gyermekét (lásd a 4. táblázatot). Szlovákiában az életkori medián az elsősülöttek esetében ugyanezen időszakban 23,5 év körül mozgott.

4. A termékenység időzítésének alapvető jellemzői a roma lokalitásokban élő nők és Szlovákia népessége körében (1996–2009)
Basic characteristics of timing of fertility among women in Roma localities and in the population of Slovakia in the years between 1996–2009

Mutató	Roma lokalitások (95+)	Szlovákia népessége
	Összes szülés	
Átlagéletkor a szüléskor	25,55	27,13
Megvalósult termékenység %		
10%	17,15	19,26
25%	19,44	22,05
50%	23,42	25,79
75%	28,78	29,75
90%	33,92	33,52
Interdecilis terjedelem	16,78	14,26
	Első szülések	
Átlagéletkor az első szüléskor	20,88	24,96
Elsősülött megvalósult termékenység %		
10%	15,36	18,14
25%	17,68	20,23
50%	18,47	23,48
75%	21,74	27,10
90%	26,59	30,50
Interdecilis terjedelem	11,23	12,36

Forrás: Szlovák Statisztikai Hivatal, a szerző számításai.

⁸ A válaszadók minden országban azonos kérdésre válaszoltak: „Milyen életkorban gondolja, hogy a lányának gyermeke kellene, hogy szülessen?”

A roma lokalitások női népessége egyfelől korábban vált anyává, másfelől azonban, mint azt a felső decilis mutatja, termékenységüket a szlovákiai nőkkel nagyjából egyidőben fejezték be. A szélesebb interdecilis terjedelem a roma lokalitások női népessége körében (megközelítőleg 16,7, illetve 16,8 év) ezért mindenekelőtt a reprodukció korábbi elkezdésének eredménye. A szülés átlagos életkora az 1996–2009 közti években a roma lokalitásokban 25,6 év, míg Szlovákia népességének körében 27,1 év körül mozgott.

A szülések közötti intervallumok fontos információval szolgálnak a szülések időzítéséről. Értékük szorosan összefügg a termékenység sorrend és időzítés szerinti intenzitásával. A szülések közti intervallumok értéke ezért megfelelő mutatóként szolgál nemcsak a szülési sorrend és szóródás megfigyelésére, hanem a vizsgált népesség termékenységi karakterének indikátoraként is használható.

A roma lokalitások női népessége körében az 1996–2009 közti években a szülések közti intervallum (családi állapotra való tekintet nélkül) átlagosan 30,6 hónap volt. A házas nők esetében ez megközelítőleg 35 hónapot, míg a hajadonok körében alig több mint 28 hónapot tett ki. Az előző és a következő gyermekek születése között eltelt idő a roma lokalitásokban azonban mindkét esetben rövidebb volt, mint Szlovákia népessége körében. A magasabb szintű termékenységnek éppen az egyes szülések közti rövidebb intervallumok a soron következő fontos meghatározó tényezői. Elméleti síkon az interdecilis terjedelem különbsége, amely a roma lokalitások és Szlovákia népessége között megközelítőleg 30 hónap volt, az anyává válás időzítésének kiegyenlítése, valamint az intenzitás és szülések közti intervallumok megtartása mellett a teljes termékenység 1 gyermekkel való csökkenését jelentené. Ebben az esetben a megmaradó különbség (a termékenység teljes intenzitásában 2,0–2,5 gyermek egy nőre számítva) a szülések közti rövidebb intervallumok eredménye.

4. A termékenység longitudinális vizsgálata

A roma nők, illetve a roma lokalitásokban élő nők termékenységének keresztmetszeti mutatói lényegében egy hipotetikus női kohorsz termékenységi intenzitását és időzítését mérik, amely összesen 35 olyan valós generációból áll, amelyek a vizsgált időszakban (leggyakrabban egy adott naptári évben) realizálták termékenységüket. Ezen generációk termékenység-története különbözhet egymástól, hiszen a vizsgált időben a bennük érintettek életciklusuk és családi ciklusuk különböző fázisában vannak. Ezért az eredmények azt mutatják, hogy a hipotetikus női kohorsz az adott időszakban a valós kohorszokétól különböző szülési valószínűségekkel jellemezhető.

A teljes keresztmetszeti termékenység a termékenység intenzitásának és időzítésének függvénye (Sardon 1990). Azt fejezi ki, hogy változatlan korspeci-

fikus termékenység mellett átlagosan hány gyermeket szülne egy nő életének propagatív szakaszában. Ha az egyes generációk termékenységi viselkedésében változás történik, akkor a teljes keresztmetszeti termékenység értékei jelentősen változhatnak. Ezért fontos olyan elemzés készítése, amely generációs adatokon alapul.

A befejezett termékenység mint a generációs elemzés alapmutatója az egy bizonyos generációhoz tartozó nők propagatív korban ténylegesen megszült gyermekeinek számát fejezi ki. Ennek értéke nem függ az időzítés hatásától, azt egyedül a termékenység intenzitása határozza meg. A keresztmetszeti mutatókkal összehasonlítva a generációs mutatók sokkal stabilabbak, és csak abban az esetben változnak, ha jelentős és hosszú távú módosulás történik a termékenységi magatartásban.

A befejezett termékenység alkalmazásának egyedüli hátránya az adatokhoz való hozzáférés, mert az egy nőre jutó tényleges átlagos gyerekszámot csak akkor lehet kiszámítani, amikor az adott generáció már túljutott termékeny életszakaszán.

Az olyan összetett probléma megoldása, mint amilyen a roma nők termékenységének generációs elemzése, a mutatók kialakítása, több forrásból származó adatok felhasználását tette szükségessé. Egyfelől ezek főképp az 1970., 1980. és 2001. évi népszámlálási adatok voltak, amelyek lehetővé tették a romák, illetve magukat roma nemzetiségűnek vallók alapvető generációs jellegzetességeinek kiszámítását. A másik csoportba az UNDP (2005) vizsgálatából származó adatokat sorolhatjuk, amelyek segítségével lokális szinten bizonyos mértékig meghatározhatóvá váltak a befejezett termékenység és gyermektelenség különbségei a különböző mértékben szegregált roma csoportok körében is.

A forrásokról szólva fontos egy rövid megjegyzést tenni a felhasznált adatok jellegéről is. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy az egyes népszámlálások során jelentősen különbözött a roma lakosságról szóló adatok konstruálásának módja. Az 1970. és 1980. évi népszámlálásoknál a cigány népességhez tartozást egy másik személy (leggyakrabban a kérdezőbiztos) ítélte meg előre meghatározott jegyek alapján (főképp antropológiai típus, életmód és lakóhely, nyelvhasználat stb. alapján, a nemzeti bizottságok listái szerint). Amint arról már szóltunk, az egyénnek, még ha romának (illetve cigánynak) érezte is magát, nem volt lehetősége deklarálni ezt a hovatartozását, hiszen az önálló roma (illetve cigány) nemzetiséget az állam nem ismerte el. A 2001. évi népszámlálás már lehetővé tette a roma nemzetiség szabad választását. Ezt a lehetőséget csak kevesebb, mint 90 ezer ember használta ki, ami a szlovákiai romák becsült számának nagyjából negyed része lehet. E hiány ellenére is úgy tűnik, hogy az így nyert adatmennyiség elég lehet ahhoz, hogy viszonylag megbízhatóan reprezentálja a teljes roma népesség struktúráját. A 2001. évi népszámlálás idején magukat roma nemzetiségűnek vallók – tekintettel a népszámlálás módjára – bizonyos mértékig egy lényegében véletlenszerű statisztikai mintavételt jelent-

hetnek, megfelelve az adott nemzetiségű össznépesség struktúrájának (Finková 2000). Közvetetten ezt igazolják a befejezett termékenyséjük szintjéről szóló adatok is. Az 1920-as, 30-as és részben 40-es évek elején született roma nők befejezett termékenysége, (vagyis azoké, akik az 1980. évi népszámlálás idején már túljutottak termékeny életszakaszukon, illetve ennek végén voltak), nagy mértékben megegyezik ugyanezeknek a korcsoportoknak a 2001. évi népszámlálás alapján számított értékeivel. Ezzel összhangban feltételezhető, hogy a befejezett termékenység szintje e fiatalabb generációkban is nagyjából azonos lenne, tehát e nők termékenységi intenzitása bizonyos mértékig reprezentálná a teljes roma népességet. Ezért mindkét népszámlálást felhasználjuk a befejezett termékenység alakulásának elemzésére. Az 1940-ben és korábban született nők esetében az 1980. évi népszámlálás adatait használtuk, az 1940 után született nők esetében pedig a 2001. évi népszámlálási adatokat vettük alapul.⁹

Az UNDP (2005) felmérése a megszületett gyermekek számáról, azok koráról és születési évéről is próbált információt szerezni. Ezek az információk az integráció foka szerint három roma csoportról is tájékoztatnak, ami ebben a körben is lehetővé teszi a számításokat és a generációs termékenység jellegzetességeinek következetes vizsgálatát. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy az adatok egy korlátozott méretű, mikrolokális mintából származnak, ezért az eredményeket nem lehet automatikusan általánosítani a teljes roma népességre. A fő előny, hogy össze tudjuk hasonlítani a befejezett termékenységet, annak struktúráját, a gyermektelenség mértékét a különböző környezetből származó roma nők körében. Ennek alapján tudjuk részlegesen megerősíteni (vagy elvetni) azt a feltételezést, amelyet a termékenység keresztmetszeti adatai alapján mondtunk ki a roma nők termékenysége és a növekvő mértékű integráció összefüggéséről.

4.1 A roma nők befejezett termékenysége

Az 1970. és 1980. évi népszámlálási adatok bizonyos hiányosságok és a feltételezett enyhe alulbecslés ellenére is a legjelentősebb és részlegesen megbízható adatforrást képeznek a roma népességről, annak struktúrájáról és termékenységről (Srb 1984; Kučera 1984). Éppen az e népszámlásokból származó termékenységi adatoknak köszönhetően igazolta valószínűleg elsőként Srb a csehszlovákiai roma nők termékenységi folyamatában zajló változásokat (1984, 1988).

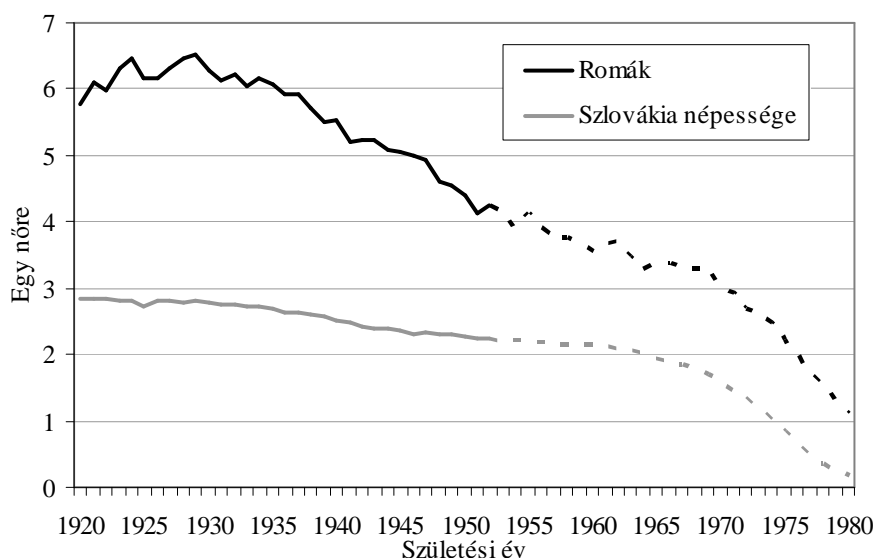
⁹ Vagyis a 2001-es befejezett roma termékenység (azoké, akik magukat minősítették így) nagymértékben megfelel a korábbi külső minősítés alapján romának számító generációk befejezett termékenységével, és így magyarázható az a különben igen erős állítás, miszerint a 2001-es roma populáció termékenysége megfelel az „összroma” populáció termékenységének (a Szerk. megjegyzése).

Egy az adatfelvétel idején házas roma nő összesen megszületett gyermekeinek száma a termékeny időszak végén (45–49 éves korában), 1980-ban megközelítőleg 9%-kal volt alacsonyabb 1970-hez viszonyítva. Az összes korcsoport-hoz tartozó házas roma nő termékenysége összességében majdnem 19%-kal volt alacsonyabb. A termékenység csökkenésére a legfiatalabb nőkn kívül minden korcsoport esetében felfigyeltek. A termékenység intenzitásában mért legjelentősebb csökkenést a 30–39 éves korcsoportban jegyezték fel.

A termékenységi magatartásban bekövetkezett változásra utal a házas, magasabb gyermekszámmal (5 vagy több gyermekkel) rendelkező nők arányának kismértékű csökkenése. Az 1980. évi népszámlálásban a korábbi népszámláláshoz viszonyítva legnagyobb csökkenést a fiatalabb (25–40 éves) nők körében mértek. Ezért feltételezhetjük, hogy a termékenység korlátozása, a magasabb sorszámu gyermekek szülésének elutasítása a 70-es években kezdődött a szlovákiai roma népesség körében, főképp a fiatalabb korcsoportokban, tehát a 2. világháború után született generációkban. E két népszámlálásból származó eredmények rámutattak arra is, hogy a roma nők körében mért termékenységszökkenés a cseh országrészben és városi környezetben volt erőteljesebb.

Az 1980. és 2001. évi népszámlálási eredmények összehasonlítása a termékeny kort befejező nőkre jutó átlagos gyermekszám további csökkenését mutatja. Bebizonyosodott, hogy a roma nők befejezett termékenysége általánosságban csökkenő tendenciát mutat generációs összehasonlításban. Az elérhető adatok alapján a maximális értéket azon nők generációiban érte el, akik a múlt század 20-as éveiben és a 30-as évek első felében születtek, amikor is egy roma nőre átlagosan 6 vagy több gyermek jutott. A roma nők fiatalabb generációiban jól megfigyelhető csökkenés mutatkozik a megszült gyermekek átlagos számában. Az 1936–1946 között született nőknek kevesebb, mint 6 gyermekük volt. Az utolsó női generációknak, akik esetében a 2001. évi népszámlálási adatok alapján már befejezett termékenységről beszélhetünk, átlagosan alig több mint 4 gyermekük volt. Tekintettel a 40 éves kor fölötti arányaiban alacsony termékenységi intenzitásra (Šprocha 2007a), feltételezhetjük, hogy a befejezett termékenység szintje jelentősebben nem változott az 50-es években született nők esetében sem. Átlagosan így egy, az 50-es évek végén született nőre megközelítőleg 3,6 gyermek jutna. A generációk közti befejezett termékenységben bekövetkezett hangsúlyos csökkenés ellenére is a roma nők átlagos gyermekszáma a szlovákiai népességhez képest még mindig nagyon magasnak tűnhet. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a roma és a szlovákiai népesség a demográfiai változás tekintetében különböző történelmi szinten van. Amíg Szlovákia népessége körében a demográfiai átmenet a második világháború után befejeződött, addig a roma népesség körében a termékenységi átmenet első jelei csak a múlt század 70-es éveiben jelentkeztek. Ezért a múlt század 20-as éveiben született szlovákiai nőknek – tekintettel a demográfiai átmenet második fázisának sokkal korábbi kezdetére – átlagosan 2,7–2,8 gyermekük volt, az 50-

es évek elején született nők generációjának pedig csak 2,2–2,3. További, több generációt is érintő csökkenés is történt a szlovák népesség befejezett termékenységében. Ez a tudatos termékenység-korlátozás eredménye, ami a demográfiai átmenet második fázisának befejeződése, valamint a kétgyermekes családmódel elterjedésének következménye volt, és széles körben jellemzővé vált az elmúlt politikai rendszer idején.

Megjegyzés: szaggatott vonallal azokat a generációkat jelöltem, akik a 2001. évi népszámlálás idején még nem fejezték be termékenységüket.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

V. Az egy nőre jutó átlagos gyermekszám alakulása az 1920 és 1980 között született roma nők és a szlovákiai nők esetében az 1980. és a 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Development of average number of children per one woman living in Roma localities and in Slovakia, birth cohorts 1920–1980, census data from 1980 and 2001

A szlovákiai és a roma nők közötti egy nőre jutó átlagos gyermekszámában tapasztalható, máig jelenlévő, számottevő különbség oka ezért az, hogy a roma népesség jelentősen később kezdte tudatosan csökkenteni termékenységét.

A bejezett termékenység mellett fontosak azok az adatok is, amelyek a még termékeny korban lévő nők átlagos gyermekszámáról tájékoztatnak. Mint a szaggatott vonallal jelzett görbéken az V. ábrában és számadatokon az 5. táblá-

zatban is látható, a szlovákiai és a roma nemzetiségű női népesség közötti termékenységi különbségek már a legfiatalabb korcsoportokban kialakulnak. Erről tanúskodnak és ezt erősítik meg a roma nők termékenységi időzítésének keresztmetszeti vizsgálatából származó adatok: a roma nők sokkal korábban válnak először anyává, majd többgyermekes szülővé, mint a szlovákiai nők. Ennek eredménye, hogy már fiatal életkorban viszonylag jelentős különbségek keletkeznek az egy nőre jutó átlagos gyermekszámban. A múlt század 60-as éveinek második felében született roma nőknek például átlagosan több mint 3 gyermekük van, míg a szlovákiai nőknek csak 1,7–1,9. Hasonló eredményeket mutatnak azok a generációk is, amelyek a 2001. évi népszámlálás idején még termékeny korszakuk elején voltak. A szülővé válás eltérő időzítése miatt már jelentős mértékben különbözik megvalósult termékenységük. Az 1978–1981-es generációhoz tartozó roma nőknek átlagosan 1,0–1,5 gyermekük volt, ezzel szemben a teljes szlovákiai népességen belül erre a generációra átlagosan 0,1–0,3 gyermek jutott.

5. Egy nőre jutó átlagos gyermekszám az 1970., 1980. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján
Average number of children per woman based on census data from 1970, 1980 and 2001

Korcsoport	Az egy nőre jutó gyermekek átlagos száma								
	Házass nők				Házass és nem házass nők együtt				
	Roma nők		Szlovákia népessége		Roma nők	Szlovákia népessége	Roma nemzetiségű nők		Szlovákia népessége
	1970	1980	1970	1980	1980	1980	1991	2001	2001
15–19	0,88	0,91	0,49	0,56	0,28	0,06	0,30	0,27	0,03
20–24	1,95	1,89	1,05	1,18	1,61	0,77	1,64	1,43	0,34
25–29	3,47	3,06	1,84	1,84	2,96	1,62	2,74	2,51	1,08
30–34	4,77	4,06	2,39	2,25	4,08	2,12	3,63	3,23	1,73
35–39	5,96	5,02	2,72	2,49	5,00	2,40	4,33	3,45	2,03
40–44	6,47	5,70	2,88	2,65	5,73	2,60	4,93	3,72	2,17
45–49	6,45	6,20	2,93	2,77	6,12	2,72	5,44	4,09	2,21
50–54	6,20	6,45*	2,95	2,88	6,35	2,80	5,96	4,55	2,29

Megjegyzés: * 50–59 évesek átlaga.

Forrás: Cigánske obyvatel'stvo SSR 1970, s. 15; Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvatel'stvo, byty a domácnosti) SSR, s. 21, 89; belső adatok ŠÚ SR SĽDB 1991, SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

4.2 Gyermektelenség

A befejezett termékenység értékeiben bekövetkezett csökkenést a gyermektelen nők számának növekedése, és a magasabb sorszámú gyermekek születési valószínűségének csökkenése (főképp a második és további gyermekek esetében), esetleg mindkét tényező egyidejű hatása okozhatja. Szlovákia népességében és a roma nemzetiségű nők körében egyaránt a gyermektelenség szintje hosszú ideig nagyon alacsony értékeket mutatott. Azoknak a nőknek az aránya, akik egyszer sem váltak biológiai anyává termékeny időszakuk végéig, Szlovákiában generációkon át 6–10% körüli szinten mozgott. A roma, illetve cigány nemzetiségű nők körében az 1980. és a 2001. évi népszámlálás alkalmából az összes generációban még ennél is alacsonyabb gyermektelenséget mértek. Szlovákia a második világháború után a többi kelet-európai országgal együtt a gyermektelenség legalacsonyabb arányát mutató népességek között volt (Frejka 2008). A gyermektelen nők nagyon alacsony aránya közvetetten arra utalt, hogy az anyává válás nagyon erős norma volt. Potančoková (2008, 2009) szerint ez az elmúlt rendszer idején tovább erősödött. Több etnográfiai és szociológiai vizsgálat (például Filadelfiová – Mesochoritsová 2005) kimutatja, hogy az anyaság az egyik legjelentősebb értéket jelenti a roma nők életében. A gyermektelenség és a gyermektelen nő hagyományos percepciója a roma társadalomban mindig negatív volt (lásd például Davidová 2004; Hájková 2001; Hübschmannová 1999). Ha a nő nem szült gyermeket, ezért mindig őt tartották bűnösnek, és ez az élettársi (házassági) kapcsolat felbontásához vezethetett. A házasság sikerét a hagyományos roma közösségekben a megszületett gyermekek száma határozta meg.

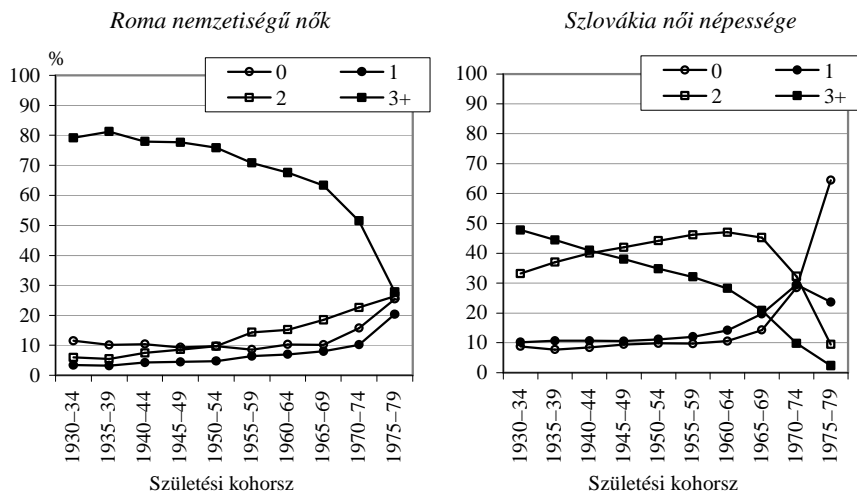
A gyermektelen nők arányában a legnagyobb különbséget a szlovák össz népesség és a roma nemzetiségi csoport között a fiatalabb generációk körében figyelhetjük meg, főképp azoknál, akik termékeny koruk kezdetén voltak. A 70-es évek elején született roma nők több mint 70%-a már legalább 1 gyermekkel rendelkezett a népszámlálási adatok alapján. A szlovákiai népesség e generációiban a gyermektelenség aránya 25–47% körüli szinten mozgott. Még nagyobb különbségeket tapasztalunk a 70-es évek végén született nők esetében. Míg a gyermektelen roma nők aránya megközelítőleg 25–30%-ot ért el, addig a szlovákiai népesség 1977–1979 között született generációjában a gyermektelenség mértéke kb. 65–80% volt. Ezek az adatok is tanúsítják, hogy a szülői pálya kezdetének időzítésében nagy különbség van a szlovákiai és a roma nemzetiségű nők között.

4.3 A nők gyermekszám szerinti megoszlása

Minden generáció termékenységi magatartásának végeredményét a befejezett termékenység alapján elemezhetjük, megvizsgálva a nők élveszületett

gyermekük száma szerinti megoszlását. Szlovákia népessége és a roma népesség között a fő különbség a magasabb gyermekszámú nők arányában található. A szlovákiai és a roma nők befejezett termékenysége között éppen a későbbi gyermekszülés intenzitása jelent különbséget.

A VI. ábrán látható jelentős különbségek főképp a termékenységi magatartás kezdete eltérő időzítésének eredményei. Bizonyos mértékig erről tanúskodnak az 1930-as népszámlálási adatok is, melyek alapján egész Szlovákia házas női népessége, amelynek tagjai 1855 és 1885 között születtek, az esetek több mint 70%-ában három vagy több gyermekkel rendelkezett. Bizonyos különbségek tehát valószínűleg a múltban is léteztek a szlovákiai és a roma nők között, azonban távolról sem voltak olyan hangsúlyosak.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VI. A roma nemzetiségű nők és a szlovákiai nők megoszlása születési kohorszokként az élveszületett gyermekek száma alapján a 2001. évi népszámlálási adatok tükrében

Distribution of Roma women and Slovakia's female population by birth cohort and the number of live born children, 2001 census data

Hosszú távon a három vagy több gyermekkel rendelkező roma nemzetiségű nők aránya 80% körüli szinten mozgott. Csak a második világháború utáni generációkban láthatunk fokozatos csökkenést. A három vagy többgyerekes nők aránya az 1955–1959-es születési kohorszban elérte a 70%-ot. Ezzel szemben fokozatosan nőtt azoké, akik csak 2 gyermekkel rendelkeztek. A kétgyermekes családmódel a 30-as évek elején a roma nőknek megközelítőleg csak

6%-ra volt jellemző. Az 50-es évek második felében született generációkban ez az arány majdnem 15%-ra nőtt. Kevesebben voltak azonban az egy gyermeket nevelő nők. A 2001. évi népszámlálási adatok megerősítik, hogy az egygyermekes és a gyermektelen családmodell a roma nemzetiségűek körében még mindig marginális. Jelentősebb változás valószínűleg a fiatalabb generációk (a 70-es évek 2. felében születettek) esetében sem várható, hiszen köztük is már a 3 vagy annál több gyermeket nevelő nők vannak többségben. Ezzel szemben náluk fiatalabbak már inkább hajlanak majd a két-, illetve három gyermek felé, és az ennél több gyermekes családok száma csökkenni fog. Ezt bizonyítja a nők gyermekszám szerinti megoszlásának részletesebb vizsgálata is. Az 1980. évi népszámlálási adatok alapján az 5 vagy több gyermekes roma nők aránya termékenységi időszakuk végén megközelítőleg 65%-ot ért el. A 40-es évek második felében született roma nemzetiségű nők az esetek 50%-ában még 5 vagy több gyermeket neveltek, az 50-es évek elején születetteknél ez megközelítőleg csak 40%, és az 50-es évek végén született generáció körében ez már csak az esetek harmadában volt igaz.

A demográfiai viselkedésben fokozatosan honosodtak meg a demográfiai átmenet keretén belül értelmezhető változások. A szlovákiai népesség körében ez mindenekelőtt a magasabb sorszámú gyermekek megszületésének tudatos korlátozását jelentette, ami a sokgyermekes családok arányának csökkenését is magával vonta. Az eredmény a szlovákiai és a roma népesség gyermekszám szerinti struktúrájában tapasztalt különbségek dinamikus elmélyülése.

A múlt század 30-as éveinek első felében született nők körében a három vagy több gyermeket nevelő nők aránya már csak 48% körül mozgott. A csökkenés a további generációk körében is folytatódott, ezért az 50-es évek elején született nők a 2001. évi népszámlálás alapján megközelítőleg az eseteknek csak harmadában szültek három vagy több gyermeket. A többgyermekes családmodell kárára fokozatosan meghonosodott a kétgyermekes családmodell, amely az 1945–1949-es generációtól kezdve az egész szlovákiai népesség körében dominált. Amíg a 30-as évek elején született nők csak harmadának volt két gyermeke, az 50-es évek első felében született nők körében ez az arány már 45% volt. Az elmúlt két évtized fejlődése azt mutatja, hogy e termékenységi modell fokozatos változásának is tanúi vagyunk. Jelenleg már nem beszélhetünk egységes reprodukciós modellről, sokkal inkább több, egymástól eltérő és egyidőben létező változatról. Az eredmény egyrészt a végleg gyermektelen nők arányának emelkedése lesz. Főképp azonban az egy gyermekes családmodell elterjedése várható (Potančoková 2008, 2010).

4.4 A családnövekedés valószínűsége

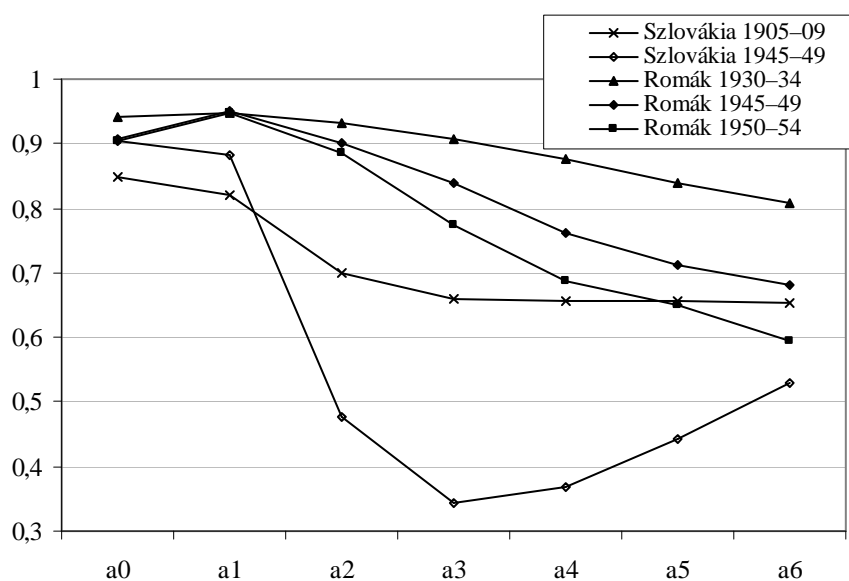
A családnövekedés valószínűsége azt fejezi ki, hogy mekkora az esélye egy gyermek (további gyermek) megszületésének azoknál a nőknél, akiknek lehet (további) gyermekük. Például a harmadik gyermekek születésének valószínűségéről csak a kétgyermekes nők további szüléseinek vonatkozásában beszélhetünk.

Azokban a népességekben, amelyek tudatosan nem korlátozták termékenységüket, a nők hatványozottan ki voltak téve újabb és újabb gyermekek születésének. Tudatos születéskorlátozáshoz nem folyamodtak, és az újabb fogantatás valószínűsége nem függött a korábban született gyermekek számától. A családnövekedés valószínűségében nagyon kis különbségek voltak. Ennek az életkorral és a megszületett gyermekek számával párhuzamos fokozatos csökkenése nem a termékenység befejezésére tett tudatos törekvés, hanem a biológiai korlátok eredménye volt. A következő gyermekszülés valószínűségének csökkentése szinte teljesen ismeretlen volt a múlt század 30-as éveiben született roma nők között (lásd a VII. ábrát). Ezzel szemben a 40-es évek második felében született roma nemzetiségű nőknél már látványos a családnövekedés valószínűségének csökkenése, különösen az 5. és további gyermekek esetében. Még erőteljesebb csökkenést tapasztalunk az 50-es évek elején született nők körében. E változás alapján is feltételezhetjük, hogy számottevő átalakulás történt a termékenységben, és ez fokozatosan, generációról generációra honosodott meg a második világháború után született roma nők körében is.

Azok a népességek, amelyek korlátozzák, illetve kontrollálják termékenységüket, az elsőszülött gyermek esetében mutatják a legmagasabb családnövekedési valószínűséget. Azokban a népességekben, amelyekben nincs tudatos termékenység-korlátozás, a második gyermek megszületésének nagyobb a valószínűsége, mint annak a kockázata, hogy egy nőnek első gyermeke születik. A látszólagos ellentmondásnak van logikus magyarázata. Minden népességre nézve igaz, hogy a nők egy bizonyos része biológiai okokból nem lehet anya. Abban az esetben, ha egy népességben belül nincs termékenység-korlátozás, azok a nők, akik már egyszer anyává váltak, a biológiai okokból meddők szelekciója révén nagyobb valószínűséggel szülnek második gyermeket, mint a gyermektelen nők elsőt.

Azokban a népességekben, amelyekben tudatosan korlátozzák a termékenységet, a további gyermekszülés valószínűségi szintjét mindenképp a következő fogamzás akadályozására való törekvés befolyásolja. A termékenység szabályozására tett erős törekvés mindenképp a kívánt gyerekszám elérése után érvényesül. Ez a tény erős visszaesést jelent a családnövekedési valószínűségben. Látványosan jelentkezik ez a 40-es évek második felében született szlovákiai nők generációjában (VII. ábra). A kétgyermekes családmodell elterjedése Szlovákiában azt jelentette, hogy az első és a második gyermekek megszületé-

sének valószínűsége 90% körül mozgott. A nők többségének azon törekvése, hogy a második gyermek megszületése után befejezzék termékenységüket, a harmadik és főképp a negyedik gyermek születési valószínűségének radikális csökkenését eredményezte. A további gyermek születésének valószínűsége esetén azonban a kockázat fokozatosan nőtt. Ennek alapján feltételezhetjük egy olyan szubpopuláció létezését, amely eltérő termékenységi magatartással rendelkezik, és magasabb gyermekszám felé orientálódik.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VII. A családnövekedés valószínűsége néhány kiválasztott roma nemzetiségű női generáció és Szlovákia népessége körében

Probability of family extension in selected generations of Roma women and in population of Slovakia

A változások kezdetéről, továbbá a 2. világháború után született szlovákiai és roma népesség generációi közti különbség elmélyüléséről szóló feltételezést a VII. ábra igazolja. A családnövekedési valószínűség értékeinek dinamikus csökkenése mindenekelőtt a 4–7. (a3–a6) sorszámú szülésekre hatott. Amíg a 30-as évek közepén született roma nők több mint 95%-os eséllyel születték meg 4. gyermeküket, a 40-es évek közepén születettek körében ez csak 84%, az 50-es évek elejének generációjában pedig csak 77%. Megközelítőleg hasonló nagyságrendű valószínűségcsökkenést mutatnak a további sorszámú szülések

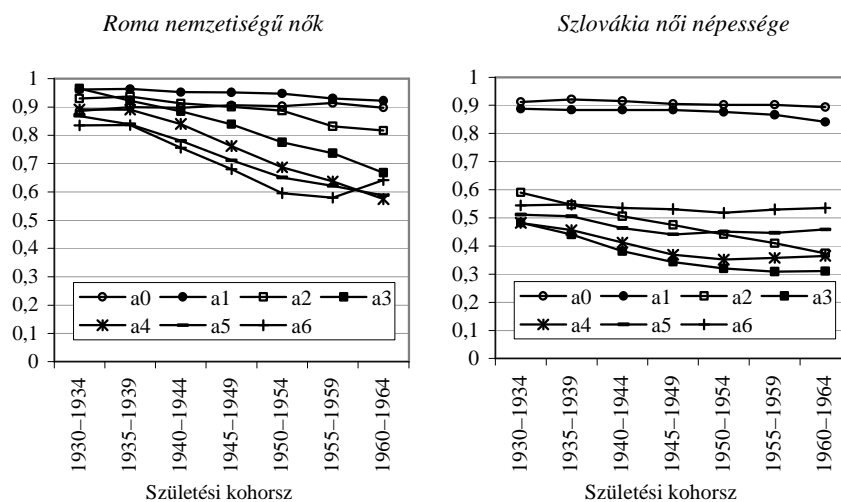
is. Az 1950–1954 között született roma nők generációjában az 5. gyermek születésének kockázata 70%-os szinten mozgott, a 6. gyermek esetében ez 65%, míg a 7. gyermeknél 60% volt.

A valószínűségek jellegének összehasonlítása rámutat azokra a még mindig létező, nagy különbségekre, amelyek a további gyermekek születési esélyei között vannak. A VII. ábra jól szemlélteti ezeket az első és második, illetve további paritások között.

Minden szlovák generációban érvényes az is, hogy az első gyermekek születési valószínűsége magasabb volt a másodikénál. A roma nők esetében, bár a különbségek generációról generációra fokozatosan kisebbé váltak, a legfiatalabb megfigyelt kohorszban is fordított jelenség volt érvényben.

A 2. és 3. szülések valószínűségéből nyilvánvaló, hogy a roma nők csak bizonyos mértékig próbálják szabályozni termékenységüket a 2., illetve a 3. gyermek megszületése előtt. Úgy tűnik, hogy a roma nemzetiségű nőknél továbbra is megőrződött a többgyermekes család normája, és termékenységüket csak a 3. gyermek megszületése után korlátozzák. Ezen kívül megjegyzendő, hogy a gyermektelenség mértéke csak néhány generáció esetén közelítette meg a biológiai határt (3,5–4%), mialatt generációs átlagban elérte a 10%-os szintet.

Érdekes a további (magasabb sorszámú) gyermekek születési esélyének alakulása Szlovákia népessége körében. A második világháború után született generációknál a 6. és 7. gyermek születési esélyei nagyjából ugyanazon szinten stabilizálódtak. Emellett a 4. és 5. gyermekek születési valószínűségének csökkenése is abbamaradt. Egyedül a harmadik gyermek megszületésének esélye csökkent. A 4. és további gyermekek születési esélyének viszonylagos stabilitása a 6. és 7. gyermekek születési valószínűségének magasabb szintjével együtt ismételt arra utal, hogy a szlovákiai népesség termékenység tekintetében nem homogén.

Forrás: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980 Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, s. 89; belső adatok ŠÚ SR SODB 2001; szerző osztályozása és számításai.

VIII. A családnövekedés valószínűsége néhány kiválasztott roma nemzetiségű női generáció és Szlovákia népessége körében a 2001. évi népszámlálási adatok alapján

Probability of family extention in selected generations of Roma women and in population of Slovakia, census data from 2001

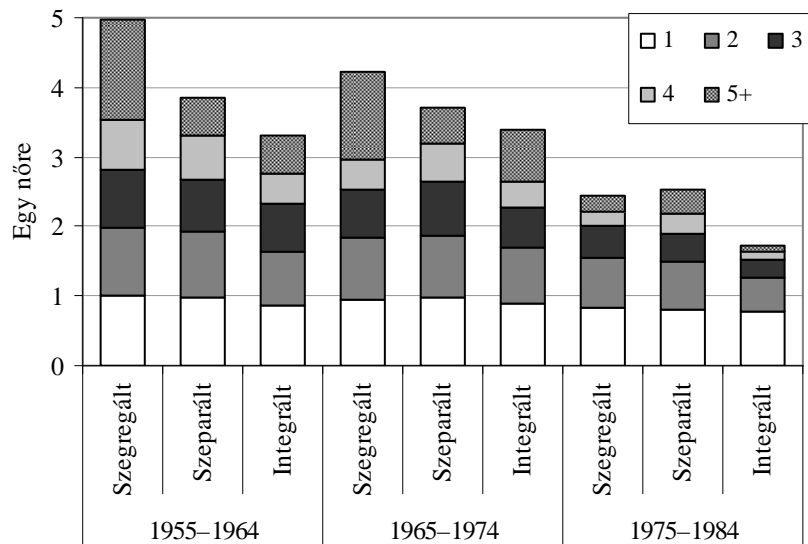
4.5 A szegregáció szintje szerinti termékenység

A roma népesség termékenységi magatartásának eltérő jellege többek között összefüggésben van a többségi, nem roma népességtől való, bizonyos szintű izoláltságával. Minden valószínűség szerint éppen a szegregáció és a vele összefüggő szimbolikus kiközösítés az, ami a társadalmi exklúzió további dimenzióival együtt pozitív összefüggésben van a roma népesség termékenységi magatartásának megkésett változásával.

Az UNDP (2005) által vezetett kutatások eredményei mikrolokális általánosságban szinten kimutatták, hogy a legmagasabb átlagos végső gyermekszámmal azok a nők rendelkeztek, akik szegregált roma telepeken éltek.¹⁰ Átla-

¹⁰ Az 1955–1964-es generációba azokat a nőket is belefoglalták, akik még nem feltétlenül fejezték be termékenységüket (40 vagy több évesek voltak), de tekintettel a 40 év feletti termékenységi intenzitására, az ő esetükben nem feltételeztünk jelentősebb változásokat a végső gyermekszám tekintetében. Így a szegregált csoportok elkülönítése rájuk nézve is érvényes.

gosan egy 1955–1964 között született szegregált roma telepen élő nőre majdnem 5 gyermekszülés jutott. A szeparált (részlegesen integrált) telepekről származó roma nőknek átlagosan 3,9 gyermekük volt, és az integráltan élő roma nők esetében az átlagos gyerekszám 3,3 volt. Az integráció mértékétől függő átlagos gyermekszámban mért különbségek a fiatalabb generációk esetében is megmutatkoztak, akiknél még nem beszélhetünk befejezett termékenységről. Például a szegregált telepekről származó 1975–1984 között született nők, akik a kutatás idején megközelítőleg 19–29 évesek voltak, 2,5 gyermekkel rendelkeztek, míg az integráltan élő roma nők megközelítőleg csak 1,7 gyermekkel.

Adatok forrása: UNDP (2005), szerző számításai.

IX. A befejezett termékenység szintje és struktúrája a roma nők körében az integráció foka szerint

Level and structure of completed fertility among Roma women by the level of integration

Az UNDP (2005) adatai megerősítették, hogy a vizsgált roma népességekben az integráció mértékével valóban csökkent a termékenység intenzitása, mindamelllett ebben a folyamatban legjelentősebb szerepet a magasabb sorszámú gyermekek születésének tudatos korlátozása és a gyermektelenség mértéke játszotta. Amíg a szegregált telepeken az 1955–1964 között született nők körében a négy vagy több gyermekesek aránya meghaladta a 70%-ot, a szeparált

(részlegesen integrált) telepeken ezen nők hányada 63%-ot tett ki, és az integráltan élő roma nők körében megközelítőleg 44% volt.¹¹ Kimutatták továbbá, hogy az integráltan élő roma nők között többen voltak gyermektelenek (megközelítőleg 10%), mint a szegregált telepeken élők között, akiknél a gyermektelenség mértéke a biológiai minimum szintjén mozgott (3–4%).

A roma nők termékenységének az integráció szintje szerinti differenciálódása lényegében nemcsak az utolsó két évtizedben jelent meg. Már az 1980. évi népszámlálási eredmények is rámutattak a roma nők termékenységében megfigyelhető különbségekre. Mint a 6. táblázatban is látszik, legmagasabb termékenységük azoknak a roma nőknek volt, akik vidéken éltek, gazdaságilag inaktívak voltak, és a Kelet-Szlovákiai Kerületben laktak. Ezzel szemben a legkisebb befejezett termékenységet, a 4 vagy annál több gyermeket szült nők legkisebb arányát és a legmagasabb gyermektelenséget azok a roma nők mutatták, akik városban (főképp Pozsonyban) éltek, gazdaságilag aktívak voltak és Szlovákia nyugati részén laktak.

6. A szlovákiai roma nők termékenységének általános jellemvonásai az 1980. évi népszámlálás eredményei alapján
Basic characteristics of fertility of Roma women in Slovakia according to census results of 1980

Népesség	A 45–49 éves nők átlagos gyermekszáma	A gyermektelen nők aránya (%)	4, vagy több gyermekes nők aránya (%)
Roma nők Szlovákiában	6,1	5,7	75,6
Városi roma nők	5,8	5,5	71,5
Vidéki településen élő roma nők	6,3	5,8	78,2
Házias roma nők Szlovákiában	6,2	5,1	75,7
Házias, gazdaságilag aktív roma nők	5,4	5,2	70,6
Házias, gazdaságilag inaktív roma nők	6,9	5,0	80,2
Házias roma nők a fővárosban Pozsonyban ¹	4,3	6,3	52,1
Házias roma nők a Nyugat-Szlovákiai Kerületben	5,6	7,1	71,9
Házias roma nők a Közép-Szlovákiai Kerületben	5,2	6,9	64,4
Házias roma nők a Kelet-Szlovákiai Kerületben	7,0	3,2	84,0

¹ A fővárosi, pozsonyi adatokra nagymértékben hatással lehet a roma nők alacsony száma.
Forrás: Cigány népesség Szlovákiában (1984), SODB 2001, szerző számításai.

¹¹ A többi populációban, amelyet túlnyomó többségben nem roma lakosság tett ki, a 4 vagy több gyermeket szült nők aránya megközelítőleg 18% volt.

Összegzés

A szlovákiai roma nők termékenységének keresztmetszeti vizsgálata néhány érdekes eredményt mutat. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a roma népesség nem kezelhető homogén egységként. A roma lakosság egyes csoportjain belül az integráció mértékétől függően jelentős különbségek vannak. Valószínűleg elsőként a romák azon csoportjai kezdték megváltoztatni termékenységük jellegét, amelyek integráltan éltek a többségi társadalomban, azzal viszonylag széleskörű kapcsolatokat ápoltak, a településeken belül szétszórtan éltek, és az összlakosságon belül nem alkottak számottevő arányt. Ezek a csoportok jellemezhetők a legalacsonyabb termékenységi intenzitással, aminek szintjét egy nőre vonatkozóan átlagosan 2,0–2,5 gyermekre becsüljük. Ezzel szemben áll a szegregált roma lokalitások népessége, akik a többségi társadalomtól elkülönülten, telepeken élnek, és a többségi társadalommal minimális a kapcsolatuk. Ezen csoportok hosszú távon eltérő termékenységi magatartással jellemezhetők, ami még mindig a régi szokásokon és hagyományokon alapul. A szegregált lokalitások női népességének teljes termékenysége több lokális kutatás alapján ma is meghaladja az egy nőre jutó 4 gyermek szintjét. E két véglet között található a szeparált (részlegesen integrált) csoportok, amelyek termékenysége néhány lokális kutatás alapján 3,0–3,5 gyermek/nő szinten lehet.

A termékenység intenzitásán kívül a szegregált roma telepeken élő nők a teljes szlovákiai népességtől más, termékenységgel összefüggő tekintetben is különböztek. A magas teljes termékenység fő oka mindenekelőtt a magasabb sorszámú gyermekek születési intenzitásában keresendő. A termékenység elemzése egyértelműen rámutatott a termékenység családi állapot szerint eltérő jellegére is. A szegregált roma településeken a gyermekek több mint 50%-a házasságon kívül születik, és a házasságon kívüli termékenység így domináns szerepet játszik e nők teljes termékenységi folyamatában. Jelentős különbségek mutatkoztak az időzítés jellegében is. A szegregált roma lokalitásokban élő nők nemcsak hamarabb válnak anyává, de náluk az egyes szülések közti intervallumok hossza is sokkal rövidebb, mint a szlovákiai népesség körében. Ezért nemcsak a szülővé válás korábbi kezdete jellemző rájuk, hanem az ismételt szülővé válás sokkal korábbi időzítése is. Ezzel szemben a termékenység 30 éves kor fölött viszonylag jelentős csökkenést mutatott, mialatt a termékenység felső decilise nagyjából ugyanolyan értékeket ért el, mint Szlovákia teljes népessége körében. Ez azt bizonyítja, hogy bár a szegregált roma telepeken élő nők korábban válnak anyává, és tekintettel a rövidebb szülések közti intervallumokra, sokkal gyakrabban szülnek további gyerekeket, de termékenységük befejezését megközelítőleg ugyanazon életkorra időzítik, mint a szlovákiai népesség. Ez a jelenség közvetetten rámutat az idősebb roma nőknek a családnagyság szabályozására irányuló törekvéseire. Feltételezhetjük, hogy a termékenység folyamatában már megkezdődött az átmenet. Nagy valószínűséggel így van ez a

szegregált roma lokalitásokban is, bár annak intenzitása és terjedelme – tekintettel a fáziskésésre – csak korlátozott mértékben figyelhető meg. Tekintettel a demográfiai átmenet nyújtotta tapasztalatokra, biztonsággal állíthatjuk, hogy ebben a specifikus roma népességben a következő generációk körében tanúi lehetünk majd olyan visszavonhatatlan változásoknak, amelyek eredménye a termékenység és a halandóság jelentős csökkenése és a korstruktúra fokozatos átalakulása lesz.

A szlovákiai cigány, illetve roma nők termékenységének longitudinális vizsgálata megerősítette, hogy a termékenység jellegében egyik generációról a másikra visszavonhatatlan változások kezdődtek. Ez a tudatos családnagyság korlátozására irányuló törekvések fokozatos terjedését jelenti, amely a többi európai népességhez viszonyítva megkésve, a demográfiai átmenet keretein belül megy végbe. A termékenység legnagyobb változását eddig főképp azon roma női generációkban láthattuk, akik a 2. világháború után születtek. Az egy nő által termékeny életszakasza alatt szült gyermekek átlagos száma több mint 6 gyermegről (a 20-as évek második felének generációja) lecsökkent megközelítőleg 4 gyermek/nő értékre (az 50-es években született nőknél). Ezek a változások mindenekelőtt a családnagyság korlátozásának eredményei, amit a sokgyermekes nők arányának és a magasabb sorszámú gyermekek születési valószínűségének csökkenése is igazol.

A roma és a szlovákiai népesség közti termékenységi különbségek ezért főképp a megkéssett kvalitatív-kvantitatív termékenységi átmenet eredményei. A befejezett termékenység csökkenésének fő meghatározója most és a jövőben is a további gyermekek születési intenzitásának csökkenése lesz, ami a családnagyság tudatos korlátozásának keretében megy végbe.

IRODALOM

- Davidová, E. (2004): *Romano drom. Cesty Romů 1945–1990*. Centre de Recherches Tsiganes, Olomouc.
- Filadelfiová, J. (2009): *Dáta o ľudských právach rómskych žien*. Kultúrne Združenie Rómov Slovenska, Banská Bystrica.
- Filadelfiová, J. – Mesochoritsová, A. (2005): *Výskum sexuálneho a reprodukčného správania v rómskych komunitách na Slovensku*. Kultúrne združenie Rómov Slovenska, Banská Bystrica.
- Filadelfiová, J. – Gerbery, D. – Škobla, D. (2006): *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku*. UNDP, Bratislava.
- Finková, Z. (1977): Šetrenie populačnej klímy romských žien. *Demografie*, 19, 296–301.
- Finková, Z. (1979): Zisťovanie plodnosti cigánskych žien. *Demografie*, 21, 336–341.
- Finková, Z. (2000): Štatistika národností a Rómovia. *Geografický časopis*, 52, 285–288.
- Frejka, T. (2008): Overview chapter 2: Parity distributions and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model? In Frejka, T., Hoem, I.,

- Sobotka, T., Toulemon, L. (eds.): *Childbearing trends and policies in Europe*. Demographic Research 19, Special collection 7, 47–72.
- Friedman, D. – M. Hechter – S. Kanazawa (1994): A Theory of the Value of Children. *Demography*, 31, 375–401.
- Garassy, L. (2000): *Demogeografická charakteristika rómskeho obyvateľstva na Slovensku*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Hamplová, D. – Řeháková, B. (2006): Mimomanželská plodnosť: individuální charakteristiky žen a vliv regionu. In Hamplová, D. (ed.) *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie 06/05. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 26–39.
- Haviarová, E. (2001): *Vývoj a súčasný stav problematiky rómskeho obyvateľstva*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Bratislava.
- Hájková, M. (2001): Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v České republice. In Šišková, T. (ed.) *Menšiny a migranti v České republice*. Portál, Praha, 127–142.
- Hübschmannová, M. (1999): Několik poznámek k hodnotám Romů. In *Romové v České republice*, Socioklub, Praha, 16–66.
- Jurásková, M. – Kriglerová, E. – Rybová, J. (2004): *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004*. S.P.A.C.E.
- Kalibová, K. (1991): *Demografické charakteristiky romské populace v Československu*. Disertační práce, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Kučera, M. (1984): Domácnosti a bydlení cikánského obyvatelstva. *Demografie*, 26, 172–178.
- Mészáros, J. – Vaňo, B. (2004): *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. INFOSTAT, Bratislava.
- Potaňčoková, M. (2008): *Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950–2007 v generačnom pohľade*. INFOSTAT, Bratislava.
- Potaňčoková M. (2009): Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In Bleha, B. (ed.) *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí. Kontinuita či nová éra?* Geografika, Bratislava, 39–61.
- Potaňčoková, M. (2010): *Prierezové tabuľky plodnosti pre Slovenskú republiku*. INFOSTAT, Bratislava.
- Sardon, J-P. (1990): *Cohort fertility in Member States of the Council of Europe*. Council of Europe, Strasbourg.
- Soročínová, A. (1976): *Štrenie populačnej klímy romských žien*. Rigorózná práca, Prírodovedecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Šprocha, B. (2007a): Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 191–201.
- Šprocha, B. (2007b): Rozdiely v úrovni plodnosti rómskych žien na Slovensku v závislosti od stupňa integrácie. *Slovenská štatistika a demografia*, 17, 1–2, 141–149.
- Šprocha, B. (2007): Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 3, 191–201.
- Šprocha, B. – Potaňčoková, M. (2008): Potratovosť vo vybraných rómskych komunitách na Slovensku. *Demografie*, 50, 1, 32–41.
- Šprocha, B. – Potaňčoková, M. (2010): *Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania*. INFOSTAT, Bratislava.
- Šprocha, B. – Tišliar, P. (2008): *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. STIMUL, Bratislava.

- Srb, V. (1988): Změny v reprodukci československých Romů 1970–1980. *Demografie*, 30, 305–309.
- Srb, V. (1984): Některé demografické, ekonomické a kulturní charakteristiky cikánského obyvatelstva v ČSSR 1980. *Demografie*, 26, 161–172.
- UNDP (2002): *Avoiding the dependency trap: The Roma in Central and Eastern Europe*. UNDP, Bratislava.
- Vaňo, B. a kol. (2002): *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025*. INFOSTAT, Bratislava.
- Vaňo, B. (2001): *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. INFOSTAT, Bratislava.
- Žultáková, S. (2007): Vplyv demografických a sociálnych faktorov na priebeh tehotenstva u rómskych žien. In: *Verejné zdravotníctvo*, 1.
- Žultáková, S. (2006): Rizikové faktory v tehotenstve rómskych žien. In: *Verejné zdravotníctvo*, 2–3.

AZ ADATOK FORRÁSA

- Federálny štatistický úrad: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 12. 1970. Cigánske obyvateľstvo SSR, Bratislava, 1974.
- Federálny štatistický úrad: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1. 11. 1980. Cigánski občania (Obyvateľstvo, byty a domácnosti) SSR, Bratislava, 1984.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 26. 5. 2001. Obyvateľstvo rómskej národnosti, nepublikované údaje, vlastné triedenie.

Fordította: Tóth Erzsébet Fanni

Tárgyszavak:

Termékenység
Születéskorlátozás
Etnikai különbségek
Roma nők termékenysége

**LONGITUDINAL AND TRANSVERSAL ANALYSIS OF THE
FERTILITY OF ROMA WOMEN IN SLOVAKIA***Abstract*

The article examines recent transversal and longitudinal trends of the Roma fertility in Slovakia. The transversal analysis is based on a database containing the annual birth numbers of the villages with the highest proportion of the Roma population in Slovakia. We analyse main fertility characteristics of this population from 1996 to 2009. The longitudinal analysis of fertility is based on census data from 1970, 1980 and 2001.

Firstly, we must be aware of the fact that the Roma population in Slovakia is not homogenous. We can observe many differences in the cultural, demographic and economic spheres of their life. In general, we distinguish three groups of Roma: integrated, separated and segregated. Within these groups we focus on the basic fertility indicators: total fertility rate, mean age of women at birth of first child, extra marital births and birth order.

It is a well-known fact that Roma women have higher fertility compared to the majority of the population, and they become mothers at younger age. The analysis of the present situation shows that there are large differences in reproductive behaviour in comparison to the majority population, but also among Roma women according to the levels of their integration. Women in the segregated Roma communities have the highest total fertility rate, in our case it is 4,0–4,5 children per woman; the mean age of mother at first birth is the lowest (about 20). Women in separated communities have a lower total fertility rate of about 2,5 to 3,1 children per woman. As we expected, integrated Roma women have the lowest fertility rate of 2,0–2,5 children per woman.

Among other differences, we have also found higher proportion of extra-marital births among Roma women, especially in the case of higher birth order. We have found that more than 50 percent of children were born out of wedlock, and births of the third and higher birth order (60%) prevailed among all births in 1996–2009 in the segregated communities. We assume that this indicator also varies according to the level of integration.

In the second part of the article we focus on the intergenerational analysis of fertility of Roma women living in Slovakia. Longitudinal analysis has confirmed the onset of significant changes in the process of fertility as a result of the gradual spread of deliberate restriction of family size in the second phase of the demographic revolution. Wider application of the transformation process of fertility can be seen especially in the generations of women born after World War II. Average number of children per woman fell from a value greater than 6 children, characteristic of the generation born in the second half of the 1920s, to about 4 children per woman born in the 1950s. These changes are primarily the results of limiting family size, which can be confirmed by the generation-by-generation diminishing

number of women with more children, and also by the reducing intergenerational probability of giving birth to these children.

Having studied the historical experience of other populations which have already completed the second phase of the demographic revolution, it can be assumed that fertility decline among Roma women will continue and will result in a gradual stabilisation of fertility at a comparatively lower level, than was observed among Roma women born in the 1950s.

A GYERMEKVÁLLALÁS HATÁSA A CSALÁD JÖVEDELEMÉRE MAGYARORSZÁGON¹

REIZER BALÁZS

1. Bevezetés

A magyar társadalom hosszútávon egyik legégetőbb problémája a kiemelkedően alacsony termékenységi ráta. Mint Spéder és Kapitány (2007) kiemeli, európai összehasonlításban csak Szlovákiában és Lengyelországban találunk alacsonyabb értéket. A kérdéskör fontosságát hangsúlyozza, hogy mindezzel együtt nemzetközi összehasonlításban is kiugróan magas a GDP-arányos gyermek-támogatás összege és a nők munkaerőpiacról való kilépésének hossza.

Ennek ellenére kevés tanulmány született az itthoni gyermekvállalás jövedelmi hatásairól. A nemzetközi szakirodalom a szülőanya bérhátrányára, a termékenységi mutatókra és a gyermekek fejlődésére koncentrál, ami mellett hátrébb szorul a társadalom által nyújtott transzferek jóléti hatásainak elemzése. Ennek a szempontnak az integrálásával bemutatom, hogy a magyar gyermek-támogatási politika milyen mértékben képes ellensúlyozni annak hatását, hogy a szülőanya több évre elhagyja a munkaerőpiacot. Bár a gyermekvállalás által okozott pontos jövedelemváltozás a törvényi keretek ismeretében pontosan meghatározható lenne minden egyes háztartásra, azonban az átlagos jövedelemváltozás mérése mégsem lehetséges ilyen közvetlen módon. Magyarországon ugyanis az elmúlt időszakig nem volt elérhető olyan adatbázis, amely a teljes háztartásra vonatkozó jövedelmi adatokat és gyermeket vállaló háztartásokat is kellő számban tartalmaz.

Így az elemzéshez a KSH NKI *Életünk fordulópontjai* nevű panel-adatfelvételének első két hullámát használom fel, megvizsgálva azt, hogy a két felmérés között eltelt 3 évben mennyit változott a gyermeket vállaló háztartások jövedelme az ezalatt gyermeket nem vállaló háztartásokéhoz képest. Eredményeim szerint a gyermekvállaló családokban *ceteris paribus* mintegy 20 százalékkal csökkent az egy főre jutó jövedelem a gyermekvállalás hatására, ami a 100 fokú jövedelmi skálán körülbelül 12 egységnyi visszaesést jelent az

¹ Szeretnék köszönetet nyilvánítani Seres Gyulának és Spéder Zsoltnak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségükért.

első gyermeküket vállaló háztartások körében és 8 egységnyi visszaesést azokban a háztartásokban, ahol már korábban is született gyermek.

Dolgozatom felépítése a következő. Első lépésben áttekintem a témához kapcsolódó hazai kutatási eredményeket. Ezután bemutatom a felhasznált adatbázist és különbségek-különbsége, illetve *propensity score matching* módszerrel számszerűsítmem a gyermekvállalás hatására bekövetkező ekvivalens jövedelmváltozást.

2. Szakirodalmi áttekintés

Ignits és Kapitány (2006) dolgozatában a családtámogatási rendszerek működtetésének három fő indokát nevezte meg. Az első a gyermeknevelő háztartások „*társadalmi hasznosságához*” kapcsolódik. Az érvelés lényege, hogy a megszülető gyermekek az egész társadalom számára hasznot hoznak, hisz ők lesznek a következő generáció munkavállalói és adófizetői, ugyanakkor a gyermeknevelés költségeit alapesetben egyedül a gyermeket nevelő családok viselik (a gyermekvállalásnak *pozitív externáliái* vannak). Ezért szükséges az, hogy az egész társadalom részt vegyen a gyermekvállalás költségeinek vállalásában. Kétségkívül felfedezhetjük ezt a szempontot a magyar gyermeknevelési támogatások vizsgálatakor, ha figyelembe vesszük, hogy a családi pótlék, amelyre minden gyermekes háztartás alanyi jogon jogosult, az összes ilyen ráfordítás közül a legjelentősebb támogatási forma. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy ez a szempont nemcsak a készpénzes támogatásoknál érvényesül, hanem az államilag finanszírozott, a résztvevők számára ingyenes közoktatási rendszernél is. Magyar adatokon a témában Gábos et al. (2007) kutatását kell megemlíteni. Ők azt vizsgálták, hogy a gyermekvállalás költségeit milyen mértékben ellensúlyozzák az állami kifizetések. A számítások során figyelembe vették a természetbeni juttatásokat és a háztartások „munkaerőköltségét”, azt a szabadidőt, amit a háztartások gyermekneveléssel töltöttek. Eredményeik alapján a társadalom a valós költségei alatt finanszírozza a gyermekvállalást, de a költségek és a támogatások közti különbség a gyermekek számának növekedésével egyre kisebb lesz.

A második fő szempont a „*népeseápolitika*”. A társadalom fennmaradása és fejlődése szempontjából kiemelkedő fontosságú, hogy elegendő létszámú és megfelelő körülmények között felnevelt gyermek szülessen. Ezért az állam megpróbálhatja különböző támogatási eszközökkel a háztartások gyermekvállalási stratégiáját befolyásolni. E szempont kapcsán meg kell említeni, hogy a szakirodalomban és a magyar közbeszédben is széles körű vita folyik arról, hogy pusztán támogatáspolitikával mekkora mértékben lehet gyermekvállalásra ösztönözni a háztartásokat. Az egyik általam ismert legfrissebb eredmény Gábos et al. (2008) nevéhez fűződik. A szerzők az 1950 és 2003 közötti magyar

aggregált termelékenységi idősort vizsgálva azt találták, hogy a gyermekneveléshez kapcsolódó transzferek 1%-os növelése 0,25%-kal növeli a teljes termelékenységi mutatót. Azonban mint Köllő (2008) felhívta erre a figyelmet, a gyermektámogatási transzferek megduplázásával is csak 0,3-del, 1,6-ra tudnánk emelni a teljes termelékenységi mutatót. A szerző kiemeli, hogy egy ilyen szakpolitika bevezetésével a gyermeknevelési támogatásaink az OECD-átlag hat-szorosára emelkednének, és egyáltalán nem egyértelmű, hogy a képzéses támogatások ilyen szintű emelése a leghatásosabb és legköltséghatékonyabb módja a gyermekszám növelésének.² Mint a legtöbb kutatás is kifejti, a népese-déspolitikában kiemelkedő szempont lenne a rendszer kiszámíthatósága és pedig hosszú távú kiszámíthatósága (McDonald 2006). Ennek a szempontnak a ma-gyar támogatási politika egyáltalán nem felel meg. A majdnem évente változó szabályok mellett elég arra gondolnunk, hogy a családi pótlék és a gyermekes családoknak járó adókedvezmény milyen mértékben változott a kormányok pártkötődésének függvényében (a családtámogatásra fordított összeg összeté-telének változását lásd: Gábos 2008).

A harmadik és dolgozatom témájához legszorosabban kapcsolódó szempont „szociálpolitikai” megfontolású. Mint több magyar kutatás is kiemeli, Magyar-országban a kisgyermekes háztartások sokkal nagyobb valószínűséggel vannak a szegénység veszélyének kitéve. Ráadásul a többgyermekes és az egyszülős háztartásokban ez a veszély kumulálódik (Darvas – Tausz 2006). Mivel a társa-dalmak egy bizonyos szint felett nem preferálják a jövedelmi különbségeket, illetve egyes társadalmi csoportok elszegényedését, ezért számukra önmagában értékkel bír a gyermekes háztartások célzott támogatása. A szociálpolitika érté-keleésekor azt a két fő szempontot érdemes kiemelni, hogy milyen mértékben képes csökkenteni a szegénységet (*hatásosság*), és ezt mennyire célzottan való-sítja meg (*hatékonyság*). Az előbbi szempont kapcsán Gábos (2008) kutatását érdemes kiemelni. Ő azt vizsgálta, hogy milyen hatással lenne a szegénységi mutatókra az egyes támogatástípusok megvonása.³ Számítása szerint a kész-pénzes támogatások visszavonásával a háztartások körében megközelítőleg 40 százalékkal, a gyermekek körében mintegy 62 százalékkal növekedett volna a szegénységi ráta. A hatásossággal kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy bár a családi pótlék univerzális támogatás, ennek ellenére mégis viszonylag jól cél-zott, hiszen a gyermekes háztartások felülreprezentáltak a társadalom alsóbb jövedelmi deciliseiben. Ezzel szemben a családi adókedvezményt a jövedelem-eloszlás középső és felső tizedeiben tudják a háztartások igénybe venni, hiszen az alsó jövedelmi decilisekben a háztartások sokkal kevesebb adóköteles jöve-

² A gyermekvállalási kedv és a képzéses támogatások kapcsolata körüli vitáról lásd: Ignits és Kapitány (2006). Mivel a kérdéskör nem kapcsolódik szorosan dolgozatom témájá-hoz, ezért részletesebb tárgyalásától eltekintek.

³ Mint ahogy a szerző is kiemeli, a módszer hátránya, hogy a háztartások munkaerő-piaci stratégiája eltérő lett volna, ha előzetesen nem számíthatnak transzferekre.

delemmel rendelkeznek (Benedek et al. 2006; Gáspár – Kiss 2009). Darvas és Mózer (2004) javaslata alapján a célzottság növelhető volna az univerzalitás csökkenése nélkül, ha a családi pótlék erőteljesebben differenciálódna a gyermekszám függvényében.

A dolgozat fő témájával kapcsolatban ki kell emelni, hogy bár a kisgyermekesek támogatására szolgáló gyesre, illetve gyedre lényegesen alacsonyabb összegeket fordít az államháztartás, mint a családi pótlékre, ennek ellenére nagyon jelentős hatást gyakorolnak a háztartásokra. Mivel jóval szűkebb kör kapja, és maximális összegük is jóval a családi pótlék felett van, így a kisgyermekes háztartások jövedelmének egy jelentős részét, átlagosan mindegy 21 százalékát teszik ki (saját számítás a Háztartási Költségvetés Felmérés 2004-es hulláma alapján). Emellett Bálint és Köllő (2007) részletesen bemutatja, hogy a magyar gyermektámogatási rendszer a vizsgált időszak alatt arra ösztönzött, hogy a kisgyermekes nők hosszú távra kilépjenek a munkaerőpiacról. Köllő (2008) számításai szerint a munkahelyről való kilépéstől a gyermektámogatási rendszer elhagyásáig eltelt idő átlagosan 4,7 év volt Magyarországon 1997-2005 között, a több gyermeket vállalók körében már 5,5 év, ami nemzetközi összehasonlításban példátlanul magas. Ehhez hozzájárulhat az is, hogy a gyermekek napközbeni ellátására a kevés számú és egyes helyeken túl zsúfolt óvodák miatt az állam csak korlátozottan nyújt lehetőséget, megnehezítve az anyák elhelyezkedését (Blaskó et al. 2009).

3. A felhasznált Adatbázis

Az elemzéshez az *Életünk fordulópontjai* nevű demográfiai panelvizsgálat első, illetve második hullámának adatait használok fel, amelyet Köllő János (2008) is javasolt tanulmányában, mint lehetséges adatforrást. Az adatfelvétel során a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete számos szempontnak kívánt megfelelni, a kérdőív tartalmát elsősorban az határozta meg, hogy a második demográfiai átmenethez kapcsolódó hipotézisek tesztelésére alkalmas legyen (Spéder 2003). Ennek előnye, hogy a részletkérdések lefedésének érdekében az adatbázis viszonylag sok megfigyelési egységet tartalmaz. Az adatbázis hátránya azonban, hogy kevésbé részletes a háztartástagok jövedelmi és munkaerőpiaci részvételét illetően.

A második demográfiai átmenet nem egységes elmélet, a szerteágazó narratívák közül többet is szerettek volna tesztelni az adatfelvevők, ezek között a közgazdasági narratíva is felmerült. A közgazdasági narratíván belül a kérdésekkel azt kívánták elemezni, hogy milyen attitűdbeli, gazdasági és szociológiai jellemzők határozzák meg a gyermekvállalást, illetve annak elhalasztását vagy kihagyását (Spéder – Kapitány 2007). Ezen belül az első hullám a következő kérdéscsoportokat használta: korcsoport, családi állapot, testvérek, iskolai vég-

zettség, munkaerő-piaci pozíció, jövedelemosztály, vallási és egyéb attitűdkérdések.

Az adatfelvétel alapjául szolgáló sokaság a 2000. évi magyar lakosság volt. A mintaalanyok kiválasztásával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a megíúsuló interjúk miatt azokban a kohorszokban, társadalmi csoportokban és régiókban, ahol legnagyobb az elutasítás esélye, arányosan több alanyt választottak ki. A végleges adatbázisba 16 363 került be a tisztítást követően.⁴ A második hullámban ugyanezen érték 13 540 eredményes interjút jelent.

A kérdőívben közvetlenül rákérdeznek a háztartások jövedelmére. Az első hullámban 13 817, míg a második hullámban 11 843 válaszadó adta meg háztartásának pontos jövedelmét. Emellett 10 972 azoknak a háztartásoknak a száma, ahol mindkét időszakra rendelkezésre áll a háztartás nettó jövedelme. Ezen háztartások közül 6634-ban élt szülőkorú, azaz 15 és 49 év közötti nő. A gyermekvállalás jövedelmi hatását dolgozatomban az adatbázis létrehozói által képzett ekvivalens háztartási jövedelmeken⁵ keresztül mérem meg. Amennyiben a válaszadó nem tud, vagy nem akar pontos számot mondani, akkor átlagosan 50 ezer forintos intervallumok közül választhat. Az adatbázisban ezeket a jövedelmeket az intervallum közepére helyezték. Ezt a fajta imputálási pontatlanságot azonban véletlennek és nulla várható értékűnek tekintem. Ha ez a feltevés igaz, akkor a pontos számok hiánya nem okoz gondot a paraméterek becslésében, mert az a tény, hogy a függő változót csak egy véletlen hibával figyeljük meg, nem okoz torzítást a paraméterek becslésében, csak a becslések sztenderd hibáját növeli (Wooldridge 2001. 71). Hipotézisem ellenőrzésére elvégeztem az összes becslést egy olyan mintán, ahol csak azokat a háztartásokat vettem figyelembe, amelynek tagjai pontosan megadták a jövedelmüket. Mivel a becslési eredmények kevesebb, mint 1 százalékpontot változnak, ezért közlésüktől eltekintek.

A fentiekhez hasonló fontosságú annak vizsgálata, hogy a két hullámban a jövedelmi kérdésre válaszoló megkérdezettek reprezentálják-e a teljes sokaságot. Egyes társadalmi csoportok, mint például a magasabb státussal rendelkezők, a budapestiek és az illegális jövedelemmel rendelkezők magasabb valószínűséggel tagadják meg a jövedelemre vonatkozó kérdésekre a válaszadást. Bár ezeknek a csoportoknak a jövedelemdinamikája eltérhet azokétól, akik megadják a jövedelmüket, a becsléseim szempontjából azonban ez nem okoz problé-

⁴ Az adatfelvétel módját és a megíúsulások okait részleteiben bemutatja Kapitány (2003).

⁵ Az ekvivalens háztartási jövedelem a háztartás jövedelmének és egy képzetes fogyasztási egységnek a hányadosa. Utóbbi képzésénél figyelembe veszik, hogy a háztartás létszámánál kisebb mértékben növekednek a háztartás megélhetési költségei (pl. megoszlik a lakhatási költség a háztartástagok között). A részletekről lásd: Kapitány (2003).

mát, mert nincs okunk feltételezni, hogy a jövedelem megadása korrelál a gyermekvállalással, tehát a szelekció exogénnek tekinthető.⁶

4. Leíró statisztikák

Az 1., illetve 2. táblázat egy-egy keresztábrán mutatja be a két csoport jövedelemdinamikáját. A háztartások ekvivalens jövedelme szerinti csoportok a teljes mintára vonatkoznak, és mindkét esetben a 2001-es, illetve 2004-es jövedelmi pozíciókat hasonlítják össze. Az előbbi táblázat a teljes mintát tartalmazza, míg a második csak azokat a háztartásokat, amelyekben gyermek született a kérdőív két hulláma között.

1. A 2001-ben adott jövedelmi csoportba tartozók megoszlása 2004-es jövedelmi helyzetük szerint, % (teljes minta)
Distribution of individuals belonging to given income group in 2001 according to their income status in 2004, % (full sample)

Jövedelmi helyzet 2001-ben	Jövedelmi helyzet 2004-ben					Összesen (N=100%)	
	kevesebb, mint a medián		közép- jövedel- műek	több mint a medián			
	50%-a	75%-a		125%-a	150%-a		
Kevesebb, mint a medián	38,10	33,72	23,63	2,65	1,91	838	7,43
75%-a	13,34	37,27	41,17	4,68	3,56	2 332	20,69
Középjövedelműek	3,61	16,61	61,97	8,92	8,90	5 072	45,00
Több mint a medián	1,21	7,60	46,33	21,63	23,23	1 196	10,61
150%-a	1,42	3,80	22,38	13,83	58,57	1 834	16,27
Összesen	7,57	19,11	46,71	9,72	16,88	11 272	100,00

Forrás: saját számítás.

⁶ A fentiek tesztelésére olyan Heckmann-becsléseket végeztem ahol a szelekciós egyenletben a magasabb státus proxijaként a háztartás számára elérhető bizonyos fogyasztási javak meglétét (pl.: számítógép) és az esetleges segélyjogosultságokat (pl. rendszeres szociális segély) használtam fel. Az esetleges illegális jövedelemmel rendelkező háztartások identifikálására azt használtam fel, hogy van-e vállalkozó, vezető beosztású, esetleg alkalmi munkából élő családtag. Ezek a változók azonban nem korrelálnak az esetleges gyermekvállalással, és az inverz Mills-arány bevonása sem befolyásolta a gyermekvállalás hatására vonatkozó pontbecsléseket a jövedelemegyenletben, így ezek közlésétől eltekintek.

2. A 2001-ben adott jövedelmi csoportba tartozók megoszlása 2004-es jövedelmi helyzetük szerint (gyermeket vállaló háztartások)
Distribution of individuals belonging to given income group in 2001 according to their income status in 2004, % (households with children born between 2001 and 2004)

Jövedelmi helyzet 2001-ben	Jövedelmi helyzet 2004-ben					Összesen (N=100%)	
	kevesebb, mint a medián		közép-jövedelműek	több mint a medián			
	50%-a	75%-a		125%-a	150%-a		
Kevesebb, mint a medián 50%-a	62,88	19,30	9,84	5,65	2,34	166	27,17
medián 75%-a	42,58	28,31	19,72	7,41	1,97	110	18,00
Középjövedelműek	30,70	22,28	22,97	12,76	11,30	80	13,09
Több mint a medián 125%-a	11,08	25,64	29,46	23,80	10,02	131	21,44
a medián 150%-a	6,91	14,21	22,66	24,56	31,66	124	20,29
Összesen	32,53	21,63	20,15	14,63	11,06	611	100,00

Forrás: saját számítás.

Mint az látható, a mintában maradt 11 200 háztartásának körülbelül fele (51%-a) nem váltott jövedelmi osztályt 2001 és 2004 között, illetve mindkét időszakban nagyságrendileg ugyanynyi háztartás jövedelme nem éri el a medián jövedelem 75%-át, mint ahány meghaladja a 125%-ot. Ezzel szemben a két időszak között gyermeket vállalók körében jelentős eltolódást figyelhetünk meg. Míg 2001-ben a szegény és jómódú családok aránya nagyságrendileg megegyezett, addig 2004-ben a 2001-es adatokhoz képest 19 százalékkal emelkedett azon családok száma, akik jövedelme nem éri el a medián 75%-át. Ha a különböző 2001-es kategóriákat figyeljük meg, akkor is jól látható, hogy a gyermeket vállalók között csakúgy, mint Spéder (2001) kutatásában, a leggyakoribb változás az, hogy egy jövedelmi kategóriával lejjebb kerülnek, és az átlagnál kissé magasabb jövedelmű csoport nagyon instabil. Az alacsony elemszám miatt nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, de ebben a csoportban is jóval gyakoribb a gyermekes családok körében a negatív változás, mint a társadalomban átlagosan. Bár a gyermeket vállalók között is megfigyelhető jövedelmi kategóriaemelkedés, fontos tapasztalat, hogy a gyermeket vállaló családok jellemzően nagyobb arányban csúsznak le, és kisebb arányban emelkednek fel, mint a gyermek nélküli családok. Lényeges eredmény, hogy a gyermeket vállaló családok 27%-ában az egy főre jutó jövedelem már a szülés előtt nem éri el a medián 50%-át és több mint 45%-ban a medián 75%-át.

5. Többváltozós elemzés

Az általam becsült modell a következő:

$$\Delta y_i = \alpha * \Delta \text{gyermekszám}_i + \beta * \text{volt_gyermeke}_i + \gamma * \Delta \text{gyermekszám}_i * \text{volt_gyermeke}_i + \delta * X_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

ahol Δy_i a 3. táblázatban az *i*. háztartás ekvivalens log-jövedelmének változását, a 4. táblázatban pedig azt mutatja, hogy hány percentilist változott a család helyzete a mintából képzett jövedelmi rangsorban. $\Delta \text{gyermekszám}_i$ azt mutatja, hogy hány gyermek születik a háztartásban a két hullám között. A volt_gyermeke_i egy olyan dummy változó, ami 1-es értékét vesz fel abban az esetben, ha a háztartásban már 2001-ben is volt 15 évnél fiatalabb gyermek. Ez azért fontos, mert így feltételezhetjük, hogy az esetleges elhalálozásokon kívül nem csökkent a háztartásokon belül a gyermekek száma. X_i a család egyéb tulajdonságait meghatározó vektor. A változó tartalmazza a háztartás férfi tagjának végzettségét, a háztartás lakhelyének település típusát, mint az olyan főbb változókat, amelyek hathatnak a háztartás tagjainak munkaerő-piaci helyzetére és ezáltal a háztartás jövedelemdinamikájára. Emellett kontroláltam a háztartás összetételének a változására. A háztartás változását a keresők, a munkanélküliek és a nyugdíjas háztartástagok számának változásával mértem. Emellett lehetséges az, hogy a férfi (vagy más) háztartástag növeli a munkaerő-piaci erőfeszítéseit, hogy ellensúlyozza a gyermekvállalás jövedelmi hatásait. Élve az adatbázis által nyújtott lehetőségekkel, erre három változó bevonásával kontrolálhatunk. Egyrészt bevontam két dummy változót, az első egyes értéket vesz fel, ha a férfi háztartástag munkakört vált⁷, a másik pedig azt jelzi, hogyha a két időszak között megjelenik a háztartások által jelzett jövedelemforrások között az „egyéb munkajövedelem”. Utóbbi változó azt proxizsa, hogy egyes háztartástagok a főállásuk mellett egyéb tevékenységekkel kezdik el növelni munkaerő-piaci aktivitásukat. A harmadik kontrollváltozó azt mutatja, hogy a férfi háztartástag által a lekérdezés előtti hétre lejelentett munkaidő változott-e a két hullám között. Bár a valódi munkaidőt jobbra elég zajosan mérik a kérdőívek, ennek ellenére ezzel a változóval valamilyen mértékben kontrolálni tudunk a férfi háztartástagok munkaintenzitásának változására.

A modell ilyen formájú felírásának előnye, hogy a jövedelem differencializálásával kontrolálhatunk a háztartások eltérő munkaerő-piaci stratégiájából fakadó szintbeli jövedelemkülönbségre, míg a férfi háztartástag végzettségének és a háztartás lakhelyének felhasználása segíthet a háztartások eltérő jövede-

⁷ A munkakör váltás mérésére a férfi háztartástag FEOR kódjának változását használtam. Ugyanakkor ezzel a módszerrel nem lehet kontrolálni arra, ha a férfi háztartástag munkahelyet vált, de munkakört nem.

lemdinamikájának meghatározásában. A modellben felírt első három változó egy különbségek-különbsége becslőfüggvényként is értelmezhető, ahol α azt mutatja, hogy mennyivel változik a háztartás jövedelme a gyermekvállalás hatására, ha a háztartás első gyermeke megszületik, míg γ azt mutatja, mekkora hatással van egy újabb gyermek vállalása a háztartás jövedelmére az első gyermek vállalásához képest.

A gyermekvállalás jövedelmi hatását úgy tudjuk legpontosabban mérni, ha a gyermekvállaló családok paramétereit olyan családokéval hasonlítjuk össze, amelyekről csak abban térnek el, hogy a második időszakban gyermekük született. Ezért csak olyan becsléseket is végeztem, amelyben a mintát azokra háztartásokra szorítottam le, amelyben legalább egy 15 és 49 év közötti, azaz szülőkorú nő volt. A mintából kihagytam azokat a háztartásokat, amelyek 2004-ben terhességi-gyermekágyi segélyben (tgyás) részesülnek, mert a többi gyermekgondozási támogatással szemben a tgyás csak átmeneti időre (maximum fél évre) nyújt támogatást és nincsen abszolút felső korlátja.⁸ A felső korlát hiánya a jövedelmi hatást, míg a rövid támogatási idő az ösztönzési hatásokat módosítja a gyeshez és gyedhez képest, így együttes vizsgálatuk torzítaná a gyesről alkotott képünket.

Mivel arányaiban és abszolút értékben is nagyon kevés családban született egynél több gyerek, ezért a gyermekvállalást egyszerűen egy dummy változóval mértem.⁹ Az elemzés során megvizsgáltam, hogy a gyermekvállalás hogyan hat a háztartás jövedelmére annak függvényében, hogy a háztartásban hány gyermek volt korábban. Azonban a gyermekvállalás és a korábbi gyermekek száma alapján képzett dummy változók interakciói nem tértek el egymástól szignifikánsan, ezért közlésüktől eltekintek.¹⁰

6. Családi jövedelem

A 3. táblázatban található az első egyenletben bemutatott, a háztartás ekvivalens jövedelmi tizedeire futtatott regressziók eredményei. A függő változó mindhárom esetben azt mutatja, hogy hány százalékkal változott az adott háztartás jövedelme a két felmérés között. A három becslés csak abban különbözik egymástól, hogy milyen kontroll változókat tartalmaz az adott becslés. Mint a

⁸ A Magyar gyermektámogatási rendszer részleteit lásd: Frey (2001) és Gáspár – Kiss (2009).

⁹ Végeztem olyan becslést is, ahol a megszületett gyermekek számával mértem a gyermekvállalást. Ezzel a módszerrel a gyermekvállalás parciális hatása mintegy 2 százalékponttal alacsonyabbnak adódott.

¹⁰ Emellett érdekes kutatási kérdés a gyermeküket egyedül nevelők helyzetének változása, azonban a mintában csak 24 olyan háztartás volt, ahol gyermek született és a szülő egyedül nevelte gyermekét. Így az alacsony elemszám nem teszi lehetővé a kérdés részletes vizsgálatát.

táblázatban is látható, az első becslésben nem szerepelnek kontrollváltozók, míg a második becslésbe bevontam a háztartás jövedelemdinamikáját befolyásoló, de időben állandó változókat, míg a harmadik becslésben kontrolláltam a férfi háztartástag esetleges munkakörváltására és a háztartás összetételének változására. Mint a 3. táblázatban látható, a gyermekvállalás specifikációtól függetlenül megközelítően 18–19 százalékponttal csökkenti a háztartások ekvivalens jövedelmét. Érdekes eredmény azonban, hogy a gyermekvállalás parciális hatása jóval alacsonyabb, ha a háztartás már vállalt gyermeket, ugyanakkor ez a különbség nem szignifikáns a korábban gyermeket vállaló és nem vállaló háztartások között.

*3. A gyermekvállalás hatása a háztartás ekvivalens jövedelmére
Impact of childbearing on the equivalent income of the household*

	1	2	3
A két időszak között gyermek születik	-0,186*** (0,0362)	-0,193*** (0,0362)	-0,181*** (0,0361)
Volt gyermeke 2001-ben	0,00658 (0,0126)	0,00361 (0,0127)	0,00183 (0,0130)
Volt gyermeke dummy és a gyermekszám interakciója	0,0617 (0,0446)	0,0693 (0,0449)	0,0554 (0,0445)
Szaktmunkás		0,0270 (0,0172)	0,0413** (0,0174)
Középfokú		0,0425*** (0,0143)	0,0602*** (0,0149)
Felsőfokú		0,0597*** (0,0172)	0,0733*** (0,0175)
település típus	nem	igen	Igen
Munkaerő-piaci aktivitás	nem	nem	Igen
Háztartás összetételének változása	nem	nem	Igen
Megfigyelések száma	6643	6643	6643
R-négyzet	0,009	0,012	0,028

A robusztus sztenderd hibák a zárójelben.

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Az eredmények interpretálhatóságát nagyban könnyíti, ha nemcsak a jövedelmek változását, hanem a jövedelmi rangsorban elfoglalt helyezést is megvizsgáljuk. A 4. táblázatban látható becslések annyiban különböznek a 3. táblázattól, hogy itt a függő változó nem a jövedelem változása, hanem a háztartás által a százalékos jövedelmi rangsorban elfoglalt helyezés változása. Az egyes specifikációkban a magyarázó változók megegyeznek a fent bemutatott táblázattal. Mint jól látható, a háztartások mintegy 12–13 egységgel kerülnek lejjebb a jövedelmi skálán a gyermekvállalás hatására. Csakúgy, mint a 3. táblázatban,

itt sem találunk elmozdulást azon háztartások körében, akik csak 2001-előtt vállaltak gyermeket, a gyermeket egyáltalán nem vállaló háztartásokhoz képest. Érdekes eltérés az ezelőtti becslésekhez képest, hogy azoknak a gyermekvállaló családoknak, akik már 2001 előtt is vállaltak gyermeket, 4,4–5 egységnyivel kevésbé csökken a helyzetük a jövedelmi skálán, mint az első gyermeket vállaló háztartásoké. Azaz ha egy háztartás már vállalt gyermeket 2001 előtt, akkor a háztartás ekvivalens jövedelme megközelítőleg 8 százalékkal csökken, ha újabb gyermek születik. Ennek az lehet az oka, hogy a már gyermekkel rendelkező háztartások döntően a jövedelemeloszlás bal oldalán helyezkednek el, ami közelebb található az eloszlás móduszához, így viszonylag kis relatív jövedelemváltozás is jelentős és szignifikáns elmozdulást okozhat a jövedelemrangsorban. Érdemes kiemelni azonban, hogy ha kontrollálunk a háztartás összetételének változására és a férfi háztartástag munkaerő-piaci aktivitásának változására, akkor a különbség abszolút értékben is kisebb lesz, illetve az eltérés már nem lesz szignifikáns 5%-os szignifikancia szinten.

4. *A gyermekvállalás hatása a háztartás jövedelmi skálán elfoglalt pozíciójára*
Impact of childbearing on the household's position on income scale

	1	2	3
A két időszak között gyermek születik	-12,89*** (1,903)	-13,21*** (1,899)	-12,37*** (1,874)
Volt gyermeke 2001-ben	-0,205 (0,692)	-0,329 (0,696)	-0,472 (0,712)
volt gyermeke dummy és a gyermekszám interakciója	5,027** (2,423)	5,397** (2,431)	4,435* (2,394)
Szaktanács		1,078 (0,939)	2,197** (0,949)
Középfokú		2,434*** (0,753)	3,812*** (0,786)
Felsőfokú		3,419*** (0,876)	4,458*** (0,918)
település típus	nem	igen	igen
Munkaerő-piaci aktivitás	nem	nem	igen
Háztartás összetételének változása	nem	nem	igen
Megfigyelések száma	6643	6643	6643
R-négyzet	0,013	0,017	0,040

A robusztus sztenderd hibák a zárójelben.

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Az eredmények robusztusságának ellenőrzésére a propensity score alapú modellekkel is elvégeztem a fenti elemzést. A modell lényege, hogy a megfigyelhető szempontok alapján minden gyermeket vállaló háztartáshoz hozzá

nagyon hasonló, gyermeket nem vállaló háztartást párosítunk. A kategorizálás alapja, hogy egy csoporton belül a gyermekvállalás feltételes valószínűsége, és a gyermeket vállaló, illetve nem vállaló háztartások eloszlása a különböző szempontok alapján megegyezzen. Mint a módszer kifejlesztői, Rosenberg és Rubin (1983) bemutatják, ez a módszer kiszűri a megfigyelhető változók szerinti szelekciós torzítást. Az elemzés során csak azokat a háztartásokat vettem figyelembe, ahol legalább egy szülőkorú, azaz 15 és 49 év közötti nő volt. A mintát két részre bontottam aszerint, hogy a háztartás már 2001 előtt vállalt-e gyermeket vagy sem. A csoportosítást a háztartás 2001-es tulajdonságai alapján végeztem el. A felhasznált változók a háztartás ekvivalens jövedelmének logaritmus, a háztartás nő tagjának életkora, a dolgozó, munkanélküli, illetve nyugdíjas háztartástagok száma, a férfi háztartástag munkakörváltására és a háztartás egyéb jövedelmére vonatkozó dummyk, illetve a férfi háztartástag által hetente ledolgozott munkaórák számának változása a két adatfelvétel között. Ezenkívül a 2001 előtt gyermeket vállaló háztartások körében felhasználtam még az adott háztartásban élő, 2001 előtt született gyerekek számát.

Az 5., illetve 6. táblázatban láthatóak az így kapott eredmények. A kiértékelést három módszerrel, a kernel párosítási módszerrel (*kernel matching method*), a rétegzett párosítással (*stratification method*), illetve a legközelebbi szomszéd (*nearest neighbour*) módszerrel végeztem el. A táblázat soraiban az így kapott átlagos kezelési hatások (*average treatment effect*), mellette pedig a hozzá kapcsolódó t-statisztikák láthatók. A táblázatok bal oldalán a 2001 előtt gyermeket nem vállaló háztartásokon belül hasonlítom össze a gyermeket vállaló, illetve nem vállaló háztartásokat, míg a jobb oldalon azok a háztartások szerepelnek, ahol már 2001 előtt is vállaltak gyermeket.

Ha összehasonlítjuk a fenti eredményeket a harmadik táblázattal, akkor a legszembetűnőbb eredmény az, hogy a *propensity score*-ok alapján a gyermekvállalás kissé negatívabban érinti a 2001 előtt gyermeket nem vállaló háztartásokat, mint ahogy azt a regressziós módszerrel mértük. Míg a fenti esetben 18–19 százaléknyi eltérést látunk a gyermeket vállaló és nem vállaló háztartások jövedelemdinamikájában, addig az utóbbi módszerrel a gyermekvállalás 23–25 százalékkal csökkenti a háztartás ekvivalens jövedelmét. Ha azokat a háztartásokat tekintjük, ahol már 2001 előtt is született gyerek, ott a két módszer már nagyon hasonló eredményeket ad, mindkét esetben 12–13 százaléknyi az ekvivalens jövedelem visszaesése.

5. A gyermekvállalás hatása a háztartás ekvivalens jövedelmére
(propensity score alapú párosítás)
*Impact of childbearing on the equivalent income of the household
(based on propensity score matching)*

Párosítási módszer	2001-ben nem volt gyermek		2001-előtt is volt gyermek	
	parciális hatás	t-statisztika	parciális hatás	t-statisztika
Kernel párosítás	-0,235	-5,613	-0,136	-4,765
Rétegzett párosítás	-0,253	-7,899	-0,135	-5,044
Legközelebbi szomszéd	-0,247	-4,474	-0,124	-3,156

A fentiek alapján nem meglepő eredmény, hogy a *propensity score* alapú becsléssel szintén nagyobb elmozdulást tapasztalunk a jövedelmi rangsorban az első gyermeküket vállaló háztartásoknál, mint a regressziós elemzést alkalmazva. Ugyanakkor a két becslés között ebben az esetben kisebb az eltérés. Míg az első módszerrel körülbelül 13 egységnyi különbséget találunk, itt a háztartások 16–17 percentilist esnek vissza az első gyermek megszületésének hatására. Ha azokat a háztartásokat vizsgáljuk, ahol a már 2001 előtt is született gyerek, akkor 8–8,5 percentilisnyi visszaesést tapasztalunk a jövedelmi rangsorban a gyermekvállalás hatására. Ez az eredmény körülbelül megegyezik a panelbecslésekben kapott parciális hatásokkal. Ha a különböző párosítási eszközöket vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az összes becslésnél a kernel párosítási technika mutatja a legkisebb parciális hatást, addig a legközelebbi szomszéd módszer adja a legnagyobb eltérést.

6. A gyermekvállalás hatása a háztartás ekvivalens jövedelmére
(propensity score alapú párosítás)
*Impact of childbearing on the equivalent income of the household
(based on propensity score matching)*

Párosítási módszer	2001-ben nem volt gyermek		2001-előtt is volt gyermek	
	parciális hatás	t-statisztika	parciális hatás	t-statisztika
Kernel párosítás	-16,13	-7,314	-8,64	-5,347
Rétegzett párosítás	-17,02	-7,775	-8,75	-5,507
Legközelebbi szomszéd	-16,37	-5,457	-8,17	-3,665

7. Következtetések

A magyar gyermektámogatási rendszer nemzetközi összehasonlításban is kifejezetten bőkezűnek mondható a szülői szabadság támogatása szempontjából, és az erre fordított készpénzes támogatások relatív és abszolút nagysága is kiemelkedik az OECD-országok közül (Köllő 2008). A készpénzes transferek

jelentős része az anyák több évre szóló szülési szabadságának finanszírozására szolgál, ami mellett a gyermekek napközbeni felügyeletére a háztartásoknak korlátozott lehetőségei vannak. Ezek a körülmények együttesen arra ösztönzik az anyákat, hogy a gyermek megszületése után évekig ne térjenek vissza a munkaerőpiacra. Ennek ellenére még nem készült Magyarországon olyan elemzés, amely azt vizsgálta volna, hogy a magyarországi transzferek milyen mértékben képesek ellensúlyozni a gyermekvállalás és az anya munkaerőpiacról való kiesésének jövedelmi sokkját. Dolgozatommal ennek a hiánynak a pótlására tettem kísérletet.

Elemzésem során a KSH NKI által készített *Életünk fordulópontjai* című felmérés 2001-es és 2004-es hullámát használtam. A felmérés előnye, hogy a többi elérhető háztartási panelfelvételhez képest jóval több gyermekszülés megfigyelésére ad lehetőséget, és a panel formának köszönhetően kontrollálni lehet a családok közötti meg nem figyelt heterogenitásra. Az adatbázis hátránya azonban, hogy a háztartástagok attitűdvizsgálatára és nem a munkaerő-piaci részvételére koncentrálnak.

Az elemzés eredményei alapján a gyermeket vállaló háztartások mintegy 18–19 százaléknyi ekvivalens jövedelem-visszaesést szenvednek el a gyermekvállalás hatására. Mindez megközelítőleg 11 percentilisnek megfelelő visszaesést jelent a háztartások ekvivalens jövedelmi skáláján, ha a háztartásban az első gyermek születik és 8 százaléknit, ha a háztartás már korábban is vállalt gyermeket. A különbséget feltételezhetően az első gyermeket vállaló és a már régebb óta gyermekes háztartások összetétele közti eltérés magyarázhatja. Az elemzések robusztusságának ellenőrzésére *propensity score matching* alapú becsléseket is elvégeztem. Utóbbi módszer alapján a gyermekvállalás hatása kissé nagyobbak mutatkoztak, mint az első módszer eredményeinél.

A dolgozatom ugyanakkor csak a gyermekvállalás rövid távú (2–3 éves) hatásait vizsgálja, amíg az édesanya még nagyon nagy valószínűséggel nem tért vissza a munkaerőpiacra, és a vizsgált időszak is viszonylag rövid. Ez a két hiányosság adja a további kutatási lehetőségeket, ugyanis az *Életünk fordulópontjai* felmérés további hullámain vizsgálható lenne a gyermekvállalás hosszabb távú jövedelembefolyásoló hatása, illetve az, hogy az évtized második felében is ugyanakkora visszaesséssel járt-e a gyermekvállalás, mint a 2000-es évek elején.

HIVATKOZÁSOK

- Bálint Mónika – Köllő János (2007): Gyermeknevelési támogatások. In *Közelkép – Jóléti ellátások és munkakínálat*, MTA-KTI, Budapest.
- Benedek Dóra – File Réka – Scharle Ágota (2006): A jóléti újraelosztás mértéke és hatékonysága. *Közpénzügyi Füzetek* 17.

- Blaskó Zsuzsa – Cseres-Gergely Zsombor – Reszkető Petra – Scharle Ágota – Váradi Balázs (2009): *Az 1–3 éves gyermekek napközbeni ellátásának bővítése: költségvetési ráfordítás és várható társadalmi hatások*. Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet, http://www.budapestinstitute.eu/uploads/BI_MEH_bolcsode_091109_FINAL.pdf, letöltés ideje: 2011. július 22.
- Darvas Ágnes – Mózer Péter (2004): *Kit támogassunk? Esély*, 2004/6.
- Darvas Ágnes – Tausz Katalin (2006): *Gyermekszegénység*. Demos Magyarország, Budapest.
- Frey Mária (2001): A nők keresőtevékenysége és a gyermekvállalás összefüggései. In Cseh-Szombaty László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesség és népességgpolitika*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Gábos András (2008): Családtámogatási rendszer és a családok helyzete, In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2008*. TÁRKI, Budapest.
- Gábos András – Gál Róbert Iván – Keller Tamás (2007): *A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció*. Kézirat, TÁRKI. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b003.pdf>
- Gábos András – Gál, I. Róbert – Kézdi, Gábor (2008): Fertility effects of the pension system and other intergenerational transfers, In *Assessing intergenerational equity: an interdisciplinary study of aging and pension reform in Hungary*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 171–186.
- Gáspár Katalin – Kiss Áron (2009): A pénzbeli jóléti támogatások célzottsága. *Köz-pénzügyi füzetek* 24. Budapest.
- Kapitány Balázs (2003): Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése. “Életünk fordulópontjai” – *Műhelytanulmányok* 2, KSH NKI, Budapest.
- Köllő János (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. In Nagy Gyula (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat*. KTI Könyvek 10.
- McDonald, Peter (2006): An Assessment of Policies that Support Having Children from the Perspectives of Equity, Efficiency and Efficacy, *Vienna Yearbook of Population Research* 2006, 213–234.
- OECD (2007): Public spending on family benefits in cash, services and tax measures, in per cent of GDP, 2007. <http://www.oecd.org/dataoecd/55/58/38968865.xls>, letöltés ideje: 2011. július 22.
- Rosenbaum, Paul R. – Rubin, Donald B. (1983): The central role of the propensity score in observational studies for causal effects. *Biometrika* 70, 41–55.
- Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: Vágyak és tények*. Dinamikus termékenység elemzések. “Életünk fordulópontjai” – *Műhelytanulmányok* 6. KSH NKI, Budapest.
- Spéder Zsolt (2001): *Mikor már köztünk vannak...: A gyermekvállalás anyagi-jóléti következményei*. In Spéder Zsolt – Monostori Judit (szerk.): *Mozaikok a gyermekszegénységről*, KSH NKI, Budapest, 57–70.
- Winder, K. L. (2008): *Endogenous Fertility and the Motherhood Wage Penalty*. Working paper, University of California.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2001): *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. MIT Press, Cambridge, MA.

Tárgyszavak:

Gyermekvállalás
Gyermekvállalás hatásai
Családpolitika

**IMPACT OF CHILDBEARING ON THE INCOME OF FAMILIES
IN HUNGARY**

Abstract

Hungary, in comparison with other OECD countries, provides exceptionally high direct financial transfer for households with children. Nevertheless, the Hungarian TFR is one of the lowest in Europe. Besides, mothers of small children stay away from the labour market for several years among others due to these transfer politics. The aim of this paper is to describe to what extent the transfer system is able to compensate the decrease of households' income following childbearing, during the maternity leave. For the purpose of the analysis I have made panel estimation on the two following waves of the survey 'Turning points of the life course' (2001 and 2004), and to conduct robustness analysis I have performed *propensity score matching* of households with and without children. My results indicate that the first childbearing causes 20% decrease in the equivalent income of households, furthermore that the decrease is less pronounced in those households which had already child/children prior to 2001.

KÖZLEMÉNY

A MAGYARORSZÁGI BÖLCSŐDEK MŰKÖDÉSÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

MAKAY ZSUZSANNA

1. Bevezetés

Nemrég zárult le a Népeségtudományi Kutatóintézet kutatása, amelynek során a hazai bölcsődék működésének speciális területeit vizsgáltuk.¹ A kutatás megtervezésében, a kérdőív összeállításában többek között, a Központi Statisztikai Hivatal bölcsődék körében évente kötelezően végzett adatgyűjtéseire támaszkodhattunk.² Ezek alapvető információkat nyújtanak arról, hogy hány bölcsőde működik az országban, azok milyen finanszírozásúak, hány férőhelyet biztosítanak, és milyen korú gyermekeket látnak el. Információ szolgáltatnak továbbá arról is, hogy a beíratott gyermekek közül hányan részesülnek gyermekvédelmi kedvezményben, illetve korai fejlesztésben, valamint hogy milyen a bölcsődében dolgozó személyzet státusa, képzettsége, végzettsége. Ez az adat-szolgáltatás valamennyi bölcsőde számára kötelező, az adatokat a KSH az évente megjelenő Szociális Statisztikai Évkönyvben teszi közzé.

A legtöbbet idézett statisztikai adat a bölcsődék számának változása a rendszerváltás óta. Innen tudjuk, hogy míg 1990-ben 1003 állandó bölcsőde működött az ország területén, addig ez a szám 2003-ban csak 515 volt, majd 2009-re 625-re emelkedett. A bölcsődék alapvető adatait tehát nyomon tudjuk követni, ám ez még nem elég ahhoz, hogy azt is tudjuk, az intézmények hogyan működnek a mindennapokban. Kutatásunk ennek megismerését célozta.

A bölcsődék tevékenységének egy részét jogszabályok és kormányrendeletek határozzák meg.³ Ezek rögzítik, hogy a bölcsőde „olyan intézmény, amely az alapellátás keretében alaptevékenységként napközbeni ellátást nyújt a gyermek számára”. Feladata „a három éven aluli gyermekek gondozása, nevelése, harmonikus testi-szellemi fejlődésének segítése az életkori és egyéni sajátosságok figyelembevételével” (15/1998. (IV. 30.) NM rendelet, 35. §). A rendeletek többek között meghatározzák, hogy milyen korú gyermek jogosult bölcsődei ellátásra, hány gyermek gondozható egy csoportban, milyen szakképzettséggel kell rendelkezniük a gondozóknak, milyen feltételekkel kaphat az intézmény állami normatívát, napi hány órát tölthet egy gyermek bölcsődében, és hogy

¹A kutatás a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Gyermekek- és Ifjúságvédelmi Főosztálya megbízásából készült. A kérdőív szerkesztésében és az adatfelvétel lebonyolításában a szerzőn kívül részt vett Blaskó Zsuzsa, Bocz János és Kapitány Balázs. Ez a közlemény egy korábbi kéziraton alapul, amelynek összeállításában Murinkó Livia vett részt.

²OSAP, 1203.

³Ezek közül a két legfontosabb: a Népjóléti Minisztérium 15/1998. (IV. 30.)-as rendelete és a 133/1997. (VII. 29.) Kormányrendelet.

mely szolgáltatásokért milyen térítési díjat lehet kérni a szülőktől. Meghatározzák például, hogy „a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményben (...) az alapellátások keretébe tartozó szolgáltatások közül csak az étkezésért állapítható meg térítési díj” (15/1998. (IV. 30.) NM rendelet, 148. §). Vizsgálatunk idején tehát a bölcsőde alapvetően ingyenes ellátás volt, térítési díjat csak az étkezésért voltak kötelesek fizetni a szülők.

A Népeességtudományi Kutatóintézet kérdőíves vizsgálatának az volt a célja, hogy megtudjuk, hogyan történik a jogszabályok átültetése a mindennapokba, milyen a bölcsődék élete, milyen a szülők és a bölcsőde együttműködése.

Magyarországon ugyanis a bölcsődéken kívül alig létezik más olyan gyermekfelügyeleti rendszer, amely lehetővé teszi a szülőknek, hogy gyermekük három éves kora előtt munkába álljanak. Noha kiépülőben van egy családi napközi rendszer, ez nem pótolja a bölcsődék köztudottan alacsony számát, hiszen egyelőre kevés ilyen intézmény van, eloszlásuk az ország területén egyenlőtlen, és általában magas térítési díjjal működnek. Egy, a Szociális és Munkügyi Minisztérium megbízásából készült 2009-es felmérés szerint elsősorban az átlagnál képzetesebb, feltehetően magasabb jövedelmű szülők veszik igénybe ezt a gyermekfelügyeleti formát, és sok esetben még ők is magasnak tartják a térítési díjakat.⁴

Az átlagos, vagy annál alacsonyabb jövedelmű szülők tehát egyedül a bölcsődékben tudják gyermeküket elhelyezni, amennyiben munkába kell állniuk, és nem tudják gyermeküket a nagyszülőkre vagy más családtagjukra bízni. Ezért voltunk kíváncsiak többek között arra, hogy a bölcsődék működése mennyire teszi lehetővé mindkét szülő teljes munkaidőben történő munkavállalását, és hogy melyek azok a tényezők, amelyek ezt megnehezítik. A kérdőívet úgy építettük fel, hogy megtudjuk: mit kínál a bölcsőde a családnak, és milyen kötelezettségeik vannak a szülőknek a bölcsődével szemben a harmonikus együttműködés érdekében.

Az alábbiakban bemutatjuk a kérdőívet, és ismertetjük, hogyan történt az adatfelvétel. Ezután kiemelünk néhány fontos, újszerűnek tartott eredményt. (A teljes kérdőív kiértékelése alapján készült dokumentum a szerzőtől beszerezhető.) A tanulmányt az eredmények összefoglalása és következtetések levonása zárja.

2. Az adatfelvétel és a kérdőív ismertetése

Az adatfelvétel egy háromoldalas önkitöltős kérdőív segítségével valósult meg (lásd függelék), amelyet 2008. év végén csatoltunk a KSH által postán kiküldött kötelező adatszolgáltatói laphoz. Kérdőívünk így az összes adatszolgáltató bölcsődébe, vagyis 594 intézménybe eljutott. A kitöltés nem volt kötelező. A 407 visszaérkező kérdőívből adathiány, valamint a kötelező és a kiegészítő kérdőív összekapcsolási nehézségei miatt végül 393 bölcsőde válaszailemezzhetők. A válaszadási arány 66,2%-os, vagyis a teljes bölcsődei állomány kétharmad részét reprezentálja adatbázisunk. A kérdezés 2009 januárjában zajlott. Az adatok a 2009-re, a gazdálkodási adatok pedig 2007-re vonatkoznak. 2007 illetve 2009 eleje óta számos jogszabályváltozás történt, melyek kihatnak a bölcsődék működésére, legyen szó az egy csoportban gondozható bölcsődés gyerme-

⁴<http://csana-info.hu/data/userfiles/csanatanulmany.pdf>

kek számának növeléséről⁵ vagy arról, hogy 2011 óta az étkezésért fizetendő térítési díjon felül „a nyersanyagköltség legfeljebb 50%-át kitevő rezsiköltség egy ellátottra jutó napi összege”⁶ is beszédhető a szülőktől, ami feltehetően megváltoztatta a havonta fizetendő térítési díjat és így kihatott a bölcsődék gazdálkodására is. Eredményeink tehát nem a bölcsődék jelenlegi helyzetét mutatják be, noha feltételezhető, hogy pl. a nyitva tartás vagy a szülők munkavállalása keveset változott az utóbbi évek jogszabály módosításaival.

A kérdőív az alábbi témaköröket foglalja magába:

– Az első témakör azt tudakolta, milyen nyitvatartási időkkel működnek a bölcsődék, vagyis megoldható-e, hogy a gyermek bölcsődei elhelyezése mellett mindkét szülő teljes munkaidőben dolgozzon. Vizsgáltuk továbbá, hogy általában mennyi időt töltenek a gyermekek egy átlagos napon a bölcsődében, és mely étkezéseket veszik igénybe.

– A második témakör („Díjak és szülői segítség”) kialakítása során kettős cél lebegett a szemünk előtt. Először is azt kívántuk vizsgálni, milyen mértékben kell a szülőknek anyagilag hozzájárulniuk a bölcsőde működéséhez: mennyi az étkezésért fizetendő térítési díj, illetve az esetleges egyéb díjak összege. Sok bölcsődében a szűk anyagi lehetőségek miatt a szülőkre hárulnak olyan feladatok, mint a bölcsőde felújítása, vagy játékok beszerzése, ennek mértékét és jellegét külön kérdésekkel mértük. A szűk anyagi lehetőségeken egy a bölcsődéhez kötődő alapítvány megléte, illetve külső pénzre való pályázás is enyhíthet, ezért ezek iránt is érdeklődtünk.

– A harmadik témakör keretében azt vizsgáltuk, hogy a bölcsődébe járó szülők dolgoznak-e, milyen jellegű a munkarendjük, és mennyire tartják fontosnak, hogy elsősorban munkavállaló szülők gyermekei írathassák be gyermeküket bölcsődébe. Mivel nem volt lehetőség arra, hogy a szülőket kérdezzük, a vezetőnők tapasztalataira hagyatkoztunk, akik feltételezésünk szerint ismerik a szülők helyzetét.

– A „Gyermekek beszoktatása” témakörön belül foglalkoztunk azzal, hogy mennyire rugalmas a bölcsődék év közbeni működése, tudnak-e év közben is új gyermekeket fogadni amennyiben erre lehetőség adódik. Kérdeztük azt is, hogy általában ki szoktatja be a gyermekeket a bölcsődébe. Az édesanyák ezt csak abban az esetben tudják megtenni, amennyiben (még) nem dolgoznak.

– Külön kérdéscsoport keretében tekintettük át, hogy milyen a bölcsődének helyt adó épület állapota, felújításra szorul-e az épület, és biztosítottak-e erre az anyagi keretek.

– A bölcsőde megközelíthetősége és az, hogy hogyan hozzák reggel a gyermekeket, információt szolgáltat egyrészt a bölcsőde és a lakóhely, valamint a munkahely közötti távolságról, és bizonyos mértékben jelzi a szülők státusát is, főként, ha egy bölcsődébe sok gyermeket hoznak személygépjárművel.

– A „Plusz szolgáltatások” című témakör esetében arra voltunk kíváncsiak, hogy megfelel-e a jelenlegi nyitva tartás a szülők igényeinek, illetve hogy a gyermekeknek hozzávetőlegesen hány százaléka vesz igénybe külön szolgáltatásokat. Arra vonatkozóan is kapunk információt, hogy hány bölcsődében léteznek ezek a szolgáltatások.

A gyermekek beíratásának időpontjára, illetve a roma gyermekek arányára vonatkozó kérdések mellett arra kértük a vezetőket, hogy adjanak információt a bevételek és kiadások mérlegéről, és arról, hogy mely területek jelentik a bevételek gerincét, illetve a legnagyobb kiadásokat.

⁵ 31/2009. (XII. 22.) SZMM rendelet 6.§.

⁶ 1997. évi XXXI. törvény 2011. január 1. napjától hatályos módosítása.

3. A minta és a válaszadó bölcsődék jellemzői

Az eredmények megfelelő értelmezéséhez röviden bemutatjuk, mi jellemzi a válaszadó bölcsődéket területi elhelyezkedésük szerint. Megnézzük azt is, hogy a bölcsődék fenntartója szerint mennyiben tér el mintánk az országostól.

A válaszadási hajlandóság összességében a fővárosban volt a legnagyobb és a kisebb településtípusok felé haladva csökkent. Míg Budapesten a bölcsődék mintegy 81%-ából visszaküldték a kérdőívet, addig ez a községekben alig 50% (1. táblázat). Ennek megfelelően a válaszadó bölcsődék 30%-a a fővárosban helyezkedik el, minden negyedik megyei jogú városban, minden harmadik egyéb városban, minden tízedik pedig községekben.

1. Az ország területén működő és a válaszoló bölcsődék száma és aránya településtípus szerint

Number of crèche's in the country together with the number and proportion of responding institutions by type of settlement

	Működő bölcsődék száma	Válaszó bölcsődék száma	Válaszó bölcsődék aránya a működők %-ában
Budapest	144	116	80,6
Megyei jogú város	152	100	65,8
Egyéb város	219	138	63,0
Község	79	39	49,4
Összesen	594	393	66,2

A regionális elhelyezkedést tekintve a válaszadó bölcsődék közül minden harmadik, szám szerint 146 a közép-magyarországi régióban, azon belül is a legtöbb Budapesten található (2. táblázat). A többi régióból 30–52 közötti intézmény szerepelt az adatbázisban, a megyénkénti esetszám 2 és 21 között mozgott, Nógrád megyéből pedig nem rendelkezünk adatokkal. Ilyen alacsony esetszámok mellett célszerű az elemzést a régiók szerinti bontásban végezni a megyék szerint bontás helyett.

Összességében elmondható, hogy az önkéntes kérdőívre válaszoló bölcsődék településtípus szerinti elhelyezkedése nagyjából követi az intézmények országos eloszlását, noha az országban működő összes bölcsődéhez képest a kiegészítő kérdőívet kitöltők között valamivel több a fővárosi és kevesebb a községi intézmény. Emellett az NKI vizsgálatában a tízezer fő alatti települések is alulreprezentáltak. A válaszadó intézmények regionális megoszlása is jól leképezi az ország összes bölcsődéjének elhelyezkedését, azzal a kivétellel, hogy a közép-magyarországi régió (a válaszadó fővárosi intézmények viszonylag magas száma miatt) és a Dél-Dunántúl kissé felülreprezentált, a két alföldi régió pedig alulreprezentált. A megyék szerinti megoszlásokban, valamint a hátrányos kistérségek arányában nincs jelentős eltérés a kiegészítő kérdőívre válaszoló és az összes bölcsőde között.

Az országban működő összes bölcsőde túlnyomó többségét, 91%-át valamely önkormányzat működteti. Az NKI adatfelvételében ez az arány 94%, vagyis a nem ön-

kormányzati működési bölcsődék kissé alulreprezentáltak. A nem válaszoló bölcsődéknek ugyanis majdnem 10%-át a nonprofit bölcsődék, míg 6%-át az egyéb bölcsődék teszik ki.

2. A kiegészítő kérdőívre válaszoló bölcsődék megoszlása megyék és régió szerint
Distribution of crèches responding to additional questionnaire by region and county

Régió	Megye	%	N
	Budapest	29,5	116
	Pest	7,6	30
Közép-Magyarország		37,2	146
	Fejér	3,6	14
	Komárom-Esztergom	4,1	16
	Veszprém	3,1	12
Közép-Dunántúl		10,7	42
	Győr-Moson-Sopron	4,8	19
	Vas	2,8	11
	Zala	0,5	2
Nyugat-Dunántúl		8,1	32
	Baranya	4,8	19
	Somogy	4,1	16
	Tolna	1,3	5
Dél-Dunántúl		10,2	40
	Borsod-Abaúj-Zemplén	5,3	21
	Heves	2,3	9
	Nógrád	n.a	n.a
Észak-Magyarország		7,6	30
	Hajdú-Bihar	4,8	19
	Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,1	12
	Jász-Nagykun-Szolnok	5,1	20
Észak-Alföld		13,0	51
	Bács-Kiskun	3,6	14
	Békés	4,8	19
	Csongrád	4,8	19
Dél-Alföld		13,2	52
Összesen		100,0	393

Az önkormányzati fenntartás rendszerint települési önkormányzatot jelent, és adatbázisunkban a 370 önkormányzati bölcsődéből mindössze 14 bölcsődét tart fenn önkormányzati intézményfenntartó társulás. 23 bölcsőde nem önkormányzati fenntartású, ezek csaknem egyenlő arányban oszlanak meg a nonprofit bölcsődék és az egyéb bölcsődék kategóriái között. A nonprofit bölcsődék többségét közhasznú társaság vagy alapítvány tartja fent, míg az egyéb bölcsődék zömét a többcélú kistérségi társulások. A nonprofit kategóriában elhanyagolható az egyházi fenntartású intézmények, az egyéb bölcsődék körében pedig a társas vállalkozási, közalapítványi, illetve a központi költségvetésből fenntartottak száma.

A nem önkormányzati intézmények aránya a községekben a legmagasabb 10%-al. A többi településtípuson ez az arány 3% és 6% között van. A nem önkormányzati intézmények aránya csak a Dél-Alföldön és a Dél-Dunántúlon éri el, illetve haladja meg az összes bölcsőde 10%-át. Közép-Magyarországon ez az arány 5,5%, és szinte elhanyagolható a többi régióban (4% alatti).

4. A bölcsődék működése a mindennapokban

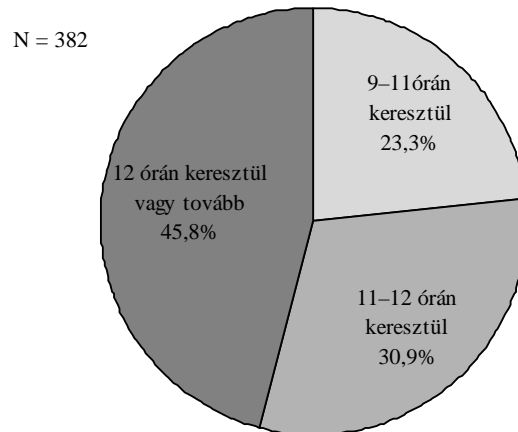
a) A napi nyitva tartás hossza, a reggeli nyitási és az esti zárási időpontok

A kérdőív legelső kérdése a bölcsődék nyitva tartására vonatkozik. Összesen 382 bölcsőde nyitási és zárási időpontjaival rendelkezünk.

A kérdésnek kettős célja volt. Egyrészt annak megállapítása, hogy a nyitva tartás hossza összeegyeztethető-e a klasszikus, nyolc órás munkarend szerint dolgozó szülők munkahelyi kötelezettségeivel. Vagyis elég hosszú ideig vannak-e nyitva az intézmények ahhoz, hogy a szülők reggel munka előtt oda tudják vinni gyermeküket, és délután, vagy kora este munka után érte tudjanak menni. Ehhez az szükséges, hogy az intézmények nyitva tartása meghaladja a nyolc órát, hiszen feltételezhető, hogy a szülők többségének még utazási idővel is kell számolnia a bölcsőde és munkahelye között.

A második cél az volt, hogy összevegyük a nyitási és zárási időpontokat a szülők feltételezett munkakezdésével és munkabejárási végével. Minél rövidebb ideig vannak nyitva az intézmények, annál fontosabb ugyanis, hogy a két időpont ne nagyon térjen el a szülők munkájának kezdési, illetve befejezési időpontjától. Ellenkező esetben, például, ha a bölcsődék reggel 7-kor nyitnak, és 17-órakor bezárnak, míg a szülők munkabejárási ideje 9 órától 18 óráig tart, ők vagy nem tudnak teljes munkaidőben munkát vállalni, vagy pedig rendszeresen egy harmadik személynek kell elvinni a gyermeket a bölcsődébe vagy hazakísérni. A nyitva tartás hossza tehát, ugyanúgy, mint a nyitási és zárási időpontok, fontos tényezői annak, hogy mennyire tudnak a szülők munkahelyi kötelezettségeiknek megfelelni kisgyermek nevelése mellett.

Adataink szerint a bölcsődék napi nyitva tartása igen hosszú. Mindegyik intézmény legalább napi 9 órán keresztül nyitva tart, nagy részük pedig 12 órás vagy hosszabb nyitva tartással működik (I. ábra). A leghosszabb nyitva tartási idő 13 óra, azonban ez csak néhány intézményben valósul meg.

*I. A bölcsődék megoszlása a napi nyitva tartás hossza szerint
Distribution of crèches by the length of daily opening hours*

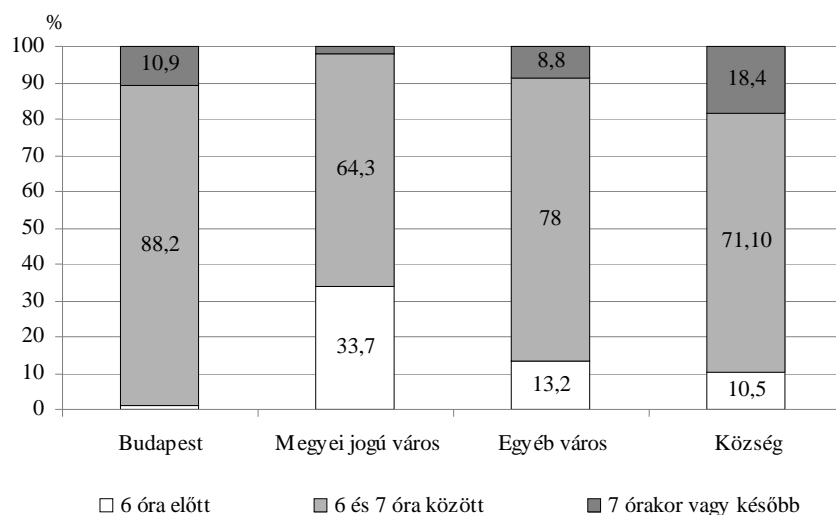
Az eredmények arra utalnak, hogy ha a bölcsődék teljes nyitvatartási idő alatt fogadják a gyermekeket, akkor a klasszikus, napközben nyolc órán át dolgozó szülők még utazással együtt is meg tudják oldani, hogy gyermeküket egész napra a bölcsődére bízzák. Reggel ők maguk tudják vinni, és ők tudnak érte menni délután. Ezt ki is használják a szülők, hiszen – ahogyan az a kérdőív egy másik kérdéséből kiderül – az esetek mintegy 90%-ában vagy az anya, vagy az apa viszi reggel a gyermeket a bölcsődébe, és a hosszú nyitvatartási idő feltehetően lehetővé teszi számukra, hogy délután is ők menjenek érte. A nyitvatartási idő tehát önmagában nem okoz problémát, ugyanakkor ez az idő hosszabb, mint a gondozónők napi munkaideje.⁷ Ugyanakkor, ahogy később látni fogjuk, a gyermekek döntő többsége már a zárás előtti órában távozik a bölcsődéből. Ez három okból lehetséges. Elképzelhető, hogy amíg az egyik szülő reggel elviszi a gyermeket a bölcsődébe, addig a másik szülő reggel korábban megy dolgozni, hogy korán véget érjen a munkaideje és ő tudjon a gyermekért menni. Ez csak akkor lehetséges, ha a szülőknek van bizonyos választási lehetőségük munkakezdési, illetve befejezési időpontjukat illetően, esetleg egyikük nem dolgozik, vagy segítséget kapnak egyéb családtagtól, például a nagyszülőktől. Az is lehet, hogy az egyik szülő részmunkaidőben dolgozik, így a szülők meg tudják oldani, hogy a gyermek korán hazakerüljön. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a „nyitvatartási idő” nem fedi le azt az időt, ami alatt a bölcsőde a gyermekeket fogadja, és a bölcsőde nyomást gyakorol a szülőkre, hogy lehetőleg már jóval zárás előtt menjenek gyermekükért.

⁷ Egy 12 órás nyitva tartás idején ez azt jelenti, hogy egyes gondozónők reggel korán érkeznek, emiatt ők korán is fejezik be a munkát, míg mások később érkeznek, és zárásig maradnak. A gyermek tehát az idő nagy részét saját gondozójával a saját csoportjában tölti, az idő egy kisebb részét pedig nem saját csoportjában, illetve gondozójával. Kérdőívünk nem vizsgálta, hogy pontosan hogyan oszlik meg a gondozónők napi munkaideje, és hogy ez milyen mértékben változik hétről hétre, de feltételezzük, hogy a szülők igyekeznek gyermekük bölcsődei idejét arra az időre tenni, amikor saját csoportjában van.

Általános tendenciaként elmondható, hogy minél nagyobb településtípusról, valamint minél nagyobb intézményről van szó, annál hosszabb ideig van nyitva a bölcsőde. Budapesten például a bölcsődék 87%-a legalább tizenkét órán keresztül van nyitva, míg ez az arány csak 5% a községekben. Számottevő különbség van aszerint is, hogy reggel hány órától fogadják a gyermekeket az intézmények.

Az intézmények döntő többsége reggel 6 és 7 óra között nyitja meg kapuit, csupán 15% nyit ki hat óra előtt, és 9% hét óra után. A nagyon korán nyitó bölcsődék jellemzőbbek a megyei jogú városban, mint máshol, míg a községekben jellemzőbb a késői nyitás (II. ábra).

A régiók közül Nyugat-Dunántúl és Közép-Dunántúl emelkedik ki a korai nyitással: az előbbiben a bölcsődék 60%-a, míg az utóbbiban 41%-uk nyit ki reggel hat óra előtt.

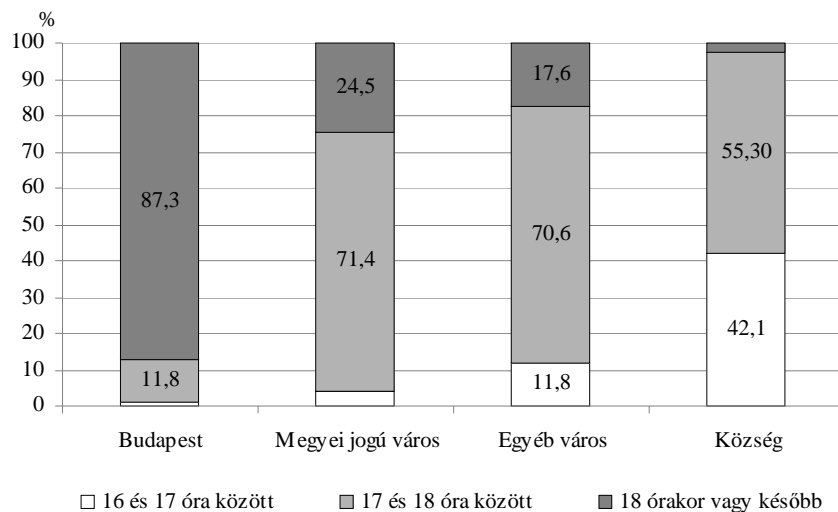
II. A bölcsődék nyitási időpontjának megoszlása településtípus szerint Distribution of opening time of crèches by type of settlement

Este a bölcsődéknek több mint fele 17 és 18 óra között zár. Alig egytizedük zár öt óra előtt, míg több mint egyharmaduk hat óráig vagy tovább tart nyitva.

Településtípus szerint roppant nagy eltérések vannak a különböző zárési időpontok között: a kisebb településeken sokkal nagyobb a korábban záró bölcsődék aránya, mint a nagyokon. Budapest az egyetlen olyan település, ahol a bölcsődék nagy része (majdnem 90%-uk) este hat órakor, vagy később zár (a fél 7 utáni nyitva tartás azonban már ritkaságnak számít), míg itt elenyésző azon intézmények száma, amelyek öt óra előtt zárnak. A községekben ezzel szemben a bölcsődék több, mint 40%-a 17 óra előtt zár, és kevés az olyan intézmény, amely este 6 órakor, vagy ennél később még nyitva van (III. ábra). Összességében tehát a községekben vannak a bölcsődék a legrövidebb ideig nyitva, noha nem biztos, hogy az ezen településeken lakó szülőknek rövidebb a napi utazási idejük munkahelyükre, mint egy nagyvárosban. Amennyiben ugyanis másik települé-

sen, esetleg egy szomszédos nagyvárosban dolgoznak, úgy nem kizárt, hogy a munkahelyre való eljutás hosszabb ideig tart, mint egy nagyvároson belül.

A napi nyitva tartás hosszát nemcsak a településtípus befolyásolja, hanem az is, hogy ki a bölcsőde fenntartója. Az önkormányzati bölcsődék közel fele ugyanis legalább 12 órás nyitva tartással működik, míg ez a válaszadó 12 nonprofit bölcsőde egyike sem igaz. A nonprofit bölcsődék nagy része kevesebb, mint 11 órát van nyitva, míg az egyéb fenntartó által üzemeltetett 11 bölcsőde viszonylag arányosan oszlik meg a három nyitvatartási időpont között.

III. A bölcsődék zárási időpontjának megoszlása településtípusok szerint
Distribution of closing time of crèches by type of settlement

b) A gyermekek létszáma és részvételük az egyes étkezéseken

Választ kerestünk arra, hogy a gyermekek hány órakor érkeznek a bölcsődébe, mikor távoznak onnan, hány órakor vannak az étkezések, és a gyermekek mekkora része van jelen az egyes étkezéseken. A kérdéskör célja tisztázni, hogy hozzávetőlegesen mennyi időt töltenek a gyermekek a bölcsődében, és mennyien veszik igénybe fél napra a bölcsődét. Arra, sajnos, nem kapunk választ, hogy a beíratott gyermekek hány százaléka van jelen egy átlagos napon, mert a beíratott gyermekek számát csak az előző év május 31-ére vonatkozóan ismerjük a KSH évi rendszerességgel végzett kötelező adatgyűjtéséből.

Hogy pontos információkat kapjunk, a kiegészítő kérdőívben megadtunk egy fix napot, amelyre vonatkozóan megkértük a bölcsődék vezetőit: jelöljék be az aznapi létszámot, valamint azt, hogy hány gyermek vett részt az étkezéseken. A dátum kiválasztásánál ügyeltünk arra, hogy ez olyan nap legyen, amikor az intézmények vezetői már ismerték, kezükben tartották a kérdőívet. Emiatt egy januári napot kellett választani.

ni, ugyanakkor olyan napot, amely nem esik túl közel az újévhez, amikor a gyermekek esetleg még nem érkeztek vissza a karácsonyi szünetből. A választás így 2009. január 14-ére, szerdára esett, amely elvileg egy minden szempontból semleges nap, ünnepek és olyan események nélkül, amelyek indokolhatnák, hogy az átlagosnál több gyermek hiányozzon a bölcsődéből, vagy hogy az intézmények zárva legyenek. Ennek ellenére több bölcsőde jelezte, hogy a megjelölt napon intézményük valamilyen oknál fogva vagy zárva volt (rossz időjárás miatt leállt a városi közlekedés, ónos eső vagy vízhiány miatt nem tudták kinyitni az intézményt), vagy pedig a szülők nem tudták aznap hozni a gyermeküket járvány, vagy rossz időjárás, nehéz közlekedés miatt. Noha statisztikailag nem számottevő azon kérdőívek száma, amelyek ilyen megjegyzéssel érkeztek vissza, mégis felhívják arra a figyelmet, hogy egy átlagos téli napon is előfordulnak olyan, előre nem látott nehézségek, amelyek miatt a szülők vagy nem jutnak el a bölcsődéig, vagy pedig azok nem tudnak kinyitni. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy a szülők munkahelye is szünetel, vagyis nekik ilyen esetben az utolsó pillanatban kell szabadságot kivenniük, vagy más megoldást találniuk gyermekük aznapi elhelyezésére.

A továbbiakban a gyermekek napközbeni létszámát vizsgáljuk. 100%-nak tekintjük a gyermekek számát január 14-én, és megvizsgáljuk, hogy közülük mikor, hányan érkeztek az intézménybe, illetve távoztak a bölcsődéből, és hányan vették igénybe az étkezéseket.

Reggel átlagosan a gyermekek 91,5%-a nyitás és 9 óra között, a maradék 8,5% pedig 9 és 12 óra között érkezik a bölcsődékbe. A távozásra vonatkozó átlagok pedig azt mutatják, hogy a gyermekek 10%-a 12 és 15 óra között, 84,2%-uk 15 és 17 óra között, és 5,7% 17 óra után távozik (3. táblázat).

3. A gyermekek megoszlása a reggeli érkezési és délutáni távozási időpontok szerint
Distribution of children by arrival times in the morning and leaving time in the afternoon

Érkezés	%	Távozás	%
Nyitás és 9h között	91,5	12 és 15h között	10,1
9 és 12h között	8,5	15 és 17h között	84,2
		17h után	5,7
Összesen	100,0		100,0

Az étkezések igénybevétele természetesen erősen összefügg az érkezési és távozási időpontokkal, valamint az étkezések időpontjával, amelyek ütemezése viszonylag hasonló az egyes bölcsődékben. A reggeli általában 8 és 9 óra között zajlik le, és szinte az összes intézményben befejeződik 9 órára. A tízórai fél 10 és fél 11 óra között, míg az ebéd általában fél 12 és fél 1 között van. Az uzsonna három óra körül zajlik. Ennek megfelelően a tízórait és az ebédet veszi igénybe a legtöbb gyerek, hiszen körülbelül délelőtt 10 óra és délután 3 óra között van az a csúcsideőszak, amikor a legtöbb gyermek jelen van. Aki reggel később érkezik, illetve délután korábban távozik, az nem reggelizik, illetve nem uzsonnázik a bölcsődében. Az adott napon a jelen lévő gyermekek 89%-a fogyasztotta a bölcsődében a reggelit, közel 100% a tízórait és az ebédet, és 92% az uzsonnát. A reggelin való részvétel Budapesten, illetve a non profit bölcsődékben a

legalacsonyabb, alig éri el a 80%-ot, míg a többi étkezésen való részvétel szerint nincsenek számottevő különbségek az egyes bölcsődék között.

5. Térítési díjak és a szülők részvétele a bölcsőde életében

A bölcsőde alapvetően szolgáltató intézmény, melynek célja a szülők mindennapi életének megkönnyítése azzal, hogy meghatározott térítési díj ellenében minőségi ellátást nyújt a gyermekek számára. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a törvényileg meghatározott térítési díjon felül milyen egyéb anyagi kiadások terhelik a bölcsődés gyermekek szüleit, illetve milyen mértékben kell egyéb módon hozzájárulniuk a bölcsődék működéséhez: természetbeni támogatással, önkéntes munkával, egyéb módon.

Mivel az állam által fenntartott (ez lehet maga az állam, vagy a helyi önkormányzat, illetve a helyi kisebbségi önkormányzat) intézményekben, csakúgy, mint azon egyéb fenntartó által működtetett intézményekben, amelyek állami normatívában részesülnek, csak az étkezésért lehet térítési díjat kérni, először is arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyi ez a díj az egyes bölcsődékben. Ezt a díjat rendszerint a fenntartó határozza meg. Az eredmények azt mutatják, hogy a térítési díj havi összege az ingyenességtől 17 200 Ft-ig terjed, és átlagosan 6666 Forint. Mellesleg minél kisebb a település, annál alacsonyabb a díj: míg Budapesten a bölcsődék 35,5%-ban kell 7200 forintot vagy annál többet fizetni havonta, addig ez a községi bölcsődéknek csak 11%-ára igaz. A községi bölcsődéknek majdnem a felében nem éri el a fizetendő díj a havi 6000 forintot.

Az étkezésért fizetendő térítési díj tekintetében az ország egyes régió szerint is számottevő különbségek vannak. A díjak átlagosan Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön a legalacsonyabbak (6000 Ft, illetve 6220 Ft), míg Közép-Magyarországon és a Dél-Alföldön a legmagasabbak (6950 Ft). Az önkormányzati bölcsődékben valamivel olcsóbb az étkezés, mint az egyéb fenntartó által működtetett intézményekben, ám a különbség nem számottevő (6650 Ft, illetve 6940 Ft).

Az étkezésért és a kiegészítő szolgáltatásokért elkért, törvényileg szabályozott díjakon kívül a vizsgált 393 bölcsőde közül 110 intézményben (melyekből 105 önkormányzat fenntartású) kérnek a szülőktől további pénzbeli hozzájárulást a bölcsőde működéséhez „csoportpénz” vagy egyéb címen. Ezen hozzájárulás átlaga Budapesten, illetve Közép-Magyarországon meghaladja a havi 1000 forintot, míg a többi településen, illetve régióban 250 és 500 forint között változik.⁸

Érdeklődtünk az iránt, hogy a konkrét pénzbeli támogatáson kívül hogyan járulnak még hozzá a szülők a bölcsőde működéséhez. A bölcsődék 97%-ában nyújtanak a szülők valamilyen segítséget, legtöbb esetben csak alkalmanként, de az intézmények 18%-ában legalább havonta egyszer. Arra a kérdésre, hogy „legutóbb” milyen formát öltött ez a segítség, a bölcsődei vezetőknek több mint a fele azt jelölte meg, hogy játékot ajándékoztak a szülők, de az esetek 16%-ában élelmiszert hoztak a bölcsődébe, vagy éppen bútort, berendezést adományoztak (12%). A természetbeni támogatás gyakorisága és annak formája nem független egymástól, hiszen azokban az intézményekben, ahol ez heti vagy legalább havi rendszerességgel előfordul, ott gyakrabban van szó élelmiszer behozataláról, mint ott, ahol a segítség csak alkalmi. Ez utóbbi esetben a játékadományozás a támogatás leggyakoribb formája.

⁸ Számításaink a 2009-ben érvényes térítési díjakat és egyéb tételek összegeit tükrözik.

A bölcsőde működésének segítése önkéntes munkával valamivel ritkább, mint a természetbeni támogatás. A bölcsődék egyharmadában nem segítik ilyen formában a szülők a bölcsődét, és ahol ezt teszik, jellemzően ott is csak alkalmanként. Ahol van ilyen segítség, ott a szülők legutóbb elsősorban a karbantartásban, javításokban, felújításban segítettek, ezt követte a kertápolás, kertrendezés, majd a szervezési feladatok illetve egyéb segítség.

Az eredmények arra derítenek fényt, hogy a bölcsődék sokszor emlegetett „ingyenessége” mögött nemcsak az étkezésért fizetendő, bölcsődénként eltérő térítési díjak húzódnak meg, hanem egyéb címen beszedett díjak is. Emellett a szülők számos módon segítik a bölcsődék mindennapi működését, ami feltehetően sok esetben önkéntes, és könnyíti az intézmények anyagi helyzetét.

6. A bölcsődék igénybevétele és az anyák munkavállalása

Külön részt szenteltünk a bölcsődét igénybe vevő anyák munkaviszonyának, hogy megtudjuk: a gyermekek többségének a szülei dolgoznak-e vagy sem. Máshogy kell ugyanis működniük az intézményeknek, ha – mintegy helyettesítve a dolgozó szülőket – a gyermekek egész napos ellátását és nevelését kell biztosítaniuk, és máshogy, ha a gyermekeket egyéb okból, például szocializációs céllal, vagy az anyai teendők könnyítése miatt naponta csak rövidebb időre bízzák a bölcsődére. A felvételnél elvben előnyben részesülnek a munkavállaló szülők. Azt vizsgáltuk, hogy a valóságban is elsősorban az ő gyermekeik járnak-e bölcsődébe.

A kérdéskör az anyákra koncentrál. Az apák munkaviszonyát több okból nem vizsgáltuk. Egyrészt nem akartuk, hogy a válaszadási hajlandóság csökkenjen amiatt, hogy a kérdőív túl hosszú. Másrészt az esetek döntő többségében egyébként is az anyák vannak otthon gyermekgondozás miatt a kisgyermekkel, ezért feltételezzük, hogy az ő munkába állásuk teszi szükségessé a gyermek bölcsődei elhelyezését. Ez nem jelenti azt, hogy az apák munkaviszonya érdektelen lenne abból a szempontból, hogy igényelnek-e a szülők bölcsődei helyet. Ez a kérdés azonban mélyebb kutatást kíván, amelyre a kiegészítő kérdőívben nem tudtunk kitérni.

Az anyai munkavállalással kapcsolatban vizsgálódásunk három témakört ölelt fel. Egyrészt azt tudakoltuk, hogy a gyermekek beszoktatása idején az anyák tudják-e már, hol fognak dolgozni, vagy pedig ezután kezdenek-e munkát keresni. Lévé, hogy a bölcsődék helyhiánnyal küzdenek, vélhetően azokat a gyermekeket részesítik előnyben, akiknek a szülei dolgoznak. Emiatt viszont hátrányba kerülhetnek azok az anyák, akik visszamennének a munkapiacra, de előbb munkát kell keresniük. Ők ugyanis még nem dolgoznak, de gyermekfelügyeletre lenne szükségük, nemcsak a munkakeresés idejére, hanem azért is, hogy leendő munkaadójuknak azt tudják ígérni: azonnal munkába tudnak állni. Ha az anyák döntő többsége már a beszoktatás ideje alatt tudja, hol fog dolgozni, ez növeli annak valószínűségét, hogy igen nehéz megoldaniuk a gyermekfelügyeletet azoknak az anyáknak, akik munkát keresnek. Foglalkoztunk azzal a problémával is, hogy az anyák vajon megpróbálják-e eltitkolni a bölcsőde vezetése elől, hogy nem dolgoznak. Elképzelhető ugyanis, hogy esetenként ehhez a stratégiához folyamodnak, mert csak így tartják magukat esélyesnek arra, hogy gyermekük felvételt nyerjen a bölcsődébe, illetve hogy ne tanácsolják őt el onnan.

Igyekeztünk megtudni azt is, hogy a bölcsődevezetők szerint az anyák mekkora hányada dolgozik, és hogy ezt általában milyen formában teszik: klasszikus, napi nyolc órában, vagy részmunkaidőben, esetleg kötetlen munkarend szerint. Lévén, hogy a részmunkaidő, illetve a munkavállalás egyéb, kötetlenebb formái alig találhatóak meg Magyarországon, feltételeztük, hogy a kisgyermekes édesanyák többsége is a hagyományos nyolc órás munkarend szerint dolgozik.

A kérdéskörhöz kapcsolódott az a felvetésünk is, amely a bölcsődevezetők véleményét tudakolta azzal kapcsolatban: szükség lenne-e több férőhelyre túljelentkezés miatt. Lévén, hogy Magyarországon a bölcsődéken kívül alig van gyermekfelügyeleti lehetőség a három éven aluli gyermekek számára, feltételezzük, hogy igény lenne több férőhelyre a szülők részéről.

374 bölcsőde válaszolt mindegyik kérdésre az anyukák munkájával kapcsolatban. Az eredményeknél figyelembe kell venni, hogy a bölcsődék vezetői a saját véleményüket fejezték ki, vagyis azt, hogy ők mit gondolnak, hogyan látják: a náluk gondozott gyermekek esetében az anyák milyen arányban, milyen formában dolgoznak. A kérdőív kidolgozásánál feltételeztük, hogy viszonylag jól ismerik a gyermekek családi hátterét, és reálisan meg tudják becsülni az anyák munkahelyi helyzetét. Ennek ellenére szem előtt kell tartani, hogy nem maguk az érintettek adták ezeket a válaszokat.

Az eredmények azt sugallják, hogy az anyák döntő többsége dolgozik: a bölcsődék vezetőinek kétharmada szerint a náluk gondozott gyermekek esetében „szinte mind dolgoznak”, míg egyharmaduk szerint, noha nem mind, de a „többség” dolgozik. Elhanyagolható azon vezetők aránya, akik szerint legfeljebb az anyák fele, vagy még kisebb hányada van jelen a munkapiacon.

Településtípus szerinti bontásban azt látni, hogy noha mindenhol „az anyák szinte mind dolgoznak”-vélemény vezet, a fővárosban és a községekben lévő bölcsődékben az anyáknak valamivel kisebb hányada dolgozik, mint a megyei jogú, illetve egyéb városokban (4. táblázat).

4. Az anyák munkavállalásának vélt megoszlása településtípus szerint (%)
Hypothesised distribution of employment of mothers by type of settlement (%)

	„Szinte mind dolgoznak”	„A többség dolgozik”	Összesen
Budapest	58,3	41,7	100,0
Megyei jogú város	76,3	23,7	100,0
Egyéb város	68,1	31,9	100,0
Község	61,8	38,2	100,0

A fenntartó szerinti különbségek azt mutatják, hogy a nonprofit bölcsődéknek csupán az egyharmadában mondták azt a bölcsődevezetők, hogy az anyák szinte mind dolgoznak. Ugyanez az arány kétharmad az önkormányzati fenntartású intézményekben, és még ennél is magasabb az egyéb fenntartó által működtetett bölcsődékben. A nonprofit és az egyéb bölcsődék kis száma miatt azonban ezeket az eredményeket fenntartással kell kezelni.

A bölcsődék vezetői szerint a munkavállaló anyák majdnem háromnegyede hagyományos, nyolc órás munkaidőben dolgozik, ami megmagyarázza, hogy miért van szükség a bölcsődék hosszán tartó, legalább kilenc órás nyitva tartására. Az anyák több mint,

10%-a dolgozik ezen adatok szerint részmunkaidőben, ami jóval magasabb arány, mint amit a hivatalos statisztikák mutatnak a teljes női népességre kivetítve, és mintegy 7,5% dolgozik más munkarendben, illetve otthonról.

Az egyes bölcsődék között egyedül fenntartó szerint vannak számottevő különbségek. Míg az önkormányzati bölcsődékbe járó gyermekek esetében az anyák mintegy 93%-a dolgozik hagyományos, napi 8 órás munkaidőben, addig ez az egyéb fenntartó által működtetett bölcsődékben az anyák 80%-ára igaz, a nonprofit bölcsődékbe járó gyermekeknel pedig az anyák 60%-át jellemzi – az intézményvezetők szerint.

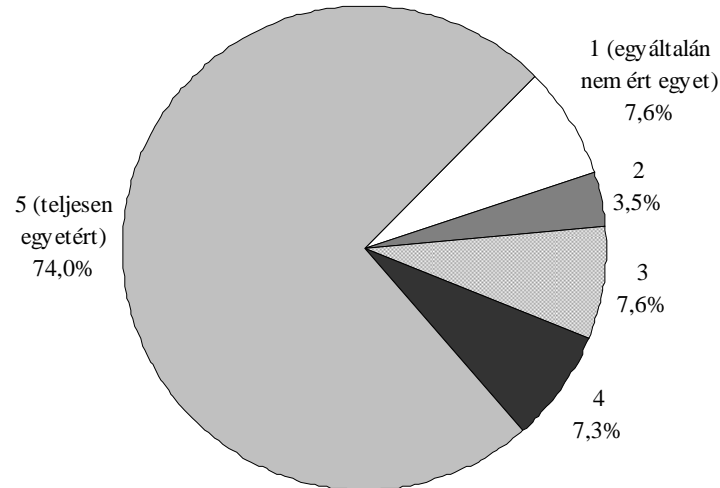
A bölcsődék vezetőinek 93%-a szerint az anyák már a beszoktatás idején tudják, hogy hol fognak dolgozni. Csak 7%-uk nyilatkozott úgy, hogy az anyák akkor kezdenek el munkát keresni, amikor gyermekük már bölcsődébe jár. A második állítás elsősorban a közép-magyarországi, ezen belül is a budapesti, valamint az önkormányzati bölcsődékre igaz.

Az, hogy az anyák döntő többségének már van a munkahelye, amikor gyermekét beszoktatja a bölcsődébe, ismét megerősíti azt a megállapítást, hogy elsősorban a munkavállaló szülők bízzák gyermeküket bölcsődére, illetve hogy ők részesülnek előnyben a felvételnél. Lévé, hogy kevés bölcsődei férőhely van, az intézményeknek valamilyen feltétel alapján dönteniük kell a gyermekek felvételéről, és egyértelmű, hogy ekkor a szülők munkaviszonya az egyik döntő érv. Ugyanakkor az, hogy kicsi azok száma, akik beszoktatáskor még nem tudják, hol fognak dolgozni, arra vall, hogy valószínűleg nehéz egy olyan anyának bölcsődei helyet kapnia, aki munkát keres, és ez idő alatt kell megoldania a gyermekfelügyeletet.

Ez volt az egyik ok, amiért nem tartottuk elképzelhetetlennek, hogy egyes szülők vagy anyák, akiknek nincs biztos munkahelyük, megpróbálják ezt a bölcsőde vezetése előtt titkolni. Hiszen a munkaviszonnal rendelkezők nagyobb eséllyel kapnak férőhelyet, és attól sem kell félniük, hogy felvett gyermeküket eltanácsolják.

Azzal az állítással, miszerint „az anyák sokszor megpróbálják eltitkolni, hogy valójában nem dolgoznak” a bölcsődevezetők többsége nem ért egyet, hiszen 5-ös skálán a válaszadók kétharmada adott 1-es vagy 2-es osztályzatot a kérdésre, kifejezve ezzel egyet nem értésüket. Mindazonáltal 15,6%-uk 4-es vagy 5-ös osztályzatot adott, ami arra enged következtetni, hogy az általuk vezetett bölcsődében ez viszonylag gyakran előfordul. Ez utóbbi esetekben gyakrabban értenek egyet a bölcsődevezetők azzal a kijelentéssel, hogy „nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy a bölcsődébe valóban olyan családok irathassák be a gyermeküket, ahol az anya is dolgozik”: 75% értett egyet és adott erre a kérdésre 4-es vagy 5-ös osztályzatot, míg azon vezetőknek, akiknek nem kell szembesülniük az anyák esetleges titkolásával, csak a fele. Ettől függetlenül a vezetők többsége úgy véli, fontos, hogy a dolgozó szülők elsőbbségben részesüljenek a gyermekek beíratásakor. Ahogy láttuk, ez az intézményekben általában meg is valósul.

Felvetettük: mennyire látják úgy a vezetők, hogy szükség lenne a férőhelyek bővítésére, és azt kértük, hogy véleményüktől függően itt is 1 és 5 közötti osztályzatot adjanak. A 369 válaszadó döntő többsége 5-ös osztályzatot adva teljesen egyetért azzal, hogy „több férőhelyre van szükség, mert több szülő kívánja bölcsődébe adni a gyermekét, mint amennyi hely van”. Az alábbi ábra mutatja a válaszok megoszlását (IV. ábra).

IV. A bölcsődevezetők véleményének megoszlása aszerint, hogy mennyire értenek egyet a következő állítással: «További férőhelyekre lenne szükség, mert több szülő kívánja bölcsődébe adni gyermekét, mint amennyi hely van» (%)

Distribution of crèche leaders' opinion by their agreement with the statement: 'Additional places would be needed, since the number of parents wishing to place their children in crèches exceeds the capacity of the institutions' (%)

A kérdéssel való egyetértés mértéke lényegében nem függ településtípustól, régiótól, fenntartótól vagy bölcsődemérettől: a bölcsődék vezetőinek többsége ezektől függetlenül egyetért a kijelentéssel.

Ha összevetjük az erre a kérdésre kapott válaszokat azzal, hogy a bölcsődevezetők több mint fele szerint nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy a munkavállaló szülők tudják elsősorban beíratni gyermeküket, akkor feltételezhetjük, hogy sok esetben még a dolgozó szülők gyermekeit sem sikerül mind fogadni az intézményekben. Amennyiben férőhelybővítésre kerülne sor, elsősorban továbbra is a munkavállaló szülők gyermekei kerülnének elhelyezésre, és ezután lehetne esetleg a más ok miatt bölcsődei felvételt kérő szülők kívánságának eleget tenni.

7. A bölcsődék gazdálkodása⁹

Kutatásunk kiterjedt a bölcsődék kérdezést megelőző évének gazdálkodási adataira, külön részletezve a bevételi forrásokat és a főbb kiadási tételeket. A bevételi források között a normatív költségvetési támogatást, az egyéb központi költségvetési támogatást, a pályázati úton elnyert támogatást, a térítési díjból származó bevételt és a nonprofit

⁹ Ahogy már említettük, a gazdálkodás adatairól szóló beszámolók a 2007. évre vonatkoznak, tehát csak tájékoztató jellegűek.

szervezettől kapott támogatást szerepeltettük. A kiadások a következő tételeket tartalmazták: személyi juttatások és munkaadókat terhelő járulékok, dologi és egyéb folyó kiadások, felújítási és karbantartási kiadások, beruházási kiadások.

A továbbiakban áttekintjük, hogyan oszlanak el a bevételek és a kiadások az egyes tételek szerint, és hogy hogyan alakul a bölcsődék gazdálkodási mérlege. Bizonyos megszorítások miatt azonban az eredményeket fenntartással kell kezelnünk. Először is, az egyesített bölcsődék tagintézményeinél nem ismerjük az egyes tagintézményekre eső bevételeket és kiadásokat. Jobb híján azt feltételezzük, hogy az egyesített intézménynél megjelenő bevételeket gyermeklétszám-arányosan osztják szét. A bölcsődék 32%-a valamely összevont intézmény tagja, mely központi intézmények a tagokra vonatkozóan összevont adatokat szolgáltatottak, így 182 esetben az év májusában felmért működő férőhelyek nagysága szerint kiszámított értékeket ismerjük.

Nehezíti a kapott válaszok értelmezését, hogy a kérdőívek kitöltésekor az önkormányzati támogatás összegének feltüntetése nem volt egyértelmű. Ez a pályázati pénzek egy része estében ugyancsak problematikusnak bizonyult.

További problémát okozott a nagy arányú válaszhiány: a mintába került közel négyszáz intézménynek csupán harmada adott teljes körű adatokat a költségvetést illetően, továbbá egyes kiadási és bevételi tételekre vonatkozó kérdésekre különösen kevesebben válaszoltak.

A válaszadó bölcsődék gazdálkodási adatait az 5. táblázat tartalmazza. Az adatok szerint az intézmények átlagos bevétele 2007-ben 43 millió Ft, kiadása pedig 57 millió Ft volt. A legfontosabb bevételi forrást a normatív és az egyéb központi költségvetési támogatás jelentette. Pályázati úton átlagosan 12 millió Ft-ot nyertek, térítési díjból mintegy 10 millió Ft-hoz jutottak, nonprofit szervezetektől pedig átlagosan 4 millió Ft-ot kaptak a bölcsődék. A legnagyobb kiadási tételt a személyi juttatások és a munkaadói járulékok jelentették, dologi és egyéb folyó kiadásokra a személyi kiadások töredékét költötték. Intézményenként átlagosan 4 millió Ft-ot költöttek felújítási, karbantartási munkákra és 9 milliót beruházásokra. Az átlagértékeken kívül érdemes a minimumokra, a maximumokra és a szórásokra is figyelni, mert az egyes intézmények között óriási különbségek vannak. Például a pályázaton elnyert legkisebb összeg 30 000 Ft, a legnagyobb 280 millió Ft, továbbá van olyan bölcsőde, ahol felújításra és karbantartásra 108 millió Ft-ot költöttek, de olyan is, ahol csak 3000 Ft-ot.

A fenti adatokat torzíthatja, hogy a bölcsődékbe különböző számú gyermek jár. Ezért számítottuk ki, hogy egy gyermekre 2007-ben átlagosan 911 000 Ft bevétel és 1,3 millió Ft kiadás jut.

5. A bölcsődék gazdálkodási adatai, 2007 (ezer forint)
Financial data of the crèches, 2007 (thousand forints)

		Minimum	Maximum	Átlag	Szórás	N
Összes bevétel		104	318 612	42 700	36 137	290
Ebből:	normatív költségvetési támogatás	1 209	114 463	21 835	15 380	262
	egyéb központi költségvetési támogatás	19	80 625	25 402	22 811	109
	pályázati úton elnyert támogatás	30	280 000	11 830	41 929	46
	térítési díjból származó bevétel	25	1 745 000	9 806	103 953	281
	nonprofit szervezettől kapott támogatás	1	63 367	3 979	12 464	60
Összes kiadás		1 821	565 070	57 147	54 581	274
Ebből:	személyi juttatások és munkaadókat terhelő járulékok	883	28 000 000	144 391	1 636 394	295
	dologi és egyéb folyó kiadások	2 115	115 000	15 915	13 868	133
	felújítási és karbantartási kiadások	3	108 000	3 775	9 197	168
	beruházási kiadások	22	838 000	9 260	73 885	129
Egy gyermekre jutó bevétel		1	4 772	911	632	290
Egy gyermekre jutó kiadás		182	28 254	1 337	2 396	274

Az egy főre jutó bevétel Budapesten a legnagyobb (1,05 millió Ft), amelyet a megyei jogú városok (928 000 Ft), a községek (824 000 Ft) és a kisvárosok (807 000 Ft) követnek. A kiadások viszont épp az adatok alapján legkevesebb forrással rendelkező egyéb városokban a legnagyobbak (1,5 millió Ft), míg máshol 1,2–1,3 millió Ft körül alakulnak.

A regionális különbségeket tekintve a nyugat-dunántúli és a közép-magyarországi régiókban levő bölcsődék vannak a legjobb anyagi helyzetben, hiszen átlagosan 1–1,1 millió Ft-ot is eléri az egy gyermekre eső bevételük. A legkisebb összeget a dél-alföldi bölcsődék kapnak (683 000 Ft), a többi régióban 800–900 000 Ft-os egy főre eső bevétellel kalkulálhatnak az intézmények.

Intézményméret szerint a kis bölcsődék jutnak a legkisebb bevételhez (viszont a kiadásaik kiugróan magasak), őket a nagy létszámú intézmények követik a legtöbb egy gyermekre jutó bevétellel, átlagosan 940 000 Ft-tal a közepes méretű bölcsődék gazdálkodhatnak. A települési önkormányzati fenntartású bölcsődék átlagosan 900 000 Ft körüli bevételi összeggel számolhatnak. A non-profit és egyéb fenntartású bölcsődék egy főre jutó bevétele jóval magasabb, átlagosan 1,1 millió Ft.

Az egy gyerekre jutó bevétel összefügg bizonyos minőségi mutatókkal, vagyis a magasabb bevétel jobb minőségű szolgáltatást jelenthet. Minél magasabb egy bölcsődében az egy főre jutó bevétel, annál alacsonyabb az egy foglalkoztatottra jutó gyermekek száma (korrelációs együttható: $r = -0,123$) és annál nagyobb a szakképzett dolgozók aránya ($r = 0,126$). A bölcsőde helyszínéül szolgáló épület életkorával és felújítási igényével azonban nem függ össze a bevétel nagysága.

Áttekintve, hogyan viszonyulnak egymáshoz a bevételek és a kiadások? A vizsgált intézmények majdnem felének 45,6%-ának negatív az egyenlege, költségvetési hiánnyal küzdenek. 31,7%-nak az egyenlege pozitív, vagyis kevesebbet költenek a rendelkezésre álló összegnél, és az adatok szerint csak 22,8% rendelkezik ugyanannyi bevétellel, mint kiadással (6. táblázat).

6. A bölcsődék megoszlása gazdálkodási egyenlegük szerint, 2007 (%)
Distribution of creches by their financial status, 2007 (%)

	%	N
Negatív	45,6	118
Nulla	22,8	59
Pozitív	31,7	82
Összesen	100,0	259

A községekben van a legtöbb deficités bölcsőde (63%), míg a városokban ez az arány 40–46% körül mozog. Minden második megyei jogú városban működő intézménynek pozitív a gazdálkodási egyenlege. A régiók közül az észak-magyarországi bölcsődék helyzete a legkedvezőtlenebb, de a közép-magyarországi, a dél- és közép-dunántúli intézmények fele is költségvetési hiánnyal küzd.

Intézményméret szerint a közepes méretű bölcsődék helyzete a legkedvezőbb, a kis és a nagy intézmények között nincs jelentős eltérés. Az önkormányzati fenntartású bölcsődék helyzete nem különbözik az átlagostól, azonban a nonprofit, vagy egyéb intézmények körében csak 12% deficités, és 47% gazdálkodási egyenlege pozitív.

Megállapíthatjuk azt is, hogy az intézmények gazdálkodási egyenlege nem függ össze sem a személyzet számával és képzettségével, sem az épület állapotával.

8. Összegzés

Vizsgálatunk az első olyan jellegű kutatás Magyarországon, amelynek középpontjában a bölcsődék mindennapi működése áll, és amelyben fontos helyet kaptak a szülők és részvételük a bölcsődei életben. Eredményeink alátámasztanak számos olyan véleményt, amelyek eddig is éltek a köztudatban, ám amelyeket adatok még kevésbé igazoltak. Láttuk például, hogy a szülőknek komoly szerepük van abban, hogy a bölcsődék megfelelő színvonalon működjenek. A kötelezően csak az étkezésért fizetendő térítési díjon felül a bölcsődék mintegy 28%-ában egyéb címen is van havi térítési díj, és szinte az összes intézményben önkéntes munkával vagy természetbeni támogatással is segítik a szülők a bölcsődék működését. Köztudott, hogy játék ajándékozása, gyümölcs bevitele uzsonnára, vagy éppen a karbantartási munkákban való segítség nem számít ritkaságnak a bölcsődék életében.

A szülők ilyen mértékű bevonását a bölcsődék rossz anyagi helyzete indokolja. 259 intézményből közel 50%-nak negatív a gazdálkodási egyenlege annak ellenére, hogy az intézmények többsége keresi a forrásbővítés lehetőségét. A válaszadó bölcsődék mintegy 60%-a kap rendszeresen pénzbeli adományt, illetve kötődik működéséhez támogató alapítvány vagy egyesület. Több mint kétharmaduk pályázott már külső pénzre is.

A nyitvatartási adatok azt mutatták, hogy az intézmények többsége 11–12 órán keresztül fogadja a gyermekeket. Ez lehetővé teszi mindkét szülő teljes idős munkavállalását, és megállapítottuk, hogy a szülők többsége valóban ilyen formában dolgozik. A bölcsődék törekednek arra, hogy elsősorban munkavállaló szülők gyermekeinek biztosítsanak ellátást. Teljes egyetértés van ugyanakkor abban a kérdésben, hogy helyhiány miatt még így sem tudják az igényeket kielégíteni, és hogy férőhelybővítésre lenne szükség.

Adatfelvételünk a bölcsődéket az intézmények oldaláról mutatja be, és a kérdőív rövidegsége miatt nem törekedhetett teljességre. Nem tudjuk meg például, hogy miként alakul a mindennapi időbeosztás, mennyit vannak a gyermekek levegőn, milyen szintű és jellegű fejlesztő-nevelő munka folyik az intézményekben. Ezek azok a mutatók, amelyekkel információkat kaphatnánk a gyermekellátás minőségére vonatkozóan, ami azért lenne fontos, mert sok szülőnek fenntartásai vannak az ellátással és a nevelési munka minőségével kapcsolatban. Noha ezek a fenntartások kevés esetben alapulnak konkrét tapasztalaton, sok szülőt eltántorítanak attól, hogy gyermeküket bölcsődébe írassák, aminek következményeként az anyák roppant hosszú időre kiesnek a munkapiacról gyermekvállalás után.

További adatokra és kutatásokra lenne szükség abból a célból, hogy többet tudjunk meg az intézményekről, és megismerjük a szülők nézőpontját és a bölcsődékkel való elégedettségét.

Tárgyszavak:

Gyermekellátó intézmények
Gyermek- és munkavállalás
Kérdőíves vizsgálat

SOME CHARACTERISTICS OF THE WORKING MECHANISMS OF CRÈCHES IN HUNGARY

Abstract

Very few is known about the every-day life of crèches in Hungary mainly because of the lack of data. In this paper we present some results of a survey carried out by the Demographic Research Institute among the crèches in 2008. We show for example that the opening hours of crèches fit rather well the working hours of parents who have regular working hours from the morning to the evening. Furthermore, according to our results, even if in principle parents do not have to pay for the care, several nurseries request in-kind help, besides the financial contribution of parents. The cost of meals also considerably varies across the institutions. We show that, according to the opinion of the headmasters, most mothers who chose a crèche have a full-time job. Finally, we analyse the data of the budget of the crèches, and show which were the main sources of income, expenditures and the balance of payments in the year of 2007.

Függelék: Bölcsődés kérdőív – Kiegészítő lap

		KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET 1024 BUDAPEST BUDAY LÁSZLÓ U. 1/3. TELEFON: +36-1 345-6320 • FAX: +36-1 345-1115 WWW.DEMOGRAFIA.HU		társzszám: <input type="text"/>	
				Az adatszolgáltatás nem kötelező! Az adatgyűjtés statisztikai célra történik!	
BÖLCSŐDEI KÉRDŐÍV - KIEGÉSZÍTŐ LAP					
Az egyszeri kiegészítő lap kitöltése, mivel nem kormányrendelet rendelte el, nem kötelező. Azonban ahhoz, hogy a bölcsődéket érintő szabályozás illeszkedjen a valós viszonyokhoz, illetve, hogy az intézményrendszer fejlesztésére sor kerülhessen, nagyon lényegesek ezek az információk. Az adatok feldolgozása kizárólag összesítőve történik, az adatok kezelésének folyamata garantálja, hogy az adott választ szolgáltató intézmények azonosítása nem történhet meg. A kitöltött kiegészítő lapot a 1203/08 -as kötelező nyomtatvánnyal együtt a KSH Miskolci Igazgatóságára (3501 Miskolc, Pf: 115.) szíveskedjenek elküldeni 2009 január 31.-ig.					
Sorszám	Megnevezés				
Nyitvatartás, étkezés és létszám					
01	A bölcsőde napi nyitvatartása:		- nyitás:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc
			- zárás:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc
02	Az egyes étkezések időpontjai:				
	- Reggeli:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
	- Tízórai:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
	- Ebéd:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
	- Uzsonna:	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-től	<input type="text"/> óra	<input type="text"/> perc-ig
03	Hány gyermek vette igénybe		- a reggelit?	<input type="text"/>	gyermek
			- a tízórait?	<input type="text"/>	gyermek
			- az ebédet?	<input type="text"/>	gyermek
			- az uzsonnát?	<input type="text"/>	gyermek
04	Kérjük jelölje be, hogy hogyan alakult a bölcsőde létszáma 2009. január 14-én, szerdán.		Létszám	A bölcsődébe érkezett gyermekek száma	A bölcsődéből távozó gyermekek száma
	A reggeli nyitás és 9 óra között		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
	9 és 12 óra között		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
	12 és 15 óra között		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
	15 és 17 óra között		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
	17 óra után		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Díjak és szülői segítség					
05	Mennyi a szülők által havonta, az étkezésért fizetendő térítési díj?				
	<input type="text"/> Ft				
06	Havonta hozzávetőlegesen mennyit fizetnek az érintett szülők az egyes plusz szolgáltatás(ok)ért, ha van ilyen?				
	- játszócsoporthoz	<input type="text"/>	Ft	- gyermekhotel	<input type="text"/> Ft
	- időszakos gyermekfelügyelet	<input type="text"/>	Ft	- egyéb	<input type="text"/> Ft
	- otthoni gyermekgondozás	<input type="text"/>	Ft	egyik szolgáltatás sincs	
07	Az étkezésért fizetett térítési díjon és az esetleges szolgáltatásokért fizetett díjon kívül, havonta mekkora összeggel járul hozzá egy-egy szülő a bölcsőde működéséhez? (pl. csoportpénzzel)				
	<input type="text"/> Ft				
08	Szokott-e a bölcsőde külső pénzre pályázni? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)				
	igen, rendszeresen	☐	ritkán, de előfordult már	☐	
	igen, alkalmanként	☐	még nem fordult elő	☐	
09	Van-e a bölcsődéhez kötődő illetve működését rendszeresen támogató alapítvány vagy egyesület, illetve kapnak-e olyan pénzügyi adományt, amelyre minden évben számíthatnak? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)				
	van	☐	nincs	☐	
10	Az elmúlt évben milyen gyakran járultak hozzá a szülők természetbeni támogatással a bölcsőde működéséhez (pl. játékszer, bútor, gyümölcs, stb.)? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)				
	általában naponta	☐	alkalmanként	☐	
	általában hetente	☐		☐	
	általában havonta	☐	egyszer sem	☐	
11	Kérjük írja le, hogy legutóbb milyen támogatással járultak hozzá a szülők a bölcsőde működéséhez.				
				
1					
F003					

12	Az elmúlt évben milyen gyakran járultak hozzá a szülők önkéntes munkával a bölcsőde működéséhez? (kérjük aláhúzni, vagy x-szel megjelölni)																		
	<table border="0"> <tr> <td>általában naponta</td> <td>alkalmanként</td> </tr> <tr> <td>általában hetente</td> <td></td> </tr> <tr> <td>általában havonta</td> <td>egyszer sem</td> </tr> </table>	általában naponta	alkalmanként	általában hetente		általában havonta	egyszer sem												
általában naponta	alkalmanként																		
általában hetente																			
általában havonta	egyszer sem																		
13	Kérjük írja le, hogy legutóbb milyen önkéntes munkát vállaltak a szülők.																		
Szülői munkavállalás																			
14	<p>Természetesen tudjuk, hogy nem ismerik pontosan, milyen körülmények között élnek, mivel foglalkoznak a bölcsődébe járó gyermekek szülei. Mégis arra kérnénk, próbálja meg megjelölni, hogy leginkább melyik állítás igaz rájuk?</p> <p>A. A bölcsődébe járó gyermekek anyukái szinte mind dolgoznak vagy tanulnak. B. Az anyukák többsége dolgozik vagy tanul. C. Az anyukáknak körülbelül a fele dolgozik vagy tanul. D. Bár sok anyuka dolgozik vagy tanul, azért ők kisebbséget alkotnak az anyukákon belül. E. Néhány kivétellel az anyukák többsége nem dolgozik és nem is tanul.</p> <p>A leginkább igaz állítás: <input type="text"/></p>																		
15	<p>Hozzávetőlegesen a munkavállaló anyukák hány százaléka dolgozik</p> <table border="0"> <tr> <td>- 'hagyományos', 8 órás munkában, kötött munkarend szerint?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> <tr> <td>- részmunkaidőben?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> <tr> <td>- otthon, vagy kötetlen munkarend szerint?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> </table>	- 'hagyományos', 8 órás munkában, kötött munkarend szerint?	<input type="text"/>	%	- részmunkaidőben?	<input type="text"/>	%	- otthon, vagy kötetlen munkarend szerint?	<input type="text"/>	%									
- 'hagyományos', 8 órás munkában, kötött munkarend szerint?	<input type="text"/>	%																	
- részmunkaidőben?	<input type="text"/>	%																	
- otthon, vagy kötetlen munkarend szerint?	<input type="text"/>	%																	
16	<p>Kérjük jelölje be, hogy az alábbi két állítás közül melyik jellemzi jobban az anyukák helyzetét!</p> <p>A. Az anyukák többségére az a jellemző, hogy már a beszoktatás ideje alatt biztosan tudják, hogy hol fognak dolgozni. B. Az anyukák többségére az a jellemző, hogy akkor kezdenek munkát keresni, amikor a gyermek már a bölcsődébe jár.</p> <p>A leginkább igaz állítás: <input type="text"/></p>																		
17	<p>Mennyire ért egyet a következő állításokkal? Oszályozzon 1-től 5-ig, mint az iskolában. Adjon 1-est, ha egyáltalán nem ért egyet, 5-öst pedig ha teljes mértékben egyetért.</p> <p>Az anyukák sokszor megpróbálják eltitkolni a bölcsőde vezetése elől, hogy valójában nem dolgoznak.</p> <p>Oszályzat:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nagyobb hangsúlyt kellene fektetni arra, hogy a bölcsődébe valóban olyan családok irathassák be a gyermeküket, ahol az édesanya is dolgozik. - Ha túl sok halmozottan hátrányos helyzetű gyermeket kell felvenni az intézménybe, akkor a jobb módú szülők kedve elmegy attól, hogy beirassák gyermekeiket. <p>Oszályzás:</p> <ul style="list-style-type: none"> - További férőhelyekre lenne szükség, mert több szülő kívánja bölcsődébe adni a gyermekét, mint amennyi hely van. <p>Oszályzat:</p>																		
Gyermekek beszoktatása																			
18	<p>Kérjük jelölje be, hogy az alábbi két állítás közül melyik jellemzi a bölcsődét!</p> <p>A. A bölcsődében évente egy vagy két beszoktatási időszak van. B. Van egy vagy két beszoktatási csúcsideszak, de emellett folyamatosan is történik a gyermekek felvétele. C. Nincs egy vagy két beszoktatási csúcsideszak, hanem folyamatosan történik a gyermekek beszoktatása felvételek után.</p> <p>A bölcsődét leginkább jellemző állítás: <input type="text"/></p>																		
19	<p>Amennyiben van évente egy vagy két beszoktatási csúcsideszak, kérjük jelölje meg, hogy ezek mettől meddig tartanak.</p> <table border="0"> <tr> <td>1. időszak:</td> <td><input type="text"/></td> <td>hónap</td> <td><input type="text"/></td> <td>nap-tól</td> <td><input type="text"/></td> <td>hónap</td> <td><input type="text"/></td> <td>nap-ig</td> </tr> <tr> <td>2. időszak:</td> <td><input type="text"/></td> <td>hónap</td> <td><input type="text"/></td> <td>nap-tól</td> <td><input type="text"/></td> <td>hónap</td> <td><input type="text"/></td> <td>nap-ig</td> </tr> </table>	1. időszak:	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-tól	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-ig	2. időszak:	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-tól	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-ig
1. időszak:	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-tól	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-ig											
2. időszak:	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-tól	<input type="text"/>	hónap	<input type="text"/>	nap-ig											
20	<p>Hozzávetőlegesen az esetek hány százalékában szoktatja be a gyermeket a bölcsődébe</p> <table border="0"> <tr> <td>- az édesanyja?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> <tr> <td>- az édesapja?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> <tr> <td>- nagymama vagy nagypapa?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> <tr> <td>- egyéb személy?</td> <td><input type="text"/></td> <td>%</td> </tr> </table>	- az édesanyja?	<input type="text"/>	%	- az édesapja?	<input type="text"/>	%	- nagymama vagy nagypapa?	<input type="text"/>	%	- egyéb személy?	<input type="text"/>	%						
- az édesanyja?	<input type="text"/>	%																	
- az édesapja?	<input type="text"/>	%																	
- nagymama vagy nagypapa?	<input type="text"/>	%																	
- egyéb személy?	<input type="text"/>	%																	
Felújító munkálatok																			
<p>Felújítás alatt minden olyan munkát értünk, mely fizetett szakemberek megbízásával jár, és melynek célja a bölcsőde épületének állapotának javítása.</p>																			
21	<p>Melyik évben volt utoljára felújítás a bölcsődében?</p> <p><input type="text"/></p> <p>☒ Volt. ☒ Nem volt.</p>																		
2																			
F003																			

22	<p>Kérjük jelölje meg, hogy mely állítás jellemzi leginkább a bölcsödét!</p> <p>A. A bölcsőde épülete(i) vagy egy részük felújításra szorul, de erre pénz hiányában nincs lehetőség. B. A bölcsőde épülete(i) vagy egy részük felújításra szorul, és ezt, ha lépésenként is, de tudjuk finanszírozni. C. A bölcsőde épülete(i) vagy egy részük felújításra szorul, és ennek finanszírozása gond nélkül megoldható. D. A bölcsőde épülete(i) nem szorul(nak) felújításra.</p> <p>A bölcsődére leginkább jellemző állítás: ____</p>
23	Melyik évben épült a bölcsőde jelenlegi épülete? <input type="text"/>
A bölcsőde megközelítése	
24	A bölcsőde 150 méteres körzetében van-e tömegközlekedési megállóhely? (kérjük aláhúzni!) igen nem
25	Hozzávetőlegesen az esetek hány százalékában hozzák a gyermeket a bölcsődébe - gyalog? <input type="text"/> % - kerékpárral? <input type="text"/> % - tömegközlekedési eszközzel? <input type="text"/> % - személygépjárművel? <input type="text"/> %
26	Hozzávetőlegesen az esetek hány százalékában hozza a gyermeket a bölcsődébe - az édesanyja? <input type="text"/> % - az édesapja? <input type="text"/> % - nagyanja vagy nagyapja? <input type="text"/> % - egyéb személy? <input type="text"/> %
Plusz szolgáltatások	
27	Van-e arra lehetőségük a szülőknek, hogy a gyermeket a "normális" nyitvatartási időn túl a bölcsődében hagyják? van nincs
28	Ha van, akkor kell-e ezért külön fizetniük? igen nem
29	Ha nincs rá lehetőség, akkor a szülők igényelnék-e ezt a plusz szolgáltatást? igen nem
30	Ha igényelnék, akkor Ön szerint hajlandók lennének külön fizetni azért, hogy gyermekük esetenként tovább maradjon a bölcsődében? igen nem
31	Amennyiben a bölcsőde nyújt külön szolgáltatásokat: A gyermek ek hányad része veszi rendszeresen igénybe... - a játszócsoport? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás. - az időszakos gyermekfelügyelet? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás. - a gyermekhotell? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás. - az otthoni gyermekgondozást? <input type="text"/> % ☐ Nincs ilyen szolgáltatás.
Záró kérdések	
32	Megfigyelhető-e, hogy akkor iratják be a gyerekeket a bölcsődébe, amikor kistestvérük születik? igen nem
33	Kérjük, becsülje meg, az Ön véleménye szerint hozzávetőlegesen mekkora a roma gyermekek aránya a bölcsődében! kevesebb, mint 10 % 30-40 % között 10-20 % között 40-50 % között 20-30 % között több, mint 50 %
Gazdálkodási adatok 2007	
34	Összes bevétel: <input type="text"/> ezer Ft
35	Ebből: normatív költségvetési támogatás <input type="text"/> ezer Ft
36	egyéb központi költségvetési támogatás <input type="text"/> ezer Ft
37	pályázati úton elnyert támogatás <input type="text"/> ezer Ft
38	tértelési díjból származó bevétel <input type="text"/> ezer Ft
39	nonprofit szervezettől kapott támogatás <input type="text"/> ezer Ft
40	Összes kiadás: <input type="text"/> ezer Ft
41	Ebből: személyi juttatások és munkaadókat terhelő járulékok <input type="text"/> ezer Ft
42	dologi és egyéb folyó kiadások <input type="text"/> ezer Ft
43	felújítási és karbantartási kiadások <input type="text"/> ezer Ft
44	beruházási kiadások <input type="text"/> ezer Ft
45	Ha egyesített intézményről van szó, hány telephely együttes adatait adta meg? <input type="text"/>

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

MAZZUCATO, V. – SCHANS, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges. (Transznacionális családok és a gyermekek jóléte: fogalmi és módszertani kihívások.) *Journal of Marriage and Family* 73 (August 2011), 704–712.

Jóllehet, nemzetközi szinten mind a migrációs, mind a családkutatásoknak nagy hagyománya van, az ún. transznacionális családok vizsgálata mindeddig háttérbe szorult.

A családokat elméleti és módszertani megközelítésben máig főképp nukleáris családként kezelik, amelynek tagjai egy fedél alatt, s mindenekelőtt egy ország területén élnek. Ez a felfogás azonban gyakorlatilag kizárja a családtagok országhatárokon keresztül mozgását, illetve amennyiben figyelembe is veszi azt, inkább időszakos megoldásnak tekinti, amelynek célja a helyzet mihamarabbi stabilizálása a család újraegyesítése révén. Mindemelllett a migrációs szakirodalom ma nagyrészt a migráció által megszerezhető javakra fókuszál, és gyakran figyelmen kívül hagyja a vándorlás családtagokra gyakorolt hatásának vizsgálatát. A szerzők ezért hangsúlyozzák, hogy bár a transznacionális családok elterjedése a világban jelentősen megnőtt az elmúlt évtized folyamán, kutatási eredmények hiányában nem ismerjük annak pontos mértékét, s csupán nemzetközi szervezetek (pl. az UNICEF) jelentéseire hagyatkozva tudjuk, hogy egyes migráns országok esetében a gyermekek megközelítőleg 25%-a él legalább egyik szülője külföldi tartózkodása miatt transznacionális családban.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy az elmúlt évtizedben a szakirodalom csak ritkán foglalkozott e családok helyzetével, és a kutatások fókusza néhány jól elhatárolható csoportba sorolható. Elsőként megemlíthető a *transznacionális élettér gyermekekre való hatásának* tanulmányozása: például, hogy a gyermekek előnyére válik-e a szülő vándorlása. Az eredmény azonban nagyban függ attól, hogy milyen előnyöket vizsgálunk: hiszen bár a gyermek számára előnyt jelenthet a szülő nagyobb gazdasági aktivitása, pszichológiailag kárát láthatja az apa/anya hiányának. Megemlíthető továbbá a *nemi szerepek* gazdasági és pszichológiai következményekre való hatása. A szerzők Abrego 2009-ben közzétett vizsgálataira hivatkoznak, amelyek azt mutatják, hogy azok a családok, ahol az anya távozik külföldre, jobb anyagi körülmények között élnek (köszönhetően az anyák hatalmas áldozatának, mert keresetük jelentős részét hazaküldik), azonban a törődés hagyományos, társadalmi nemekhez való kötődéséből adódóan a gyermekek több érzelmi problémát tapasztalnak. A *gondozó szerepe* a származási országban szintén egy ritkán kutatott terület. Eddigi kutatásokból ismeretes, hogy azok a gyermekek, akiknek mindkét szülője külföldre távozik, nagyobb eséllyel küzdenek viselkedési zavarokkal s mutatnak gyengébb tanulmányi eredményt. Tehát a gyermekük számára jobb körülményeket külföldi munkavállalás révén megteremteni szándékozó szülők gyakran akár olyan *transznacionális létből fakadó nem várt következményekkel* is szembeesülnek, mint az otthon maradt gyermek iskolakerülése és bandákba tömörülése.

A transznacionális családok vizsgálata a kutatók számára nemcsak a fellelhető szakirodalom hiánya miatt jelent kihívást, hanem a konvencionális *kutatásmódszertan* e környezetben való bonyolult alkalmazása miatt is. A jelenség alapos feltárásával szem-

ben áll ugyanis a 21. század elejére még mindig jellemző *módszertani nacionalizmus*, vagyis a kutatás tárgyának egy országban való elhelyezkedése (ezzel kapcsolatban a tanulmány Wimmer és Glick Schiller 2002-ben publikált munkájára hivatkozik). Mivel természetéből adóan a transznacionális családok vizsgálata legalább két országban való vizsgálatot feltételez, a jelenlegi, egy országban kivitelezett kutatások nagy része nem képes teljes képet adni e jelenségről. Ehhez hozzájárul az a tény is, hogy a kutatások egy részében a gyermekek véleménye háttérbe kerül, így az ő tapasztalataikról csak a családtagjaik, gondozóik válaszaiból tudunk következtetést levonni. Eszerint a családok egy része kívül esik a vizsgálat fókuszán, s a kutatók a gyermekekre ható tényezőknek csupán a töredékét tudják feltárni.

Fontos kiemelni továbbá, hogy az eddigi kutatások nagy része elhanyagolja a kultúra családokra, családok definiálására vonatkozó hatását, s ezáltal a fejlett világ nukleáris családmódeljét tekintik a világ többi részén is kívánatos családmódelnek. Gyakran azt sem veszik figyelembe, hogy nem minden határok által elválasztott család elsődleges célja a család egyesítése, hiszen a családi integráció hiánya a társadalmi mobilitás tudatos stratégiája is lehet. Mindemellett az országok közötti komparatív vizsgálatokból is hiány van, s míg a Mexikóból az Egyesült Államok felé irányuló vándorlás viszonylag jól feltérképezett, a világ több régiójából kiinduló migráció, s azon belül a transznacionális lét különböző kultúrkörből származó gyermekek jólétére gyakorolt hatása máig ismeretlen terület.

A szerzők ezért azt tanácsolják, hogy a transznacionális migráció megismerése érdekében a módszertani nacionalizmus helyett a migráció szereplőit kell követni, azaz *a különböző családtagokat tartózkodási helyükön* szükséges vizsgálni. Továbbá, bár triviálisan hangozhat, az *apák szerepét* nagyon fontos feltérképezni, mert az eddigi kutatások őket gyakran mellékszereplőként kezelték. Ezt megerősítendő a szerzők idézik Nobles 2011-ben közzétett munkáját, amely hangsúlyozza, hogy a migráció hatására távol lévő apák gyermekeikkel való interakciója gyakoribb, mint a válás miatt külön háztartásban élő apáké és gyermekeiké. Továbbá a migráns apák gyermekeikkel való interakciójának pozitív szerepe van a gyermekek iskolai előmenetelére.

A *további családtagok szerepe* sem elhanyagolható, hiszen a transznacionális családok egy jelentős részében, ha mindkét szülő külföldön tartózkodik, a gondozó szerepét a kiterjedt család, pl. a nagyszülő vagy a szülők testvérei veszik át. Nem ritka az sem, hogy a gyermekek gondozását nem családtagok vállalják magukra.

Máig ismeretlenek a *transznacionális migráció különböző típusai* is. Ugyan ismeretes, hogy a gyermekek gondozása különböző formákat ölthet (anya vagy apa a gondozó, egyéb családtag, illetve nem családtag a gondozó, esetlegesen a gyermek magára marad), feltáratlan terület azonban, hogy a különböző formációk milyen hatással vannak az egyes szereplőkre; a megváltozott kulturális kontextus hogyan változtatja meg a család definícióját; a folyamatosan szigorodó törvények és rendeletek miképp alakítják a migráns szülők munkavállalási terveit stb.

A szerzők álláspontja szerint longitudinális kutatások szükségesek annak megismerésére, hogy milyen tényezők játszanak szerepet a családtagok különélésében és újraegyesítésében.

Tóth Erzsébet Fanni

RODIN, J.: Fertility Intentions and Risk Management: Exploring the Fertility Decline in Eastern Europe During Transition. (Gyermekvállalási szándékok és kockázatmanagement: a kelet-európai termékenység csökkenése az átalakulás folyamán.) *AMBIO*, 2011. Vol. 40. 221–230.

A téma szempontjából némileg szokatlan helyen, az elemzés szempontjából azonban már korántsem meglepő módon egy svéd akadémiai folyóirat, az *AMBIO*, a *Journal of Human Environment* globális kockázatok kezelésével foglalkozó különszámában jelent meg Rodin cikke a kelet-európai termékenységcsökkenés kutatásáról, a lehetséges magyarázatokról. Rodin elégedetlen a kelet-közép-európai országok termékenységcsökkenésére adott gazdasági és diffúziós magyarázatokkal, és azt javasolja, hogy a kockázat-kezelés (risk management) elmélete felől közelítsünk a jelenség megértéséhez. A különben igen rövid cikkben vázolja az eddig felkínált magyarázatok gyengeségeit, az általa előnybe részesített közelítés alapvető jellemzőit, és egyben azt is jelzi, hogy a területen újabb, további kutatásokra van szükség.

Az 1990-es évek elején bekövetkező termékenységcsökkenés *mértékét és sebességét*, továbbá a folyamatok *egyöntetűségét* tartja sajátosnak, és ezzel közvetve meg is kérdőjelezi azokat a megközelítéseket, amelyeket a nyugat-európai termékenységcsökkenés magyarázatára alakítottak ki. E magyarázatokat két csoportba sorolja. A *közgazdasági narratívát*, amely szerint a termékenységcsökkenés a gazdasági átmenet (gazdasági visszaesés) következtében jön létre, nézete szerint az kérdőjelezi meg, hogy a gazdasági növekedés beindulását követően sem indul el a termékenység szintjének emelkedése, illetve hogy nagyon eltérő gazdasági utat bejáró országokban nagyon hasonló, szinte azonos mértékű volt a termékenységcsökkenés. A diffúziós magyarázatot és a második demográfiai átmenetet is ezek közé sorolja. E magyarázatokat pedig azért tartja gyengének, mert a poszt-modern értékek elterjedtsége a közép-kelet-európai régiókban igencsak eltérő, ami nem felel meg a változások egyöntetűségének. Idézi a SDT egyik atyjának, van de Kaa-nak a kijelentését is, miszerint a poszt-modern értékek és a termékenységi viselkedés kapcsolata nem világos.

Rodin új, a korábbi érveléseket is integrálni tudó közelítést, a kockázat-kezelés elméletét, melyet a Philipov által kialakított anomia-magyarázat rokonának tart, alkalmasnak látja a rendszerváltozás után kialakult termékenységi helyzet magyarázatára. E szerint egy adott társadalom a kockázatok érzékelésének, értékelésének és kezelésének meghatározott intézményes módjai, mentális eljárásai alakulnak ki. Ezek az eljárások függenek a problémahelyzetek komplexitásától, az ok-okozati kapcsolatok mikéntjétől, a folyamatok egyértelműségétől. Feltételezése szerint a társadalmi átmenet, az intézményi átalakulások és az új értékek terjedése egy csapásra változtatta meg a hétköznapi ember cselekvésének tereit, növelte a problémahelyzetek komplexitását, változtatta meg a jelenségek oksági viszonyait, kérdőjelezte meg a folyamatok értelmezhetőségét, vonta kétségbe és „helyezte hatályon kívül” a probléma érzékelésének, értékelésének és kezelésének jól begyakorolt módozatait. Rodin a gyermekvállalást az egyéni élet teljességét és lehetőségeit erőteljesen befolyásoló döntésnek tartja. A rendszerváltozás viszont alapjaiban változtatta meg a gyermekvállalási döntések komplexitását, a következményeit és vonta kétségbe a gyermekvállalási döntésekben a korábbiakban alkalmazott értékelési és döntési mechanizmusokat. Ha pedig a kockázatelemzés és kezelés kiszámíthatósága eltűnik, az emberek megkísérlik elkerülni a döntést, a kockázatkezelést, és így a gyermekvállalási döntéseket későbbre halasztják, vagy esetleg végleg lemondanak

arról. (Megjegyezzük, hogy magyarázata erősen kapcsolódik a már említett, ám a nyugati értekezésekben ritkábban említett „anómia-hipotézishez”.)

Rodin természetesen adós marad azzal, hogy részleteiben bemutassa, milyen eljárások (kockázat-kezelés) jellemezték a rendszerváltozást megelőzően a gyermekvállalási magatartást, annak milyen intézményes és mentális elemei kérdőjeleződtek meg, a gyermekvállalási döntések komplexitása hogyan alakult át, azaz mi jellemezte az átmenet előtti, illetve az átmenet során jellemző gyermekvállalási gyakorlatot. Az általa felhozott jellegzetességek főképpen az állami/kormányzati politika megváltozására utalnak. Megemlíti azt a köztudott összefüggést, hogy míg a rendszerváltozást megelőzően minden volt szocialista országot aktív népesedési-politika jellemezte, addig a rendszerváltozást követően a kormányzatok e területekről többnyire visszavonultak. Lényeges azonban a politikatudomány számára közismert, a népesedési viszonyok elemzése során negligált összefüggés, hogy a társadalom intézményei egyrészt teljes bizalomvesztést szenvednek el, másrészt viszont a lakosság mégis a politikától/kormányzattól várja a problémáinak megoldását (paternalizmus).

Rodin a közgazdasági magyarázat kritikájaként felveti, hogy a gazdasági növekedést követően, esetleg némi késleltetés után miért nem indul el a termékenység növekedése. E kritika analógiájaként Rodin magyarázatát értékelve mi is felvethetjük: hogy közelítése nem ad választ arra a kérdésre, hogy a rendszerváltozást követő két évtized alatt miért nem alakultak ki a kockázatok értelmezésének, értékelésének és kezelésének új eljárásai, amelyek az átmenet során jellemző termékenységi viszonyoktól eltérő termékenységi minták létrejöttét eredményezték volna.

Noha Rodin számtalan kérdést hagy megválaszolatlanul, írását a termékenység közép-kelet-európai átmenetét kutatóknak mégsem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen nemcsak jól mutat rá az uralkodó magyarázatok gyengéire, de jól exponálja azt a problémát, hogy választ kell adnunk arra: a sok-sok országgülönbség ellenére miért volt annyira egységes az 1990 utáni közép-kelet-európai termékenység-visszaesés.

Spéder Zsolt

TOOTHMAN, E. L. – BARRETT, A. E.: Mapping midlife: An examination of social factors shaping conceptions of the timing of middle age. (A középkorúság feltérképezése: A középkor időzítésére ható társadalmi tényezők elemzése.) *Advances in Life Course Research*, 2011. Vol. 16, 99–111.

Az életút egyes szakainak szubjektív megítélésével foglalkozó kisszámú kutatás legfőbbje a felnőtté válásra vagy az öregedésre irányítja a figyelmét. A legkevésbé intézményesült, a szerep-átmenetekkel legnehezebben megragadható középső életszakaszra, a középkorúságra vonatkozó elemzéseket csak elvétve találunk. Ezért különösen érdekes ez a tanulmány.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy három tényezőcsoport – a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében elfoglalt pozíció, az egészség és a családi szerepek – milyen módon befolyásolják a középkor mint életszakasz kezdetének és végének időzítéséről kialakult elképzeléseket. Az elemzéshez a „*National Survey of Midlife Development in the United States*” országos panelkutatás két hullámának adatait használják. A kutatás rákérdezett, hogy a válaszadók szerint a nők és a férfiak hány éves korban válnak középkorúvá és

hány évesek, amikor már nem tekinthetők középkorúnak. A nők esetében a középkorúság átlagosan nagyjából a 44 és 59, a férfiak körében pedig a 45 és 61 éves kor közötti időszak.

Az elemzés elméleti kiindulópontját Nydegger (1986) azon megállapítása adja, hogy az életút egészének folyamatáról létező „mentális térképek” a társadalomban nem egységesek, hanem a széles körben elfogadott általános elképzeléseken kívül léteznek ún. specializált, személyes és másoktól függő „menetrendek” is, és ezek felelősek az egyéni vélemények varianciájáért. A specializált menetrendek szerint az életút egészéről alkotott kép a különböző társadalmi rétegek esetében részben eltér. A személyes menetrendek az egyéni tapasztalatokat is figyelembe veszik, amelyek következtében az egyén életútjáról alkotott képe eltérhet a társadalom egészére vagy részcsoportjaira jellemző felfogástól. A másoktól függő menetrendeket pedig más személyek, elsősorban a családtagok életútja formálja.

Az egyszerű lineáris regressziós modellek tanulsága szerint valóban vannak olyan tényezők, amelyek módosítják a középkor, mint életszakasz kezdetének és végének életkorát. Ezek köre azonban meglehetősen szűk és a modellekbe bevont független változók által megmagyarázott variancia csupán 11–14%, ezért a társadalmi csoportonként és a személyes tapasztalatok szerint eltérő középkorúság-konceptciók helyett érdekes inkább a társadalmi helyzet és az egyéni életút jellemzőinek függvényében kis mértékben módosuló elképzelésekről beszélni.

Az eredmények szerint azok érzékelik úgy, hogy a középkorúság korábban kezdődik, akik életkoruk szerint fiatalabbak, akik az életkoruknál idősebbnek érzik magukat, férfiak, nem fehérek, akik alacsony iskolai végzettséggel vagy jövedelemmel rendelkeznek, rosszabb az egészségi állapotuk, az átlagnál korábban váltak szülővé, elváltak vagy már nem élnek a szüleik. Vagyis a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerében előnytelenebb pozíciót elfoglaló, rosszabb egészségi állapotú és bizonyos családi eseményeket viszonylag korán megtapasztaló egyének az életutat „tömörebbnek”, „sűrűbbnek” érzékelik, amelyben az egyes szakaszok gyorsabban váltják egymást, mint az előnyösebb pozícióban levők megítélése szerint. Ennek nemcsak az az oka, hogy társadalmi helyzetükből adódóan maguk is hamarabb élnek meg bizonyos eseményeket, átmeneteket és életszakaszokat, ami erősen formálja az életútjáról kialakult elképzeléseiket, hanem úgy is érzik, kisebb befolyásuk van az életük alakulása felett. A rosszabb egészségi állapotúak gyakrabban gondolkodnak a múlandóságon, mint egészséges társaik. Ez a stresszt okozó, váratlan életeseményeket, mint például egy halálesetet átélőkre szintén igaz. Ez utóbbiak a kontrollvesztés érzése miatt is hajlamosak előbbre hozni a középkorúság életszakaszát.

A középkorúság életkori határainak megítélése a legerősebben a válaszadó nemétől és életkorától függ, ezért ezek értelmezésére külön kitérünk. A nők későbbre teszik ezt az életszakaszt, különösen, amikor a nőkről mondanak véleményt. Az idősebb emberek, illetve akik a korukhoz képest fiatalnak érzik magukat, kitolják a középkorúság határait. Az életkori hatás a két nem esetében eltér: a nők, ahogy idősödnek, gyorsabban tolják ki a középkor kezdetét és végét, mint a férfiak. Az idősebb személyek és a nők a középkorúság életkori határainak későbbre tolásával megpróbálják saját magukat fiatalabbnak feltüntetni, ezáltal ellensúlyozva a társadalmi megbecsültségük csökkenését, amely az idősödő nőket jobban sújtja, mint a férfiakat.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2011. No. 3.

- KALMIJN, M.: The Influence of Men's Income and Employment on Marriage and Cohabitation: Testing Oppenheimer's Theory in Europe.
- HOEM, J. M. – MUREȘAN, C.: The Total Marital Fertility Rate and Its Extensions.
- VAN HAM, M. – TAMMARU, T.: Ethnic Minority-Majority Unions in Estonia.
- KOLK, M.: Deliberate Birth Spacing in Nineteenth Century Northern Sweden.
- STAETSKY, L.: Mortality of British Jews at the Turn of the 20th Century in a Comparative Perspective.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2011. No. 4.

- JEONG JIN YU: Reciprocal Associations Between Connectedness and Autonomy Among Korean Adolescents: Compatible or Antithetical?
- MAZZUCATO, V. – SCHANS, D.: Transnational Families and the Well-Being of Children: Conceptual and Methodological Challenges.
- DONATO, K. M. – DUNCAN, E. M.: Migration, Social Networks, and Child Health in Mexican Families.
- NOBLES, J.: Parenting From Abroad: Migration, Nonresident Father Involvement, and Children's Education in Mexico.
- BLEDSON, C. H. – SOW, P.: Back to Africa: Second Chances for the Children of West African Immigrants.
- GRAHAM, E. – JORDAN, L. P.: Migrant Parents and the Psychological Well-Being of Left-Behind Children in Southeast Asia.
- BERNARDI, L.: Mixed-Methods Social Networks Study Design for Research on Transnational Families.
- HORWITZ, B. N. – NEIDERHISER, J. M.: Gene–Environment Interplay, Family Relationships, and Child Adjustment.
- CALKINS, S. D.: Biopsychosocial Models and the Study of Family Processes and Child Adjustment.
- DEATER-DECKARD, K.: Families and Genomes: The Next Generation.
- HORWITZ, B. N. – NEIDERHISER, J. M.: Understanding Family Process and Child Adjustment through Behavioral Genetic Research: A Reply.
- GEIST, C. – COHEN, P. N.: Headed Toward Equality? Housework Change in Comparative Perspective
- SCHNEIDER, D.: Market Earnings and Household Work: New Tests of Gender Performance Theory.

- HARKNETT, K. S. – HARTNETT, C. S.: Who Lacks Support and Why? An Examination of Mothers' Personal Safety Nets.
- CHEN, J. – TAKEUCHI, D. T.: Intermarriage, Ethnic Identity, and Perceived Social Standing among Asian Women in the United States.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2011. No. 2.

- CHARBIT, Y. – PETIT, V.: Toward a Comprehensive Demography: Rethinking the Research Agenda on Change and Response.
- WOLF, D. A. – LEE, R. D. – MILLER, T. – DONEHOWER, G. – GENEST, A.: Fiscal Externalities of Becoming a Parent.
- SOBOTKA, T. – SKIRBEKK, V. – PHILIPPOV, D.: Economic Recession and Fertility in the Developed World.
- BAKER, D. P. – LEON, J. – SMITH GREENAWAY, E. G. – COLLINS, J. – MOVIT, M.: The Education Effect on Population Health: A Reassessment.
- GREGSON, S. – MUSHATI, P. – GRUSIN, H. – NHAMO, M. – SCHUMACHER, C. – SKOVDAL, M. – NYAMUKAPA, C. – CAMPBELL, C.: Social Capital and Women's Reduced Vulnerability to HIV Infection in Rural Zimbabwe.
- DALLA-ZUANNA, G.: Tacit Consent: The Church and Birth Control in Northern Italy.
- WILSON, C.: Understanding Global Demographic Convergence since 1950.

2011. No. 3.

- SHKOLNIKOV, V. M. – JDANOV, D. A. – ANDREEV, E. M. – VAUPEL, J. W.: Steep Increase in Best-Practice Cohort Life Expectancy.
- MEHTA, N. K. – CHANG, V. W.: Secular Declines in the Association between Obesity and Mortality in the United States.
- GOLDSTEIN, J. R. – KREYENFELD, M.: Has East Germany Overtaken West Germany? Recent Trends in Order-Specific Fertility.
- MADHAVAN, S. – LANDAU, L. B.: Bridges to Nowhere: Hosts, Migrants, and the Chimera of Social Capital in Three African Cities.
- EDWARDS, R. D.: Changes in World Inequality in Length of Life: 1970–2000.
- CHAMIE, J. – MIRKIN, B.: Same-Sex Marriage: A New Social Phenomenon.
- YI ZENG: Effects of Demographic and Retirement-Age Policies on Future Pension Deficits, with an Application to China.
- SCHERBOV, S. – LUTZ, W. – SANDERSON, W. C.: The Uncertain Timing of Reaching 8 Billion, Peak World Population, and Other Demographic Milestones.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2011. No. 4.

- CONSTANT, A. F. – ZIMMERMANN, K. F.: Circular and Repeat Migration: Counts of Exits and Years Away from the Host Country.
 BAIJU DINESH SHAH – LAXMI KANT DWIVEDI: Causes of Neonatal Deaths among Tribal Women in Gujarat, India.
 KRITZ, M. M. – GURAK, D. T. – MIN-AH LEE: Will They Stay? Foreign-Born Out-Migration from New U.S. Destinations.
 ACOSTA, P.: Female Migration and Child Occupation in Rural El Salvador.
 FRISANCHO ROBLES, V. – OROPESA, R. S.: International Migration and the Education of Children: Evidence from Lima, Peru.
 QUANBAO JIANG – SHUZHUO LI – FELDMAN, M. W.: Demographic Consequences of Gender Discrimination in China: Simulation Analysis of Policy Options
 WILSON, F. D. – REBHUN, U. – RIVAS, S.: Population Change and Changing Educational Attainment of Ethnic Groups in the United States, 1980–2000.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
2011. No. 2.

- LUY, M. – DI GIULIO, P. – CASSELLI, G.: Differences in life Expectancy by Education and Occupation in Italy, 1980–94: Indirect Estimates from Maternal and Paternal Orphanhood.
 THORNTON, P. – OLSON, S.: Mortality in Late Nineteenth-Century Montreal: Geographic Pathways of Contagion.
 OHLSSON-WIJK, S.: Sweden's Marriage Revival: An Analysis of the New-Millennium Switch from Long-Term Decline to Increasing Popularity.
 READ, S. – GRUNDY, E. – WOLF, D. A.: Fertility History, Health, and Health Changes in Later Life: A Panel Study of British Women and Men Born 1923–49.
 RANDALL, S. – COAST, E. – LEONE, T.: Cultural Constructions of the Concept of Household in Sample Surveys.
 STAETSKY, L.: The Role of Smoking in the Explanation of the Israeli Jewish Pattern of Sex Differentials in Mortality,

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztikai Hivatalának folyóirata
2011. No. 143.

- WATSON, G.: 2011 Census Overview.
 WROTH-SMITH, J. – ABBOTT, O. – COMPTON, G. – BENTON, P.: Quality Assuring the 2011 Census Population Estimates.
 TOWNSEND, N.: 2011 Census Field Design: Getting the Numbers Right.
 SMALLWOOD, S.: Population Bases and the 2011 Census.

2011. No. 144.

- WHITWORTH, S. – LOUKAS, K. – MCGREGOR, I.: Short-term International Migration Trends in England and Wales from 2004 to 2009.
- ROBARDS, J. – BERRINGTON, A. – HINDE, A.: Estimating Fertility Rates Using the ONS Longitudinal Study – What Difference Does the Inclusion of Non-Continually Resident Members Make?
- SHUTTLEWORTH, I.: Who Reports Address Changes Through the Healthcare System? The Characteristics of Laggards and Non-Reporters Using the Northern Ireland Longitudinal Study.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség